

સોરાષ્ટ્ર

ગ્રીષ્મ

ની

એર

અવનિ ૧ લી
૫૧-૧૦૦૦૦

સવન ૧૯૭૮
૨૭ ૧૯૮૩

ર

સ

ધા

ર

સંગ્રહ

સોરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

રાણપુર-(મી. એસ. રેલ્વે) કાઠિયાવાડ

કિંમત ૧-૮-૦

મુદ્રા અને પ્રકાશક:—
અમૃતાલાલ દલપતભાઈ શેઠ,

મુદ્રણસ્થાન:—
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય.
ગીબ રોડ—રાણપુર.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૮૩૫૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઓરિણ્ડ

વિષય ૮ - ૩

સૌરાષ્ટ્ર
ના
રસધાર

વાર્તાનું નામ	પૃષ્ઠ
૧ રંગ છે રવાલાઈ રજપૂતને ...	૧
૨ જટો હલકારો ...	૭
૩ વલીમામદ આરખ ...	૧૧
૪ ગરાસણી ...	૧૮
૫ આહેરની ઉદારતા ...	૨૪
૬ ચાંપરાજ વાળા ...	૩૨
૭ ઝોટો ખુમાલુ અને ઉનડી ગોહિલ ...	૪૦
૮ માત્રો વર અને જલમસિંહ ઠાકોર ...	૪૫
૯ ભોળો કાત્યાળ ...	૫૬
૧૦ સેજકળ ગોહિલ ...	૬૩
૧૧ આનું નામ તે ધણી... ...	૧૭૩
૧૨ ગેમલદે ગોહિલ ...	૭૬
૧૩ લા ગોહિલ ...	૧૦૫
૧૪ દેવાળદે ગોહિલ ...	૭૮
૧૫ વાળાએની હરણપૂજા... ...	૮૨
૧૬ રાણુ ગોહિલ ...	૮૧૭
૧૭ મોખડાળ ગોહિલ ...	૯૦
૧૮ વૈલાશા ...	૯૮
૧૯ લિખેરાની લડાઈ ...	૧૧૫
૨૦ પ્રયળ પાપનું પરિણામ ...	૧૨૫
૨૧ આઈ કામચાઈ ...	૧૩૨

જેની હલે સાક્ષાત સરસ્વતી હતાં,
 જેનાં હવનમાં શૈલ્ય, સત્ અને પરમાર્થ બધાં હતાં,
 લાખોનાં જ્ઞાનને જે લાત મારી શકતા,
 રાજના પણ રાજન જે કડવું કહી શકતા,
 જેણે ક્ષત્રીઓનાં ક્ષાત્રતેજ ટકાવ્યાં અને જગમગ દૂર કર્યાં,
 જેણે જગતને ચંદ્ર અને ઇશર ખાદેટ આપ્યા,
 કામબાઈ અને જ્ઞાનબાઈ સમા સતીએ સમર્પી,
 પરતુ

જેના વંશજોના વિશેષભાગ આજે
 સરસ્વતીથી રીસાયો છે, સતથી જુગો રો છે,
 આજસુધીન અને ખુશામતોર થયે છે,
 કંજસને કાળ કહેનાર, લંપટને લીધે માનુનાર.
 બટકું રેટા નાખનાર, બાળકો કુચ્છા ગણાયો છે, તે-

તે ચારણ દેવોને

તેનાજ તેજસ આ શેકે રાત્રી રજુ
 તેનાજ કાવ્ય પાંચતુ એક જ્ઞાનું ઝરણું,

રસધાર

ભક્તિભાવે સમર્પણ.

તે એવી આશા નથી, કે
 તેનો ભવ્ય ભૂતભાગ પામે વણે,
 તેની હલે સરસ્વતી અને સત્ કુંડો,
 તે સચ્ચા દેવ બને, કાર્યના સાગર ફરી દેલો વે,
 આ નિસ્તેજ અનેકા ભારતને ફરી તેજવંતું, શૈવવંતું,
 કવિતા હવું બનાવે.

લી હું આપનો ગાળગાડક.
 અમૃતલાલ દલપતભાઈ મેઠે.

૨૨	આહિર યુગલનો કોલ...	...	...	...૧૩૫૪
૨૩	કટારીનું કીર્તન	...	...	...૧૪૦
૨૪	રાવળ જામ અને જેસો વજર	...	...	...૧૪૫
૨૫	રાયસિંહજી તથા જસાજી	...	...	...૧૫૩
૨૬	વજેસિંહજી ગોહિલ	...	...	...૧૬૬
૨૭	સુર સિંહની લગાઈ	...	...	...૧૮૨
૨૮	ઝેલલવાળો	...	...	...૧૮૮
૨૯	સાંધ નેહડી	...	...	...૧૯૦
૩૦	હમીરજી	...	...	...૧૯૩
૩૧	રા'નવધામ્	...	...	...૧૯૭
૩૨	આઠ પહોર	...	...	...૨૧૬

બે બાલ

મું મધના કોઈ એક દાસર અથવા નાચનાખોરો કે “કાલીઆવાડ-ગુજરાતની ભૂમિમાં કંઈ વાતે કે ના જુર એવું કશું રહ્યું નથી. એટલે આપણે એ પ્રેરણાથી આવમા કસ્મી જવું પડે છે.”

એવું આકર મેળું પાંચ આ કાલી માવડી-આ સાનાટ્ટની-પૂરી તો નો, પણ જાની તેટલા પિત્રન આપવાના ‘રસધાર’ નો અમિતાર છે.

સાનાટ્ટના મર્મભવો આજે કાંઈ પરિવર્તના પ્રકાશમાં આવે-છે એ જોવા નથી દસ દસ વાન થાઈ કે કાચ તેથી થે વધુ સમ-યથી, ‘ગુજરાતી’ વાતના નિવાળીમાં જાકેમાં સાનાટ્ટની પ્રચીત કવિ-તાનો કરો આજ જાલો છે એના મનુષ્યો વાચ્યા પછી જાલો જાલો એ રસ-મધુતા વધુ મદદ ખીજામાં લાગે હતા.

ત્યાર પછી “કાલિયાવાડી જવહીર” ના પ્રયોજક સદ્ગત ખીમજી વસનંતજી પણ એ પ્રવાહમાં અદર પેતાની નાની શી’ નીક મિલારી હતી. પણ નવા સાહિત્યના પ્રયત્ન વેગમાં તે વખતે આપણો લોક સમુદાય તૃણો હતા. પ્રાચીનતા પ્રત્યે અતિશય અણુગમો વ્યાપેલો હતો. ‘આસ્મતા’ના યુગ હતો નહોતો. એટલે.

ત્યાર પછી અધુ કદાચ ધર્મસિદ્ધે ‘કાલિયાવાડી સાહિત્ય’ નામના કાલિયાવાડી દુહાઓના એ સંગ્રહો વાટે એ બેનને બેજ દીધું. કમળગે એ સુંદર સંગ્રહની અંદર અર્થા સમજાવવાનું રહી ગયું છે.

ત્યાર પછી અધુ હરગોવિંદ પ્રેમશંકરે “કાલિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ” પ્રકટ કરી. ‘ગુજરાતી’માં પ્રસિદ્ધ થએલી થોડીક વાર્તાઓ ઉપરાંત પોતાની પામેગ ધણો સંગ્રહ તેમણે ગુજરાતી આલમને આજે ધી પોતાના અનેક વર્ષોના સાહિત્ય પરિશ્રમને તેમણે સફળ કર્યો.

પોરબંદરને તીરેથી પણ એક સુંદર, ને સુઅવસ્થિત પ્રવાહ થયો અધુ જગજગન કલિદાસ પઠક “મકરધનવંશી મહીપ-માળા” નામના ન્હાનકડા પુસ્તકમાં ‘જેઠા વંશ’ ના અભિ પ્રાચીન પૂર્વજોની લકાકતો ઇતિહાસના દરખેલાં ખડેરામાંથી ખોલી કાઢી, ધણે સ્પષ્ટ રી પ્રકટ કરી. એ માટીના પડેપડમાં બાળેલું

મનોહર સાહિત્ય સંક્ષેપમાં સાફ કરીને અબજાળે આપ્યું. છતાં જેઠવાઓની અદ્ભુત પ્રેમ-શોર્ષ કથાઓ હજી પૂરેપૂરી નથી કહેવાઈ ગઈ. બરડાની બપોલોમાં કે' કે' મીઠા ઝરાઓ હજી સંતાતા સંતાતા વહેતા હશે. એક દિવસ કોઈક લેખીઓ આપણને એ બતાવશે.

આ 'રસધાર' ની અંદર જરા જૂદા માર્ગ પણ લેવાયો છે. સૌરાષ્ટ્રની કેટલીએક કવિતા પ્રેટલીએક શોર્ષવંત ન્યક્તિઓના ઇતિહાસની સાથે આલોગીને ઉભી છે.

એ કવિતાઓ કોઈ નાલ યક પુરોણની નથી. ગોહિલકૂળ, જેઠવા-કૂળ, ઝાલાટૂળ, અગર ખાચર ખુમાણ વગેરે નામાંકિત કાંઈ કુળોના એ બધા પરોઝો મહાન હતા તેઓની ઇવન-શ્યાઓ, વિના કવિતાએ પણ કવિતા સરખી જ નસવતી છે ત્યાં ત્યાં વનની મહત્તા, ત્યાં ત્યાં કવિતાનો સદાય પોતાની મૌન વંદ્યા લાભને ઓળી જ હોય છે.

હિમાલયના બરફ-શિખરો ઉપર સૂર્યનાં કિરણો પડે, અને વિગલિત બનીને ધારારૂપે વહેવા લાગતાં એ બરફ દિગ્ગજ, કદી ન ગામેલો એવું કલ્પન ગાન કરવા લાગે, એવી જ રીતે ઇતિહાસની અંદર ખજુ ચાગળનાં કદપના-કિરણોનાં સ્પર્શ થતાં, એવું જ રાજ્યન એક ગાન ઉઠે છે 'રસધાર' ની અંદર એકલા કદપના નવા ગાત્રી ઇતિહાસ તે એ ગવરાતો રહી છે.

ફક્ત એવું સાહિત્ય ધ્યાને લેવાર આવ્યું છે. પરંતુ, ગીતો, કવિતો અને ઇ-નું સાહિત્ય હજી પ્રસિદ્ધિ નથી પામ્યાં. એ બધા સાહિત્ય પ્રકટ કરવાના 'સૌરાષ્ટ્ર' ના મનનિય જ નવા સુધી સંપ્રદ આલા શકે ત્યારથી પ્રતિષ્ઠા 'રસધાર' દ્વારા એ મનારવ પાર (તારવાનો ઉમેરો છે વાંચકો એ સમજવા ચત્ત કરો, તેા એમનાં સુતા-રતાના પ્રવારો જ છૂટશે.

એકની એક જ વાત કહેવાની છે કે પ્રાચીન સૈન્યદ્રા

એ જિજ્ઞાસુ દેવાનાં પાનિત્રમ છે. સૌરાષ્ટ્ર પોતાનાં પાંચ રત્નો વડે જ ખીજા પ્રાતોથી જૂદો પડે છે, અગર બિના એડે છે, એમ નથી સૌરાષ્ટ્રની વિશિષ્ટતા તો અનંક છે. 'સૌરાષ્ટ્ર' એક-અને એકલો જ છે. સૌરાષ્ટ્ર એ નથી. સૌરાષ્ટ્ર જેટલો જીવનો દેખાય છે, તેથી અનેક-ગુણો તો એ દટાએલો પડ્યો છે.

આજથી બરાબર એક વરસ પહેલાં 'સૌરાષ્ટ્ર' ની અંદર ચાર વાર્તાઓ પ્રગટ થએલી. 'રસધાર' નો ઝરા તે વખતથી શરૂ થયેલો.

એ વાર્તાઓને મળેલા લોક-સત્કારથી જ “રસધાર” ને પુસ્તકાકારે પ્રયોજવા પ્રેરણા થઈ. એ મંગળમુદ્રતનું, ને પ્રેરણાતું માન હંડાળાના રસદાર રાજવી શ્રી વાજસૂરવાળાને ઘટે છે. ‘આપરાજ-વાળા’ ને ‘ભોળો કાત્યાણ’ એમની જ કહેલી વાતો છે. કેટલાંએ વાચક-યુગલોની આંખોમાં આંસુ પડાવનાર “આહરની ઉદારતા” અને “પ્રયજ પાપનું પરિણામ” પણ એમણે જ લખી મોકલેલી બે વાતો છે.

‘રસધાર’ ના આરા પર એમનું નામ કાયમ અંકાએલું રહેશે.

ત્યાર પછી “આતું” નામ તે ધણી” અને “રંગ છે રવાબાઈ રજપૂતને” એ બે અમોલી બેટ ધરનાર અમારા સ્નેહી બાઈ પોપટલાલ હગનલાલ વડોદ—(દેવાણી) વાળા છે. સૌરાષ્ટ્રની રજપૂત કોમને માટે પ્રીતિની જે શગડી એમના દિલમાં જળગી રહી છે, તેના જ આ બે તાજુખાઓ ગણી શકાય.

વળા રાજ્યના વિદ્વાન રાજકવિશ્રી ઠારણભાઈએ ‘રાવળ જન્મ ને જેસા જમાદાર’ તથા ‘રાયસિંહજી’ ની કાવ્યબદ્ધ કિમ્મતો વાતો સ્વહસ્તે લખી મોકલેલી, અને પોતાનો પાસેનો, ગીત કવિતોનો મોટો ખજાનો અમારી પાસે ધરી દીધેલો. એમાંથી પણ અમે ઉપયોગ કર્યો છે. એ પ્રોહ અર્વણુ કવિશ્રીને કહેથી ગાળતી ચારણી કવિતા સાંભળવી, એ એક અમોલી જીવન-લહાણ છે. એવા કવિઓની આજે સૌરાષ્ટ્રમાં ખેંચ છે. જોડકણાં જોડનારા ચારણોનો રાફેડો ફાટ્યો છે.

લીંખડીના રાજકવિશ્રી શંકરદાનભાઈ તો સૌરાષ્ટ્રની આ પ્રવૃત્તિ પર સદાય ઓછા ઓછા જ ચતા આપ્યા છે. ‘રસધાર’ ની અશુદ્ધ દ્વિઓ શુદ્ધ કરવા, તેમજ કેટલીએક વાર્તાઓને લગતું દુહા-કવિત વિગેરે સાહિત્ય મેળવી આપવા તેઓશ્રી કાયમ હર્ષભેર આતૂર રહેતાં ‘રસધાર’ ને શિરે એમનું પણ ઝાણુ ઓછું નથી.

અને કાઠીઆવાડની ચારણ-કોમના મુરખખી મનાતા એ પ્રખર વૃદ્ધ શ્રી ધોગળશીભાઈ, જે આજે જીવનગરના રાજકવિપદને શોભાવી રહ્યા છે, એમની રમતાને તો રસધાર શી રીતે ભૂલે? કલાકોના કલાક સુધી બેસી બેસીને અતિ ધીરજપૂર્વક અને રસભેર એમણે ‘રસધાર’ના વહેનને ખડખડો માખ સરખો કરી આપ્યો, ને અજબવહારથી પૂજાવેલી હકીકતોના પણ વિના કંટાળે ખુલાસાઓ

મોકલ્યા. 'રા'નવધાન'ની વાર્તા એમની કહેલી છે. 'સેજકણ' ને મોખ-
ગણ'ની અદર મોખએલ છદા પચુ એમની જ મધુર કૃતિઓ છે.

“ ગોકળીયું નાનું ગ મડીયું ” વગેરે મનમોહક પદો રચ્યા, કોઈ પુરાણા ભક્ત કવિની ભાવિ કાવ્યનાર, ગામડીયાં લોકોને ગાવા માટે ભક્તિભાવભર્યાં ગીતો રચ્યા ગાગરે, ગામડે ચટક લગાડનાર આ પોગળ-શીકવિ સારાદ્રમાં એક જ છે, એ નથી કવિતાના નવા યુગ-અવર્ત-કોમાંથી કોઈએ નથી આપ્યું, ઋષુ કંઈક આ કાઠીઆવાડને પોગ-બશીલાઈએ આપ્યું છે અથવા રાખએ છીએ કે એમણે જ આપ્યું છે તેની નિષ્પ જાણ થાય, અને ઉપનના આ સંધ્યાકાળે એ કવિ વધુ ને વધુ ભજનના લક્ષ્યપરે

આ તમામ સહયોગના તદ્દા વિનય, નિઃસ્વાર્થભરો મમ-તાનું “ સારાદ્ર ” સદા ઝળી ને.

આ ઉપરાંત કવિ કવિનાર પોતાની પામિતો આખો સંગ્રહ યોગ્ય ઉપયોગ માટે અમને આપી દીધો, તેમના ઉપકાર માંગવો પણ અમે ચુકા શકતા નથી

કાલ્યાણવાડના દાત્રી નાના િટકપ, ફોટન સાદ્યમ જોરાવરસિંહજી

ભાઈએ આ રસધારમાં અનેક ગતે સહાય કરી છે. તેનું ઝળી પણ જોટલા અંશે આથી ચુક ચુ મળ્યાણું, દિવ્ય દેવને અંશે અમે નુકવ-વાનું યોગ્ય ધારીએ છીએ.

કેટલું, અને સહુથી વધુ અગત્યનું નામ આવે છે અમારે ત્યાંજ રહી અમારી સાથે કામ કરનાર ગદવી શ્રી માધવદાનભાઈનું. એક તરફથી અમે ‘રસધારનું’ નામ જાહેર કરી નાખ્યું, ત્યાં બીજી જ પ્રભાતે આ ગદવીનું સાદ્યને દારે અકસ્માત આગમન થયું. રસધારનો બાકાતો સંગ્રહ એમને આમારી છે. એ ભાઈ એક ક્લીન ચારણુ છે. બહુશ્રુત છે. મોટા કવિઓની પામે જે વૃત્તાંતો ન મળી શકે, તેવા કેટલાક વૃત્તાંતો ભાઈ માધવદાન પોતાની ન્હાનાં ગામોની મુસાફરીમાંથી મેળવો શકેલા છે.

કેટલોએક સંગ્રહ તૈયાર કરેલો પછીયો રહ્યો છે વિશેષ સંશોધન ચાલુ જ છે. આવને વર્ષે પણ એનો એજ રસ ‘સારાદ્ર’ના પ્રેમી-ઓને અમે પાવાના છીએ. એક, આવતા વર્ષની સંગ્રહ, વધુ અવસ્થિત, વધુ શુદ્ધ, અને વધુ રસભર્યો થવાનો.

શુદ્ધિ-પત્રક

પાત્રું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩	૨૧	નમ્રતાપૂર્વ	નમ્રતાપૂર્વક
૪	૭	કથો	કથો
૬	૯	ચારે	ચારે
૭	૨૨	કે	કણુ કે
૮	૬	રક્ષકય;	રક્ષકયા;
૧૬	૧	આકુંદ	આકુંદ
૧૭	૧૧	દોજ	દોજ
”	૧૬	હતાં	હતા
૨૦	૧૮	ખાડા ખડુએ	ખાડા ખેડુએ
”	૨૫	ઢંઢોળથો	ઢંઢોળથો
૨૩	૧૧	તો	ખડુ તો
૨૫	૨૨	કહેવરાળ	કહેવરાળું
૨૬	૧	માખાપને	માખાપને
૨૬	૨૧	રહેવાનો.	રહેવાનો
૩૦	૪	પધ	પહીક
૩૭	૧૬	વ્યાછે ?”	નવ્યાછે ?”
૪૩	૬	આદ્યું	આદ્યું
૪૫	૨૫	તોલો	તોલો
૪૮	”	નિર્દોષ	નિર્દોષ
”	૧૧	ભયો	ભયો
૫૨	૧૭	પાને	પાને !
”	૧૬	ખાડું	ખાડું !
૬૬	૩	તાણી	રજૂતાણી
”	૪	કે	રહે
૬૭	૨૦	લોહીય	લોહીયા

પાનું	શીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
"	૨૧	ભરવ	ભરવી
૬૮	૩૧	રાની	રાત્ર
"	"	રાહોડ	રાહોડ
૭૦	૪	તાની	પોતાની
"	૯	ગયા	ગયાં.
"	૧૦	ઝિગાર	ઝિગાર
"	૧૭	ખરીઓનો	ખરીઓનો
૭૧	૪	કાઠ કાઠ	કાઠના ધરમાં માંઠ
"	૭	વા	વગત
"	૧૧	નહ	નહીં
૭૨	૧૮	કઠાન	કઠાન
૭૩	૩	વધ	વધ
૭૪	૨૪	પડું	પાડું
૭૫	૧૦	હવાલદારની ફરી	હવાલદારની વાત ફરી
"	૨૦	મદદ	મદદ રે
૮૨	૨૭	સોપી	સોપી
૮૪	૧૮	ચલાવો	ચલાવો
૮૭	૨	કુંડારેલા	કુંડારેલા
૮૮	૧	એ તો	જુએ તો
૮૯	૧૬	ફવો	મને એ ફવો
૯૦	૧	મ	કમા એમ
૯૧	૨૪	તૂત	તૂં
૯૨	૧	અંમ	અં
૯૩	૧૭	ગધર	રાધર
૧૦૦	૪	જતા	જુજતા
૧૦૧	૨૧	વખતે	ચડયા. " એ વખતે
૧૦૬	૧૭	મોડભા	મોરભાઈ
૧૧૧	૧૬	અધાંકો	અધાંકો

ખાતું	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨૩	૨	ધુળે	ધુળે
૧૨૫	૧૩	મળતાં જો	મળતાં જ
૧૩૧		રતા	ફરતા
૧૩૬	૨૨	જીવાનીએ	જીવાનીઆં
૧૩૯	૧૫	યથા	યથા
૧૪૮	૧૫	તથા	તથાં
૧૪૯	૪	કુકડાં	હરણાં
૧૫૪	૨૩	જા	નહોર
૧૫૬	૧	નીમાની	નીર માની
૧૬૦	૭	મોટે	કાટે
૧૬૧	૧૫	નરખ	નિરખતા
૧૬૨	૮	મુંઝાતો તો	મુંઝાતો હતો
૧૭૦	૧૦	લોહી લોહાણ	લોહી લોહાણ કરી
૧૭૪	૧૫	માણ	પ્રમાણ
૧૭૬	૫	(હુ હું)	(હું)
૧૮૧	૨૫	રંભાબી	ચેરંભ-ધણી
૧૮૩	૨૧	શંકર	શંકરં
૧૮૬		જગ આ	જગ ચાર
૧૯૦	૧	ઉતારો	ઉતારો
૧૯૨	૨૫	નેમડી	નેહડી
૧૯૮	૨૫	ખોડીદાર	ખોડીદર
૨૦૨	૧૫	પહેંચ્યો	પહેંચ્યો
૨૦૩	૨	કયું	કયું
૨૦૫	૨૬	બેટે છે, ૧	બેટે છે,
૨૦૬	૯	જો	નો
૨૦૬	૨૭	વળાં વરવડી	વળાં પૂગણ વરવડી
૨૦૭	૧૪	ખાચૂત	ખાચૂત

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર.

રંગ છે રવાભાઈ રજપૂતને !

વિક્રમ સંવત ૧૬૮૦ની ગમનગમીની એ મંદર રવાર હતી. એના ગામના જા. સૂર્યનાં પ્રતાપી કિરોગએ જાતને નગ્ન કરી દીધું હતું. ગણીએ કલશ કરી રક્ષા હતા; નાગ-આબાવાડીઓમાં ડોળવા ગોંડા કરી રહી હતી. આ તામો ભાવનગર પાસે વરતેજ ગામે ચિત્રા વસેલા નમ્ય પ્રથમા એક ઘોડેચારના નામના યુવક ગોતાની પાલીદાર તલવારના મુઠ ડાબે આગળીએ ન્યાવતો. જામા અદિ ગોંડાં નિર્માણના, ઘોડા ડોળાના મધુન ગામમાં મન્ત્ર થા. જતો તો. પોતાની પાસે કાઠના પુકડા તરેડા એ ગાડાં હતા. એક ગાડુ મૂળી પરમ નામનો રાજપૂત ડાણી હતો; અને બીજો ગાડુ જંગો મકવાળા નામનો ડોળા હતા.

વરતેજ અને ચિત્રા વચ્ચે કાળીયા આબા નદી ક આ વતા ફર ૫૦-૬૦ ચા પુરપનો કાફલો તપુ ચાર ગાડા સાથે જતો હતો. તે મંદર રાજપૂત યુવકે ગોતાની ઘોડીની લગામ જરા ઢીલી કરી અને આગળ વધ્યો.

આગળનો સંઘ દ્રષ્ટિમર્યાદા માં આવ્યો અને યુવકે નજર માંડી નિરખવા માંડ્યું. હજી તો એ શંકાશીલપણે મનમાં વિચાર કરે છે કે:-“આતો આપણા ગામના ગોરધનશેડ ! અને પેલા હડવાના આંપશી શેડ !”-ત્યાં તો સંઘમાંથી અવાજ આવ્યો.

“બોહો હો હો ! આ તો આપણા રવાભાઈ ! પધારો આપુ, પધારો, તમે કેમાંથી ?”

“ગોરધનશેઠે બેસ્વામીનારાયણ ! આંપરીશેઠે બેસ્વામીનારાયણ !” રવાભાઈએ જવાબ વાળ્યો: “આપણા ગોરડા ચણાય ન, તેના સાફ કાટ લેવા હું બાવનગર ગયો હતો.”

“કીક થયું, કીક.” એ વણુ શેડીયા ખોલ્યા: અમે સૌ
નાવનગર કારજ ઉપર ગયા હતા. ત્યાંથી આજ દેર બહાર
ગયા. સાથ પાંચ સાત હજારનું ભેજમ છે. સાદું થયું તમારે
બર સુવીનો સંગ્રાપ થયો.”

“हा! लक्ष्मी! जे तेम होय ते कदाही मो साधे
वाचन. परंतु मारे हव होशियार राजनी पडते.” असे
म्हणून त्याने पोताना घेऊन अन्ने खास करी
त मो वस्त्रिधाना जाडां राखी पोतें हातात घेऊन
वाचन पाठवत.

[illegible]

१४०॥ श्रुत्याः ॥ 'आ स्रज्जने यस्याः सुतो उ. के. ॥
१४०॥ साधे नरज्जने होत ते नमो देवो ॥ १४०॥
१४०॥ साधे नमो देवो ॥ १४०॥

આવે. જવામ છતાં સ્વામાળને શકા રહી
 "તમ હોય તો પણ ભલે, અમને તમારી જરૂર નથી.
 કારણ, હું રામપૂત-ગીરાશીયો છું, અને સાથે કુ. તમે
 રમારે પાછા વળો." પણ સૌ વાણિયાઓ બોલ્યા કે- "એક કરતા
 બે ભલા; માટે એ ભલે સાથે આવે." સ્વાભાષ્યે વધુ આગ્રહ
 ન કર્યો અને સૌ રસાલાઓ આગળ ચાલવા માંડ્યું.

સ્વાભાવ કાઠિયાવાડમાં આવેલા પરછેગામના દેવાણી બાયાલ-વડોદ (દેવાણી)ના ભાગદાર હતા; અને યોરધનશ્રેઠ તથા તેમનાં ભાઈઓ તેમની પ્રજાજન હતા. સૌ ભાવનગરથી આવતાં મળીયા આંખા આગળ સાથે થયા હતા.

સાંજના ચાર વાગ્યા પછી એગઠ બને કંભાળીયા મામ
જ્યે કાળીસર નદી ઉતારી સૌ સામે કાંઠે બસ્યા; ત્યાં જુથી

બે શસ્ત્રધારી પુરૂષો સ્વતા. વચ્ચે બેઠેલા રણધીર ના આંધળો જોયા. પ્રથમથી જ આ રાજપૂત યુવક ચારે તરફ નજર ફેરવતો હોશીઆરીથી ચાલતો હતો. પોતે માર્ગમા બેઠેલ શસ્ત્રધારી પુરૂષોને જોઈ આડી અવળી નજર ફેરવી. ત્ય તો દૂરથી આંડેમાર્ગે બીજા બે શસ્ત્રધારી પુરૂષોને પોતા તરફ આવતા જોયા. એક તો પ્રથમથી જ માથે ચાલતા બે હથીયાઓ સાથે માણસો પ્રત્યે તમને વહેમ હતો જ, અને તેમાં બીજા બે મેળા જોઈ તમને ખાતરી થઈ કે માથે ચાલતા શસ્ત્રધારીઓ જુ બેઠાર નથી, પરંતુ આ વાણુઓના હોડા, નાગાકુ કન્યા વગેરે આવી સંકોચો છે એમ ધારી. કમરે કાંપી, તરવરતી કોડી દોડી, રાત્રીઆર ધડકા થઈ છે તે જોતા રવાનાઈ આગળ ચાલ્યા.

આંડેમાર્ગેથી જારા પે રાત્રી રાગચ આગળ બેઠેલા બે આંધળા તરે ભળા ગયા, અને ચારે તરફ જોવા પાતા નજર ગાડા આવ્યા એવું જ સ્વતા વચ્ચે બીજા નજર આગ કિલા નજર ગયા અને કદાચ એમને અફી. દેવાનો શક છે, મા આ ગામઓની જડતી લેવા ઘા.”

ગાડા અટક્યા એટલે રવાનાઈ નો ચેતી ગયા; અને પોતે ત્રાડી ઉપરથી ઉતરી, પોતાના બન્ને ગાડાવાળાને સાથે તઈ આગળ આવ્યા, અને જડતીને હાંન ગાડા અટકાવ્યાનું બાણી આગળ ઉમેડા શસ્ત્રધારીઓને નમ્રતા પૂર્વક કહ્યું: “ભાઈઓ! આગળના બામે ફરખારી પડે લની રૂબરૂ તમે તપાસ કરજો, પરંતુ આમ વગડામાં જડત ન હોય. માટે બાણુ ખસે અને ગાડા ચાલવા ઘા.” આટલું કહેતા જુ બેઠાર તરીકે સાથે ચાલતા બે માણસો પેડી બોલ્યા: “ફરખાર! તમારા કાટનાં ગાડાંની જડતી લેવા નથી; માટે તમે તમારા ગાડાં હાંકી ચાલતા થાઓ; અને અ બીજા ગાડાંઓની જડતી લાલે લ્યે.”

રવાનાઈ પ્રથમ પામી ગયા. સાથે ચાલતા બન્ને આંધળા જુ બેઠાર નહીં; પરંતુ આ હાંટાડે ટ્રોળીમાંના જ માણસો

૭ એમ ખાત્રા થઈ જુડી અને બોલ્યા: “આ બધા બાડાં મારાં છે. કાટનાં બાડાં કાંઈ જુડ્યાં નથી. તમારી ઇચ્છા હું જાણી ગૂકચો છું. પણ ભાવનગરની જમણી ભૂગભ દેવાજીને તમે તહીં જાણના હો. હું તેનો તારસઢાર ! મારા દેહમાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સુધી તમારી ઇચ્છા પૂરી નહીંજ પડે. માર કુળની સર્જનતા અને શૂરવીરતાની શાખ ઉપર આ સોએ મારા માથ કચો છે. તેના પ્રમાણ તરીકે પ્રાણાંતે પણ હું તમે પાળાએનો પંજ આ પ્રતીક્ષી ઉપર પડવા નહીં ઠક. છતાં એક નિયમને આતર હું એ નમ્રતા-પૂર્વક કહું છું :-ભાઈઓ ! જાગ્રવા, અમને જવા દો. આજે સંગતવમી છે: મને નકારણે ઉપવાસ ! નાંકક મારા જીવન ક્રમેશ થશે. મારે ખાત્રુએ બસી ગયો !”

ત્યારતરથી ઉભરાત તરફે નમ્ર નમાતરો અતર ‘ખાત્રુએ અર્જ જાઓ મારે રૂકાવ જાણના. અને તલત્રાન મર ઉપર હાથ નાંતે નેત્ર ઉએ વંદાઓ પાળાની ભાગી ભવામા એવુ કાત્ર બોલ્યા કે “આજલા જામા રૂકન રા એક દે.” એમય આ એ જણે હરબાર કિતર મેનના ધોડાને રૂડા ધા પચી: પણ નમય સચકતા વાપરી એ ધા કુડારી પાળના રીણો તરે જવાભાઈ બોલતા: “ભાઈઓ ! હું એકને દે, વા. દિલાની છું. દુરમને તથારે દે તમે રૂકન મારી પીડ સંભાળજો. રવાની મારાયા સજાય કરશે.” રવાભાઈએ તલવાર પંચી.

ત્રાણેયા સૌ બીકથી દર અગી ગયા માથેના ગરખતમાંથી પણ રાજપુતાઈની રજ ઉડી ગઈ; પણ જગો કોળી હાથમાં મોટું આડું લઈ દુરમનનાં ધા ઢીલવા રવામાઈની પીડ પાછળ આવી ઉભો. આ અધું અંક ક્ષણમા અના ગય

તંદારઓ ધોડાને ધા ખાલી જવાથી વધારે ખીજયા; અને રવાભાઈ હજી તો તૈયારીમાં હતા; ત્યાં તો દુરમનમાંથી એકે જોરથી રવાભાઈ ઉપર તલવારનો ધા કુર્ચો રવાભાઈ જરા પાછળ હટી ધા ચૂકાવવા ગયા ત્યાં તો હાથના જમણા કાંડા ઉપર સખ્ત ધા પડ્યો.

એક તો તકોરડો ઉપવાસ હતો; તેમાં પાછા હઠતાં કેસ આવી અને ઉપરથી ઘા પડ્યો; એટલે શરીર લથડ્યું અને લથડતાં શરીર ઉપર દુશ્મને તરતજ હાથ જોઈ પાંખો ઘા કર્યો. પરંતુ ઘણીજ ચપળતાથી એ ઘા ચૂકરી, પડતાં પડતાં સ્વાભાવિકે તરવારનો ઝેરથી લેખણુવદ ઘા કરી એકને જમીનદોસ્ત કર્યો અને પોતે પાછા ઉભા થઈ ગયા. એટલામાં ઘીળ દુશ્મને માગ ઉપર તરવારનો ઘા કર્યો તે પોતાને માથામાં વાગ્યો, પરંતુ તરવારના ગેઠજ ઘાથી તે જમનને તો પોતે હાર કર્યો. આમ એક હાર થયો અને એક નખ જાળમાયો. એટલે બાકીના દુશ્મનો ના હરત થઈ ગયા અને બન્ને લાશેા ઉપાડી જીવ લઈને નાડા.

સ્વામીના માતા ત્રાસ કેળીએ કેટલાક તો આડા ઉપર પીત્તી લીધા, તેથી વાતમાં તથા હાથે એમને વાજુ ઘા અને માથામાં ભેદ નખ તથા લગેલા જ. છતાં રોગ અંકુશ રાજપૂત તાપસ પડી તરત દુશ્મનો પાછા દડી પાતુ વાલિયાના પોતે મે હોજી હરમાને પકડી લીધા કટકા, વારે માડનાડ પીત્તી તાપસ દેગરે. પાતુ જાગે. તરત જ તાપસ ઘા વાગતા તરત માગને ખમજ પી. મધા ઘા થી મેટરે. તરત જ એશુધ શ્રાવ લગરે મે, ગડુ ખાતી કરી સ્વામાર્જને પાડમા લઈ સો વીમે પીમ ઘર તર. સ્વામા મયા.

સ્વામાર્જ સ્વામીનાનાયનના પરન ભક્ત હતા પોત ભેલાન થતા પારેલાંજ સૌને કડી હીંપી રૂં કે “મારા પ્રાણુ જાય તો ભલે. પણ મને મારા ભાઈઓ હાડુ પાવ તો પાવા દેશેા નહી. અર્થીઓ તો યુધ્ધમાં મરી સ્વર્ગે સિધાવે ”

મોડી રાત્રે સો વડોદ આવી પહોંચ્યા; સ્વામાર્જની માતાને પુત્ર ઘવાયાની ખબર પડી; માતાએ મોઢનારી હુખનો એક શબ્દ સરખાય ન કહયો.

“મારા પુત્રનું તો ગમે તે થાય પરંતુ મારી વસ્તીના જાતભાતનું સ્વણુ થયું એટલે મારો પુત્ર જીવતા છે એમ જ હું સમજું છું.”

લાવનગર મહારાજ જશવંતસિંહજીને આ શુરવીરતાના સમાચાર તરત જ મળી ગયા. તેમણે ખાસ વડોદ કહેવરાવ્યું કે: “સ્વાભાઈ સાજા થાય ને માથે પાણી નાખો ત્યારે અમને ખબર આપજી.” બે માસ પડે રહ્યા પછી, સ્વાભાઈને માથે પાણી નાખવામાં આવ્યું. લાવનગર મહારાજને ખબર ફરવામાં આવ્યા. મહારાજશ્રીએ સોનાની મૂઠની તરવાર તથા સોનેરી શેલું ભેટ મોકલ્યાં; ભાદે શાખાશી આપી; શુરવીર-તાની કહર કરી.

x x x x x

દોડા વખત પહેલાં લાલ પ્રદેશનાં એક ગામમાં ચાદે હવદો મળ્યો હતો. નવાળખાં જમાદાર નામનો એક કુદરતિ રાધી ત્યાં મહેમાન તરિકે આવેલો. જમાદાર હાથરાઓમાં બેસવાવાળા એટલે અફીણના વગસની હતી ચોદે કનખો નીકળ્યો. જમાદારે કમુખો લેતા પહેલાં આગળથી છાટા નાખી, “રંગ રવાભાઈ રાજપૂતને” એમ રંગ આપી કમુખો લીધા. ના હાથરાને કમુખલ થયું; મૌએ પૂછ્યું કે “સ્વાભાઈ કે ?” જમાદારે ઉપરના ધોંગાણાની વાત કરી કે

“લાવનગર રાજ્યનો ભાલ દેશનો હું જમાદાર હતો. રાજ્યનું ભરખું ભરવા લાવનગર ગયો હતો ત્યાં કેટલાક વાણિયાઓ પાંચ સાત હજારના જોખમ સાથે નીકળવાની માનગી મળવાથી અમે છ જણાની ટોળીએ તેમનું હેડ લીધું બે જણ, વાણિયા સાથે જીંબેદાર તરિકે શાલ્યા અને બીજા આગળ ચાલ્યા. કાળીસર નદી પાસે અમે ભેટા કર્યો અને પછી ધોંગાણું જામ્યું. ત્યારે અહ્યું કે ખદો રાજપૂત તો એક સ્વાભાઈ ! ત્યારથી હું સ્વાભાઈ રાજપૂતને રંગ આપ્યા પછીજ કમુખો પીઉં છું.”

આ વાત બન્યાને આજે ૬૩ વર્ષ થયાં છે. આ ત્રેસઠ વર્ષના કુર કાળ ! ફર થા, ફર થા.

જટો હલકારો

—*—

આંબલા ગામને ચોરે ગરાશીઆએનો ડાયરો બેઠો હતો. સાંજ પડતી હતી અને ઠાકર મહારાજની ઓલરની વાટ જોવાતી હતી. બાનાં છોકરાં આવીને નગારાં ઉપર ઢાંડીનો ઘા કરત હતા આરતીની પ્રસાદી લેવા આતુર બની નાચતાં હતાં.

એ સમયે બગરમાં થઈને એક રજપૂત નીકળ્યો; પછવાડે રજપૂતાણી ધુનટો તાણીને ચાલી આવતી હતી. રજપૂત ડાયરાને રામરામ કરવા જેટલો પાણુ વિવેક ન બતાવ્યો; પાણુ ચોરે બેઠેલી મંડળીમાંથી એક ભાઇએ બાઈના અંગ પર નજર નાખીને રજ પૂત મુસાફરને ટપાયો કે: “ભાઈ આંડી રાત રોકાઈ બાચેને!”

“શું કામે?” મુસાફર રજપૂતે આંખ ત્રાંસી કરીને બુમારીમા સામે સવાલ કર્યો.

“બહુ અસૂર થઈ ગયું છે. તમારે આવેરા ઝવુ હશે; અ ભાઈ માણસ સાથે છે; વળી માથે પાચ પંદરન. ઢાગીના છે. શા માટે જાખમ બેડવું?” ડાયરામાંથી એ ત્રણ જણ બેલી કહ્યા.

રજપૂતનો હાથ બગલમાં ઢાબેલી તરવારની મૂઠ પર ગયો; તોરમાં ને તોરમા રજપૂતે જવાબ પરખાવ્યો કે: “એમ હું એ કાંઈ બાયડી નથી; ઠાકોરો! પાણીઅળીનો હોય તે ભલે હાથે આવે. બાયડાને વળી અસૂર શું ને વહેડું શું?”

આવો જવાબ સાંભળીને ગરાશીઆનાં મોઢો ઝંખવાણું પડી ગયાં, મનમાં થયું કે આ મિળજન કયાંથી બોલાવ્યા? ઠાકરે કે “મરવા ઘો એને”.

રજપૂત રજપૂતાણી ચાલી નીકળ્યાં.

ગામની ફોળીવાડમાં વજળીને વેગે વાત પહોંચી ત્યારે ઠાકર આથો બચ્યો છે! હથપાર ફોળીએ લાકડીઓ લાઇને આડે

માર્ગે થાતા શિહોરને રસ્તે એ એક ગાઉ આઘા એક નહેરામાં જઈને લપાઈને બેઠા.

રજપૂત રજપૂતાણી આલ્યાં બચ છે; દિવસ આવેથી ગયો છે; આજે આદેશી ઠાકરની આરતીના રણકાર સંભળાય છે. ભૂતાવળો નાગવા નીકળી હોય એના દૂર ધરના ગામડાંના બુંડમાં દીવા ન પડવા લાગ્યા; પગથાડે ઘુમરીઓના અવાજ પણ રણકર્ય; બાઈ પાછળ નજર કરે ત્યાં સાંજાસરાંના હલકારો માથે ટપાલની થેલી મૂકી, તાથમાં ધુધીરાળું ભાવે લઈને અછૂત્ય જેવાં આલ્યો આવે છે. કમરમાં નવી સમરેલી ફેંડ, સ્થાનવાળી તરવાર ઝીંગાયેલ, હાનવાના શુભ અણુઓ પાંચ માથે ઉપાડીને જટો હલકારો ચાલી નીકળે છે.

તેજસ્વીમાં જટો ઇચારે આલેખી રજપૂતાણીની લગાલગ થઈ ગયો. એવ જાણને મૂછપાછળના બાઈનું પીયરના નાનામા હુન, મેટકા બાઈને સંજોમરેથી આપતા જતાં માવનરના સમાનાર પૂછવા લાગે. પીયરના તરથો આગરો આગળથી પુરૂષ પાંચ આંખનિને રાત સુધી જતા જવા લાગે. એવ રાત્રી આજે માલવા લાગ્યાં.

રજપૂત ઘાડા કદમ મોળા આગળ ચાલેલા હતા. એણે રજપૂતાણીને જરા છેદું પડેલું જોઈને પછવાડે નમ્યુ. પરપુરૂષ નાથે તારો કરતી આંખે એ તાર તારના વેળુ કહી ધમકાવી નાખી.

“મારા પીયરનો હલકારો છે, મારો ભાઈ છે” બાઈએ કહ્યું.

“ભલ્યો તારો ભાઈ, છાનીમાની ચાલી આવ. મા'રાજ ! તમે પણ જરા માણસ ઓળખતા જાઓ !” રજપૂતને જગને તમાગ્યો. “ભલે બાપા !” એમ કહીને જટો પોતાનો વેગ ધીરો પાડ્યો. એક ખેતરના છેદું રાખીને જટો ચાલવા લાગ્યો.

નહેરામાં બધાં રજપૂત યુગલ ઉતરે છે, ત્યાં તો તાર જણાએ પડકારો કર્યો. રજપૂતના મ્હોંમાંથી બેચાર ગળો નીકળી ગઈ; પણ મ્યાનમાંથી તરવાર ન નીકળી શકી. કોણીઓએ આવીને એને સંઘવાથી બાંધ્યે; બાંધીને ફર ફેંકી દીધો.

“બાઈ, ઘરેણું ઉતારવા માંડ”. બાઈને હૂંટારાએ કહ્યું.

રજપૂતાણીએ અંગ ઉપરથી એક એક દાગીના કઢવાનું શરૂ કર્યું. એના હાથ, પગ, છાતી વગેરે અંગો ઉઘાડાં પડવા લાગ્યાં. લાવણ્યવંતી એ કાચાએ ફોળીઓની આંખોમાં કામના ભડકા જગાવ્યા. બુવાન ફોળીઓએ પહેલાં તો જીભથી મસ્કરી શરૂ કરી; બાઈ શાંત રહી; પગ જ્યારે ફોળીઓ એના અંગને અડકવા નજીક આવવા લાગ્યા, ત્યારે રજપૂતાણી ઝેરીલી નાગળુની જેમ કુંફાડો મારીને બેઠી થઈ ગઈ.

“અલ્યા, પગડો એ સતીના પછડીને ” ફોળીઓએ અવાજ કર્યો.

બાઈએ આપ્રકાશ નામે નેત્રું, ત્યા જટાના ગુચરા ઘસકયા. બાઈએ કૂંડા પડી. ત્યાર પછે નેત્રો પાંદળોએ ફોળી લાકડી લઈને શરૂ કરી રજા. તે ત્યાર ચલાવી, નાગ ફોળીના પ્રાણ લીના. આંખે જરૂરી લકડીઓના માર એ ઘડીએ ફોળી નાં. તેને જમરા કુંડળી મૂક્યું. બીકથી બકીના ફોળી મારી, તેના અંગ પડ્યો. એની ખોપરી ફાટી ગઈ હતી; એના પ્રાણ ફોળી ગયા હતા.

બાઈએ જઈને પોતાના પાણીના પોડોએ તરત રજપૂત કહે કે: - “હાલો ત્યારે ”

“હાલો ક્યાં? બાયલા! ગરમ નથી થતી? એણે બ્રાહ્મણ મારા શિયળ માટે મરેલો પડ્યો. ઓ, જા, ડાકોર તારે મારો. મારે હવે તારી પથારીમાં સૂવાનું ન હોય. હવે તો આ મારા ઉચારનાર બ્રાહ્મણ પોતામાં જ હું સોડય તાળીશ.”

“તારા જેવી ફેફસાંડ મળી રહેશે. ” એમ કહીને રજપૂત ગાલી નીકળ્યો.

રજપૂતાણી એ જટાના શબને ખોળામાં ધરી પરોડીયા સુધી અંધારે બેઠી રહી. પ્રભાતે આગ્રુબાગ્રુથી લાકડાં વીણી લાવી; ચિતા ખડકી, શબને ખોળામાં લઈ પોતે ચડી બેઠી; ને હા પ્રગટાવ્યો. બન્ને જણાં બળીને આગ થયાં. ગોહિલવા

હની અંદર આંખલા ગામથી શિહોર જવાને રસ્તે, આંખલા
અને રામધરી વચ્ચેના નહેરામાં આજ પણ એ જટાનો પાળીચો
ને સતીનો પંખે હયાત છે. કોઈ ચારણે કહેલા હુકા હુકા
પણ ચારણોની જીભે છે કે:

પર ઉપકારે વહયો પડે, બલો કર્યો બારાથ;

સાચો અપસર સાથ, જરૂર વર્ગો તું જડીયા !

(પારકાને બચાવવા તેં બારે ધીંગાણું કયું હે જડીયા ! જરૂર તને
મૃત્યુ પછી કોઈ અપસરા જ વગી હશે.)

અહરાણુ આવ્યા ટુંટવા; કહો અવરને કાજ,

અમંગ તું વણુ આજ, જરૂર મરે કો જડીયા !

(અસૂરો — બામાશો લાગ્યા આવ્યા. તેની સામે બીજને ખાતર
આ જડીયા ! તારા પિતા પાગ મરે !)

આંખલેથી આવતાં, પોહયો રણુને પાટ,

અલ રાખી અપીઆત, તેં તો જમદદ જડીયા.

(આંખલા ગામથી આવતાં, તું રણુમા સુતો. હે જમ સરખા જોર
વર જડીયા, તેં તો પૃથ્વી પર વીખ્યાનિ મેળવી)

વલીમામદ આરખ

તે વખતે કાઠિયાવાડમાં શેઠે નહોતી. વલીમામદ આરખને અમરેલીમાં નોકરી ન ફાવી, એટલે તે વડે દરા જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં દેરડી ગામના પાદરમાં આઈ જાન બાઈનું દેવળ છે; ત્યાં વડલાની ડાળે પોતાનો હુમાયો ટાંગીને આરખ તડકો બાળવા બેઠા.

ખોપાળા ગામનો એક વાણિયો લાઠી પોતાના દીકરાની વહુને ઘરેણું ચડાવવા ગયેલો, પણ ત્યાં કાંઈક તકરાર થવાથી ઘરેણું પાછું લઈને ઘોડી પર ચડી ઘેરે જતો હતો. તે પશુ આ વડલાને છાંયે ઝીમણ કરવા બેઠો. વાણિયાનો સ્વનાવ છે કે કાંટીયા વાળુથી કાચમ ડરે. ડરીને એને ખવરાવી પીવરાવી દોસ્તી બાંધી લ્યે. ખોપાળાના શેઠે આરખને કહ્યું કે “ચાહિસ, ચલો રોટી ખાવા.”

“નહીં, હુમ ખાયા.” ચાહિસે જવાબ વાળ્યો.

આખરે વાણિયાએ રકબક દરીને આરખને ત્રાખુ આર ઢળરા ખવરાવ્યાં. ખપોર નમી ગયા—એક બીજાને ક્યાં જતું છે તેની પૂછપરછ થઈ ગઈ. બેય જણાનો રસ્તો ખોપાળા સુધી સાથે ચાલતો હતો. એટલે સાથે મુસાફરી કરવાનું હતું.

આરખે પૂછ્યું; “શેઠ, કાંઈ જોખમ પાસે છે ?”

શેઠ કહે; “તારે ખાપુ ! અમે તે જોખમ રાખીએ ? પંડે પંડ જ છું.”

“આરખે ફરી કહ્યું; ”શેઠ, છુપાવશો નહીં. હાથ તો મ્હારા હાથમાં સોંપી દેજે; નહીંતો જાન ગુમાવશો.”

શેઠ કહે; “તમારા ગળે હાથ, કાંઈ નથી.” શેઠના ખડીઆમાં એ ત્રણ હજાર રૂપિયાનું ઘરેણું હાથલામાં રાખેલું હતું.

આને આગળ ચાલ્યા. આકડીઆ અને દેરડી વચ્ચેના

હુઆચામાં કાળીનાનો ડગરો, હાથમાં અંદુક, અને આરખ અપાટાભેર રસ્તો કાપતો જાય છે. કાળીઓ આથે આથે આથા આવે છે; જરા નજીક આવીને તીર કામઠાં પોંચીને તીરનો વરસાદ વરસાવે છે; આરખ એ તીરને શરીર-માંથી ખેંચી, લાંગી, ફેંકી દેનાં જાય, કાળીઓને અંદુકની કાળી નાળ બતાવી દેરાવતો જાય. એટલે ડરીને કાળીઓ દૂર રહી જાય અને આરખ રસ્તો કાપતો જાય.

આરખ શા માટે અંદુકનો ગદાર કરતો નથી ? કારણ કે એ ભરેલી દારૂગોળી સિવાય, બીજી વખત અવાજ કુવાન એની પાસે પ્રાંદ નથી. માટે જ દેવળ દરાવીને રો પોતાના બચાવ કરે છે.

ત્યાં તે આકુટિયા ગામની લગોલગ આવી પહોંચ્યા. કાળીઓએ આકુટિયા આરખ ગેનગેનતામાં ગામની બાજુ પાસે જશે, ત્રીજા શિયાળાના વનુત્રાન માંડે એવી રીતે એ શરમ કે બાર બાર અચૂર્ન વાંચીને એ પાસે પહોંચી જાય ભૂંડા લાગશે. ગાયડીને મેળા દેવાનાં છે.

એ બેળુ સામગ્રીના તે કાળીઓ આગળ પડ્યા. એઓ ગોળી છોડી, એ તમા ભૂજની ખાપરા વાળી, રડીમાં નહાઈ ધોઈને નાનમ્મન કરતી ગોળી ચાલી ગઈ. તે આરખની ગોળી !

આરખ વરસાદે ગેઠે; કાળીઓ એના પાંચ તૃતી પડ્યા, આરખના હાથમાં રૂપી દેવળ એ, જમણે રૂપી કાળીઓને એકલાએ જમણાની સૂતાડયા ગામ નજીક આવી ગયું. ત્રીજો અને એના જીવતા સાથીઓ પાછા આવ્યા ગયા.

લોહીમાં તરબેળ એ આરખ ધીરે ધીરે ડગલા માંડેછ; એની આંખો પર લોહીના થર બાછી ગયા છે; શરીરમાંની લોહી ટપકી રહ્યું છે; એને રસ્તો દેખાતો નથી; સીતાપરી નદીમાં એ ઉતર્યો અને એક વીરડા ઉપર મોઢું ધોવા બેઠો.

નદીને સામે કાંઠે આઈ જનબાઈની જગ્યાના ઓગ ઉપર જામના તાલુકદાર આરખ વીકાલાઈ બેઠેલા, એની નજર પડી

કે કોઈ લોહીલોહાણુ, જખમી આઠમી પાણી પીવા બેઠો છે. વીકાલાઈ એની પાસે આવ્યા, અંધ બની ગયેલા આરખ પોતાનો હાથએ બેઠાએ ઢબાવી બૂમ પાડી ઉઠ્યો કે: “ચોર, ચોર.”

વીકાલાઈએ આરખને સાંત્વન આપ્યું. એનું શરીર સાફ કર્યું. ઘેર લાઈ ગયા, પડદે રાખ્યો, હોંશીઆર વાણું ફને બોલાવી જખમો પર ટેલા લેવરાવ્યા અને ખરદાસ કરવા લાગ્યા.

ત્યાં તો ગીગો શિયાળ પોતાનાં ૩૦ માણસોને લઈ આવી પહોંચ્યો, વીકાલાઈને કહે કે: “મારો ચોર મોંપી આપો; નહીં તો ગામની ચારે પાસ કાટાના ગળીઆ મૂકી મગગાવી ફરશ.” વીકાલાઈ કહે: “ગીગો, શરણે આવેલાન ન સોંપાય, હું આરખીનું દૂધ ધાવ્યો છું.”

ગીગો કહે: “મારા ગામને પાદર મારા ભાણેજની ચેહ બગે છે; એ ગુવાન ભાણેજના મારનારને હું નીચા પાણી પાણી ત્યારેજ મને કારક થાય.”

વીકાલાઈના ૬૦ રખારી હાથમાં લાકડી લઈને ઊભા રહ ગયા અને ગીગોને હાકલ કરી કે: “તો હવે થઈજા માટી, મારાને આવેલાને તું એમ અમે જીવવા છીએ ત્યાં સુધી લઈ જઈશ?” ગામ આખું ગરજી ઉઠ્યું. ગીગો લજવાઈને નાલ્યો ગયો.

દિવસ ગયા, આરખને આરામ થયો. સૂતાં કે બેસતાં આરખ પોતાનો હાથએ છોડતો નથી. આરામ થયે એણે વીકાલાઈની રજ માગી.

વીકાલાઈ કહે: “ચાઉસ ! રસ્તામાં ખરચી છે કે ?”

ચાઉસ કહે “ના,”

વીકાલાઈએ ખરચી બંધાવી. આરખે આજીજી કરી કે “વીકાલાઈ, ખોપાળા સુધી મને મૂકવા આવો.” વીકાલાઈ સમજ્યા કે આરખ ગીગો શિયાળથી કરીને માગણી કરે છે. બન્ને જણા ખોપાળે પહોંચ્યા. આરખના મનમાં તો સુંઝાણુ જમી હતી. ઢાંગીનાવાળા વાણીઆનું નામ એને ચાલ નહોતું.

ત્યાં તો બચ્ચરમાં એ વાણીઆને જોયો, દોડીને એણે પેલો દાગીનાનો કબજો વાણીઆના હાથમાં મૂકી કહ્યું, “આ તમારા દાગીના, ગણી લ્યો.”

વીકાભાઈની તાબજીબીનો પાર ન રહ્યો. એ પૂછે છે કે “ચાઉં છું ! આટલી મુડી બગલમાં હતી તોયે કહેતા હતા કે પાસે કાંઈ નથી ?”

આરબે ઉત્તર દીધો કે: “એ તો પારકી થાયણ.”

વીકાભાઈ બોલ્યા “રંગ છે ચાઉં છું !”

એને સમજાયું કે આરબે આ પારકા માલને ખાતર ધીંગાણું બેઠયું હતું—પોતાને ખાતર નહીં. એણે શેઠને બધી વાત કહી સંભળાવી. જેની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી એ દાગીના મળતાં શેઠનો વ્યાવહાર સમ તો નહોતો. એણે આરબને બહાર આપવા માટે - રૂપિયા પાંચ - આરબે રૂ. દીઠા સાથે ત્રણ વી પાછા ધરી લીધા.

વીકાભાઈએ શેઠનો પીઠ પર એક બાસડાનો ઘા કર્યો, ને બોલ્યા. “કમળન ! તારા પાંચ હજારના દાગીના ખાતર મરવા બનારાને રૂ. પાંચ આપતાં તું શરમાતો નથી ?”

x   x   x   +

આરબ વડોદરા પહોંચી ગયો એના અંતરમાં વીકાભાઈનું નામ રમતું રહ્યું. આરબને બચ્ચો ઉપકાર ન ભૂલે !

x   x   x   x

વડોદરાના મહારાજા કૃતેહસિંહરાવના દરબારમાં આરબ નોકરી કરે છે. મહારાજાના એક વશિક્રિય મિત્ર પોતાની સ્ત્રીને કરબામ તેડવા ગયા. સાથે આરબને મોકલવામાં આવ્યો.

શેઠાણી રથ જોડીને વડોદરા તરફ ચાલ્યાં આવે છે. બપોરને વખતે એક વાવ આવો ત્યાં રથ ઢૂલ્યો.

શેઠાણીએ આરબને કહ્યું: “વાવમાં જઈને પાણી લઈ આવો, ચાઉં છું.”

આરમે ચોપાસ ભેંધને જવામ દીધો, “ રથ છોડીને હું જઈ ! ”

“ ચાલેસ, ગાંડા છે ? એટલી વારમાં આંહી કેાણુ આવી ચડે છે ? ”

અચકાતે ડિગ્રે, બંદુક ખાતે થડ ટેકવી આરખ વાવમાં પાણી ભરવા ઉતર્યો. બકતર આવીને જ્યાં જુએ ત્યાં ન મળે બંદુક, ન મળે શેઠાણી. ગારા-જેડુએ આગળી બતાવી કાઢ્યું : “ એ જાય ઉટ ઉપર ચઢેલા બે સંધીના—બંદુકને અને શેઠાણીને લઇને. ”

આરખ વાવના ગરજ પગ માળું પટકવા, ચીસો પાડવા લાગ્યો. ‘ પગ માં ફરે ’ બંદુક ગઈ. ત્યાં જો જોઈને એક અજાણ નીકળ્યો. અ બે ‘ પગ ’ ફરે જોઈને, તાત સાંભળી, માટી પરથી ઉઠાવેને ‘ પગ ’ કાઢે. ‘ પગ ’ ના પાંચ દાય ને ઉપાડ આ બંદર, મટી આ મારી માટી પાંચ દાય વિધાતા બે ફરે તે સાચું. ”

વિજળીના ગળપાનને વેળે આરમે છોડી પગ કાઢાંગ માની, હાથમાં બંદુક લઈવી અને ગારે મારી મૂકી. જોડા સ્થાનમાં સંધીના ઉટની પાછળ માટીના સળલા આવ્યા.

ઉટ ઉપર એક સંધી માખરે, એક પાંડાંડના ઢાકામાં અને વચ્ચે બેસાડેલાં શેઠાણીને. આરખ સી રીતે ગોળી છોડે ! પાછલાને મારતાં ગોળી શેઠાણીને થે વાંચી નાખે ! આરખ મુંઝાય છે.

ઉટના પાછલા સવારના હાથમાં પણ આરખની બંદુક ભરેલી તંયાર છે. એણે માખરેના સવારને કહ્યું : “ જરાક ઉટને આડો કર, એટલે આ ઘોડેસ્વારને પૂરો કરું. ”

ઉટ આડો ફર્યો ત્યાં તો આરખની ગોળી સનનન કરતી છૂટી; માખરેનો હાંકનાર પડ્યો. બીજી ગોળી ઉટ ઉપર, ઉટ

પડ્યો. ત્રીજી ગોળીએ પછવાડેના સંધીને ઠાર કર્યો. શેઠાણીને અને શેઠાણીના ૨૫ હબ્બરના ઢાગીનાને બચાવીને આરખ પાછો વળ્યો.

x   x   x   x

બહાર આરખ હવે તો મહારાજનો અંગ રક્ષક બન્યો છે; બહુ ખેલવાની એને આહત નથી; નીચું જોઈને જ એ ચાલે છે.

ફરી એના શૌર્યનું પ્રમાણ થયું. મહારાજને (શકાર ખેલતાં ખેલતાં સિંહના પંજામાંથી એણે એક દિવસ ઉગારી લીધા. ત્યારથી એ મહારાજના સૈન્યમાં મોટો હોદ્દાવાર બન્યો.

*   *   *

પેશકર્તી ઉઘરાવવા માટે મહારાજ પોતે સૌરાષ્ટ્રમાં ફરવરસે મોટી ાજ લઈને આવે. આ વખતે એ ફ્રાન્સનો સેનાપતિ એ વૃધ્ધ આરખ હતો. દરેકદરેક રાજ્યમાં જો મહારાજ સરકાર જાય તો વસ્તીને તેમજ તે રાજ્યને હાડમારીની હુલ ન રહે; એટલે રાજ્યો પોતેજ, મીઠા દાર થઈત સામે પગલે ચાલી, ખંડણી ભરી આવતા. આ વખતે લોખંડી મુકામે તંબુ નખાયા હતાં.

વૃધ્ધ આરખના મગજમાં એક માનવી તરવરી રહ્યોઈ— એનો જીવનઢાતા વીકાભાઈ. પણ, આરખ એ નામ ભૂલ્યો છે; ગામતું નામ પણ યાદ નથી; ‘ઇકડી, ઇકડી’ કરે છે. એના મનમાં હતું કે જો ભોટો થાય, તો એ જીવનઢાતાનું શોધું કરજ સૂકાણું.

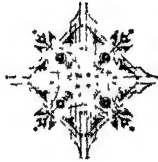
એક દિવસ રાજ્યોની કચેરી ગાયકવાડના તંબુમાં ભરાયલી. ઝરીના ચાકળા પર આરખનું આસન છે. આરખ ઉડીને બહાર ગયેલ ત્યાં વીકાભાઈ તંબુમાં આવી પહોંચ્યા. બાવીને ખાલી પડેલી પેલા આરખની ગાદી પર ઝૂકાવ્યું.

મહારાજ ફોતેહસિંહરાવની આંખ ફાટી રહી, ત્યાં આરખ અંદર આગ્યો. આગેથી જોતાં જ વીકાભાઈને ઓળખ્યા.

“ઓ મારા જીવનદાતા, મારા બાપા,” કરતો ઢોડીને વીકા-
લાઈના ચરણમાં પડ્યો. મહારાજને તમામ વૃત્તાંતથી વાકેફ
કર્યો.

મહારાજએ જાહેર કર્યું કે: “રાજા સાહેબો! આ વીકાલાઈ
જેના હામી (જમીન) થાય તેની ઘેશકરી અમે ખમશું.”

ત્યારથી પ્રત્યેક રાજ્યમાં વીકાલાઈને અનહુઠ આદરમાન
મળવા લાગ્યાં. નાણાંનો પણ તોડો ન રહ્યો. આજ એની ત્રીજી
પેઢી આકડીયાના અરધ લાગનો ભોગવટો કરે છે. આ લગભગ
સંવત ૧૯૧૫ પછીની વાત છે.

ગરાસણી

“ગેમા ભાઈ ! આ દીકરીને આજ એને સાસરે મૂકવા જવાં છે. તો તમે સાથે જશો ને ?”

“હરબાર, ત્રણ ટકાનું ચે જ્યાં જોખમ ન હોય ત્યાં માફ વળાવું ન હોય; પાંચ પચીસ હજારના દાગીના હોય એવા ગામતરામાં જ ગેમાનું વળાવું દીપે. જાઓ, રીજાં સપારડાં ઘણાં છે.” ગેમે જવાબ દીધો.

x

x

x

x

આ ગેમો કારડીઓ રજપૂત હતો. પચ્છેગામની અંદર આવા ૪૦-૫૦ કારડીઆઓ ગરાશીઆનો પગાર ખાતા હતા. ક્યાંયે વળાવે (ગામતરામાં સાથે) જવું હોય, ત્યારે પસાયતા તરીકે એ બધા પાસેથી કામ લેવાતું. બધા કારડીઆની અંદર ગેમો બહુ જોરાવર જવાન હતો. ગેમો વળાવીઓ બનીને જે ગાડા સાથે ચાલે, એ ગાડાને પડખે કોઈ બદમાસ ચડી શકે નહીં. જેવા તેવાને તો ગેમો કપર લાખ્યા મુજબના તોછડા જવાબ જ દેતો. એના મગજમાં ખુમારી ભરાઈ હતી.

એક દિવસ ગામના બાપુ ખુમાણસંગળ તરફથી ગેમાને તેડું આવ્યું. ખુમાણસંગળનાં દીકરી રૂપાળીબા એમને સાસરે હેબતપર ગામમાં હતાં. ત્યાં એ દીકરીને સીમંત હતું. ખોળો ભરીને તેડી લાવવાનાં હતાં. એક વેલકું, એ છોડીઓ, અને સાથે ગેમો, તેમજ બીજા એક કારડીઓ—એ બધાં હેબતપર ગયાં.

હેબતપરથી પચ્છેગામ આવતાં મોણપુર ગામ સુધી આશરે સસ ગાઉનું ભાલું રણ છે. દિવસે એમાં મુસાફરી થાય નહીં; કારણ, પાણી બિના પ્રાણીબંધ. એટલે રૂપાળીબાને સતે રવાના કરવામાં આવ્યાં. વેલડીમાં રૂપાળીબા અને એ છોડીઓ બેઠી.

બીજા ગાડામાં ગેમો, એનો બીજો સંગાથી અને પાણીનાં બે માટલાં હતાં. બધાં ચાલી નીકળ્યાં. રૂપાળીબાની પાસે એક ઉસ્કોતરો હતો, એમાં પાંચ હજારના હેમનના દાગીના હતા; બંગ ઉપર પણ ધરણીનો શણગાર હતો.

ગાડાં ચાલ્યાં એટલે જેમાએ તો પછેડી ઝોઢીને લાંબા પડી ઉઠવાનું શરૂ કર્યું. ચાર અંધારામાં એનાં નસ્કેરાં ગળવા લાગ્યાં. ગાડાવાળાએ એક વાર ટપારી ભેંચું કે: “ગેમાભાઈ, સત્ર અંધારી છે. ઉઠવા જેવું નથી હો.”

જેમાએ જવાબ લીધો કે: “એલા, ઝોળખ છ તું આ મેરાને? ગેમો હોય ત્યાં હંટારા ન હોકાય. છાનોમાનો ગાડું હાંક્યો આવ.”

જેમો નસ્કેરાં ગળવવા લાગ્યો. ફરીવાર વેલડીનો પડદો ફલાડી રૂપાળીબાએ પણ કહી ભેંચું કે: “ગેમાભાઈ, સૂવાય નહીં.”

જેમો ઉઠમાં ને ઉઠમાં બબડતો હતો કે: “હું કોણ? ગેમો!”

એમ કરતાં વેળાવદર ગામ વખોટાયું. ઢોલ બે ગાઉ માથે એક તળાવડી છે. ગાડાખડુએ નજર કરી તો ત્યાં એ તળાવડીમાં આગળ તણખા ઉડતા દેખાયા. બહેમ આવ્યો કે કોઈ ઘડમઝડ કરે છે. જેમાને એણે હાકલ કરી.

જેમાનો તો એક જ જવાબ: “મને ઝોળખ છ? હું જેમો.”

ગાડાં તળાવડીની નજીક પહોંચ્યાં. ગાડાખેડુને કસ બાર આઢમીનું ટોળું દેખાયું; એની છાતી ચડકી ઉઠી; જેમાને એણે દોહ્યો; પણ જેમો કંઈ ઉઠે? એ કોણ? એ જેમો!

જેત જેતામાં તો બાર જણા વેલડીને ઘેરીને ઉભા રહ્યા. પડકારો કર્યો. જેમો કબજાને આંખો ઘોળે છે અને હાકલ કરે છે કે: “ઝોળખો છો? હું જેમો!” ત્યાં તો એક ડાંબનો

છા પડયો અને ગેમે જમીનદોસ્ત બન્યો. એના હાથ પગ બાંધ્યા, બેસાડીને હાથપગને એક બંધે બાંધ્યા. પગના બેઠણ ઉભા કરાવી, પછી બેઠવણ નીચે સોંસરી એક લાકડી નાખી, એક ધકકો ઢંઢ, ઢંઢની માફક ગબડાવી દીધો (આ ક્રિયાને 'રણગોળીટો કર્યો,' એવું કહેવાય છે. રણગોળીટો, એટલે રણુનો ઢંઢો. આઢમી આ રીતે ઢંઢા જેવો બની ગય છે.)

બાઇએ વેલડીના પડદા ખોલી નાખ્યા અને બઢમાશેએ માગ્યા મુજબ પાંચ હજારના ઢાગીનાની પેટી આપી દીધી તારાએના પ્રકાશમાં રૂપાળીબાનાં અંગ ઉપર સોનું ચળકી ઉઠ્યું. બઢમાશે બોલ્યા કે: “અંગ પરથી ઘરેણું ઉતાર.” બધાં ઘરેણું ઉતાર્યા; બાકી રહ્યાં પગનાં કડલાં.

“કડલાં ઉતાર.” બઢમાશેએ બૂમ પાડી.

બાઇ વિનવવા લાગી, “ભાઈ ! આ નરેડીનાં નક્કર કડલાં છે ને વળી લીડેલાં છે હું ભર્યે પેટે છું, મારાથી નહીં ઉઘડે. આટલેથી ખમૈયા કરો.”

“સાફાઈ કર મા, કાઢી દે !” “ત્યારે લ્યો, તમે જ કાઢી લ્યો.” એમ કહીને રૂપાળીબાએ વેલડીમાં બેડાં બેડાં પગ લાંબા કર્યા. પોતાના જંતરડાની મજબૂત દોરીએ ભરાવીને બે કોળી સામસામા કડલાં ખેંચતા લાગ્યા અને બીજા વાતોમા રોકાયા; કોઈનું ધ્યાન નહોતું.

રૂપાળીબાએ ત્રાંસી નજર નાંખી. બીજું કાંઈ ન દેખ્યું: ફક્ત ગાડાનાં આડાં (લાકડાના પેદા) દેખ્યાં. વિચાર કરવાનો એ વખત નહોતો. નીચ મનુષ્યો એ રજપૂતાણીના શરીરની મશ્કરી કરતા હતા. રૂપાળીબાએ એક આડું ખેંચ્યું અને નીચે બેસી કડલાં ખોલનારા બે જણની ખોપરી પર અકકેક લા કર્યો. ખોપરી ફાટી ગઈ, બેથ જણા ધરતીપર ઢળ્યા. ગરાસણીને શૂસતન ચડી ગયું; એ આડું લઈને ફૂંદી પડી હસ માણસોની લાકડી પોતાના અંગપર પડતી ગય; માર વા.

ગભાં પોતે ગેઠણુભર થઇ આવ્યું; પાછી ઉઠીને આડાનો ધા કરે. એ ધા ! ચંડી સ્વરૂપિણી એ ક્ષત્રીયાણીનો ધા ! જેના પર પડે તેને ફરી ઉઠવા ન આવે.

૧૮ વરસની ક્ષત્રીયાણી લાકડીઓના ધા અને તરવારોના આટકા ઝીલતી ધુમે છે; જે પડ્યા તેમાંના એકની તરવાર એના હાથમાં આવી છે; પછી તે જગદંભાનું રૂપ પ્રગટ થયું; બચેલા મહાભાસો પલાયન કરી ગયા.

ગેમો રણગોળીટો થઇને ઝાંખરામાં પડેલા. બાઇએ કહ્યું કે :
“ છાડી નાખો એ બાચલાને. ”

છૂટીને ગેમો ચાલ્યો ગયો; મ્હોં ન ખતાવી શક્યો; પચ્છે-ગામમાં ડોકાયો નહીં.

ગરાસણી સુવતીની છાતીમાં શ્વાસની ધમણ ચાલતી હતી; એના અંગે અંગ ઉપરથી લોહી નીતરતું હતું; નેત્રોમાંથી જવા-જાઓ છૂટતી હતી. હાથમાં લોહીથી તરબોળ તરવાર ! કાળી રાતે કેઇ અંધિકા ! વાહ ગરાસણી !

એણે ગાડામાં બેસવાની ના પાડી. ધીંગાણું કરનાર મા નવી બેસી શકે નહીં. એના ગરીરમાં શૌર્ય ફાટફાટ થતું હોય છે. ચાહે તેટલા ધા પડ્યા હોય, પણ એ જાઉંના ગાઉ ચાલી શકે; એનું લોહી શાંતિ પામે નહીં. રૂપાળીબા ગાડાંની પાછળ પાછળ એ ચંડી રૂપે ચોપાસ નજર કરતાં ચાલી નીકળ્યાં.

સવાર પડ્યું ત્યાં મોણપરનું પાકર આવ્યું. એ એમના મામા-શ્રી હાથમાં ગામ હતું. મામાને ખબર મોકલ્યા કે “ કસુંબો લઈને આવે. ”

કસુંબો લઈને મામા હાજર થયા. હીકરીને જખમોની પીડ ન દેખાય માટે કસુંબો લેવરાવ્યો. મામાએ આગ્રહ કર્યો કે “ બેટા રોકાઇ જા. ”

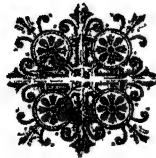
“ ના, મામા, જલ્દી વેરે પહોંચવું છે; માને અને મામા બંધુને મળી લેવું છે. ” ગાડાં ચાલી નીકળ્યાં.

પચ્છેમામમાં ખહેનના ધીંગાણાની વાત પ્રસરી ગઈ. તમામને ચેતાવી દેવામાં આવ્યાં કે “કોઈ એનાં વખાણ ન કરશે. હિલટું એને પાછી પાડવા જેવા વેણ કહેજે, નહીં તો એને ચમક ઉપડશે.” ચમક ઉપડે એટલે માણસ મરી જાય.

લોહી નીતરતાં ખહેન ઘેર આવ્યાં. ઢાલીઆમાં સૂવાડયાં બધાંય ઠપકે દેવા લાગ્યાં કે: “એટા ! બહુ અઘટિત કયું. પાંચ હજારનાં ઘરેણાં જાત તો ક્યાં બાપુને ખોટા આવી જાત ?”

“પણ હું શું કરું ? મારી આબરૂ પર કોઈ હાથ નાખી શકે ?” દીકરીએ જવાબ દીધો. એ કલાકમાં તો એનો જીવ આલ્યો ગયો; પણ એનો ઇતિહાસ હજી આજ સુધી નથી ગયો. તો પચીસ વરસ પહેલાંની આ બીના છે.

આહિરની ઉદારતા

(ચાળીસ વરસ પહેલાં અનેલી એક સાચી વાત.)

ભાદર કાંઠે એક નાનું ગામડું છે. ત્યાં એક આહિરનું કુટુંબ વસતું હતું. એડનો ધ ધો હતો. કુટુંબના સુખી વજસીને આઘેડ ઉંમરે એક પુત્ર અને ત્યાર પછી એક પુત્રી પ્રાપ્ત થયાં હતાં. પૈસે ટકે, બહેનરે, કુટુંબ સુખી હતું. એતીના ઉત્તમ ધંધાથી નિર્દોષ જીવ અને કુટુંબ વ્યવહાર સારો ચાલતો હતો. વજસીનો ભાઈ તેનાથી જૂદો થઈ એડ ચલાવતો હતો; ને પણ સુખી હતો.

વજસીના કુટુંબમાં માત્ર પોતે, તેની સ્ત્રી રાજબાઈ, પુત્ર વિકમશી અને પુત્રી રૂપી, એટલા ચાર જણાંજ હતાં. વિકમશી દશ વર્ષનો થયો, ત્યારે તેનું વેવીશાળ પાંચેક ગાઉ દૂર આવેલાં ગામડામાં વસના એક સારા આખરદાર આહિરને ત્યાં કરવામાં આવ્યું. કન્યા સોનખાઈની ઉંમર આઠેક વરસની હતી. વિકમશી કાંઈ કાંઈ વેળા પોતાના આસરાને ત્યાં જતો, સોનખાઈ અને વિકમશી, એક બીજાંન સારી રીતે જોઈ શકતાં. નિર્દોષ લોળા કિલનાં એ ગામડાંઆએ માં અંદર અંદર સ્નેહ વધતો ચાલ્યો.

વિકમશીની ઉંમર સતર અઠાર વરસની થઈ, ત્યારે તેના બાપે લગ્નની તૈયારી કરા માંડી. વિકમશીને બહુ ખેડ થવા લાગ્યો. સોનખાઈનું લગ્ન પેતા સાથે કરવા ઇંછ તેનું જીવન આખું ખજાડવું, એ તેને મહાન પાપ સમાન લાગવા માંડ્યું. કાંઈ પણ સારે સ્થળે તેના લગ્ન થાય અને એ સુખી થાય, એમ અંતઃકરણથી ઇચ્છવા લાગ્યો. પોતે લગ્ન કરવા ખુશી નથી, એમ ઘણીવાર મિત્રોદ્વારા પોતાનાખા પને કહેવરાવ્યું; એવટે પોતે પણ કહી ચૂક્યો.

“ પણ કારણ શું છે ? ” કાંઈ ઉત્તર આપી શક્યો નહિ.

“કેકણું ગમતું ન હોય તો બીજે કરીએ.”

વિક્રમશીને ઉલટો એક થયો.

“ના, બાપા ! એ કારણ નથી.”

“ત્યારે શું છે ? હવે તો હું માંડ એકાદ પછેડી ફાડીશ. મને લ્હાવો લેવા દેને બાપુ !”

એમ કહી વજસીએ વિવાહની તૈયારી કરવા માંડી. વિક્રમશી પછી કાંઈ બોલી શક્યો નહીં.

લગ્ન થયાં. સોનબાઈ બહુજ દુ:ખભરી આવી. પહેલી જ રાત્રે, બંને મળ્યાં કે તુર્ત, વિક્રમશી ગળગળો થઈ બોલ્યો:—

“મારા બાપને મેં ઘણીએ ના પાડી, પણ તેણે માન્યું નહીં. હું પુરુષત્વમાં નથી ! આગું આવે ત્યાંસુધી રહેવું પડશે; પછી ઘેર જઈ બીજે જજે !”

સોનબાઈ તુરત બોલી:

“તેથી શું થયું ? એમ શું કહો છો ? આપણે સાથે રહી પ્રભુ ભજન કરશું.”

“ના, તારું જીવન બગડવા નહીં દઉં.”

“મારું જીવન અહીં બગડે નહીં સુધરશે. તમારી સાથે સુખમાં રહીશ. બીજી ના ગ્રામ દો.”

હસ દિવસે માવિતરથી સે ન પડેને તેડવા તેનો ભાઈ ગાડુ લઈને આવ્યો. વિક્રમશીએ સોનબાઈને જવાની રજા આપી. પણ સાથે એક કુટુંબનીજ કોઈ છોડી હતી, તેની સાથે સોનબાઈએ પોતાના ભાઈને કહેવરાવે :—

“મને, આણું વાળી તેડી જશે તો સારું નહીં થ.ય. મારે આવવું નથી !”

ભાઈ કાંઈ કારણ તો સમજ્યો નહીં; પણ આગ્રહ કરી સોનબાઈને તેડી જવી ઠીક લાગ્યું નહીં.

“કમુરતાં છે; બૂલમાં મારાથી તેડવા અગાધ ગયું છે; ફરી આવીશ.”—કહી વજસીની રજા લઈ ઘેર ગયો. અને પોતાના

માખાપને. સોનખાઈએ કહેવરાવેલો સદેશો કહ્યો. સોનખાઈ ન કહેવરાવે ત્યાં સુધી તેહવા જવાનું બંધ રાખ્યું.

વજસી અને રાજાખાઈ, બંને ડોસો ડોસી હવે શાંત સુખ-મય દિવસો ગાળે છે. પોતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં લાડ પાળનાર, આ-સાંકિત દીકરા વિક્રમશીને અને ડાહી, સ્નેહાળ વહુ સોનખાઈને જોઈ આનંદ લેતાં, આશીર્વાદ દેતાં પ્રભુ ભજન કરે છે. ક્યારેક ક્યારેક રૂપીને સાથે ઠેકાણું મળે, એ એને ઘર જાય અને સુખી થાય;—એ જવાની ઇચ્છા, તે બંને ડોસલાંને થઈ આવે છે. પણ તેને વિક્રમશી જેવો ભાઈ છે; તે બધું ઠીક કરશે; એવા વિચારથી એ દીકર તો ખહુ ન કરતાં માત્ર, કાલું કાલું-દાદા કહી ખોળામાં બેસી મુચ્છા તાણુ એવું પ્રભુ આપે—એ દિવસો જોઈને જવાય તો ઠીક, એટલી ઇચ્છા તો રહેતી. પણ એ આનંદ એમના નસીબમાં નહીં હતો, તે એ બિચારા જાણતાં ન હતાં.

સોનખાઈનાં રૂપ-ગુણ-શીલ અને સ્વભાવ જોઈ જોઈ વિક્રમશીને વધારે ને વધારે ખેદ થવા લાગ્યો !

પુરુષાતનમાં ન હોય તેણે સ્નાનાં કપડાં પહેરી, પાવૈયાના મઠમાં બેસવું જોઈએ; નહીં તર સાત જન્મારા એવા ને એવા આવે-એવી વાતો તેણે સાંભળેલી. તે ઉપરથી ઘર દોડી પાવૈયાના મઠમાં બેસાવ તો પૂર્વના પાપમાંથી મુક્ત થવાય, તંમજ સોનખાઈ પણ બીજે ઘર કરી સુખી થાય, એવા વિચાર તેને ઘણીવાર આવતા. પણ, ડોસા ડોસીને કચવાવે તેવો ત ન હતો, તો તમને મૂકીને જવાનું તો તે કેમજ કરે ?

ચાર પાંચ મહિના તો આમ ચાલ્યું, તેટલામાં વજસી ગુજરી ગયો; થોડેક દિવસે રાજા ડોસી પણ તેની પછવાડે ગયાં; હવે વિક્રમશીને પોતાનો વિચાર પાર પાડવાની તક મળી.

“ઘણા મહિના થઈ ગયા છે અને તું તારે માવતરે પણ ગઈ નથી; માટે ખુશીથી એક આંટો જઈ આવ, તારા માવતરને મળી આવ.” એમ તેણે સોનખાઈને કહ્યું. પણ, સોનખાઈએ જવા ના પાડી, ત્યારે વિક્રમશીએ કહ્યું કે:

“હું પણ લેજો આવું. ચાલ, આપણે બંને જઈ આવીએ.”

આ વાત સોનબાઈને રૂચી. તેણે હા પાડી. રૂપીને ઘેર રાખી, સોનબાઈને લઈ, પોતાના સાસરાને ઘેર ગયો.

એકાદ દિવસ રહી, તેના સાસરાને એકાંતમાં, પોતાની સ્થિતિની વાત કરી કહ્યું:

“મારે નગર જઈ પાવંયાના મઠમાં બેસવું છે; તમારી દીકરીને સારે ઠેકાણે આપી દેજો !”

સોનબાઈના આપને આ વાત સાંભળી બહુ ખેદ થયો. લાચારીથી વિક્રમશીને નગર જવાની તેણે પણ સલાહ આપી સોનબાઈના મનની વાત તો તે કાંઈ જાણતો ન હતો. બીજે દિવસે વાળુ કરી સા સૂતા; એટલે વિક્રમશી છાની રીતે ગાડું જોડી ચાલતો થયો. સવારે સોનબાઈને, વિક્રમશી રાત્રે ચાલ્યા ગયાની ખબર પડી. ભોળવાઈને પોતે આ પ્રમાણે પોતાનાં માવતરને ત્યાં આવી તેથી બહુજ પસ્તાવા લાગી ! છાનું છાનું રોઈ. પોતાના મનની વાત માવતર પાસે મૂકવાની હિંમત આલી નહીં.

વિક્રમશીએ ઘેર આવી, પોતાના કાકાને બધી વાત કહી. ખોરડાં, ખેતર, એ બધું પોતાના કાકાને આપી, બધી તરેહની લલામણુ કરી, રૂપીને કેઈ સારે ઠેકાણે પરણાવો, ઘરની ધરવખરી તેને કરીયાવરમાં આપવાનું કહી, રૂપીને પણ કાંઈ કહ્યા વગર ઘોડીએ ચડી ચાલતો થયો. નગરમાં પાવંયાના મઠમાં જઈ, સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરવાનો વિચાર જણાવ્યો. છ મહિના રહી પોતાની ખાત્રી થયા વિના સ્ત્રીના પાશાક નહીં પહેરવા દેવાનું અને છ મહિના સાથે રહેવાનું મઠના મુખી પાવંયાએ કહ્યું. વિક્રમશી ત્યાં રહ્યો.

વિક્રમશી ગયા પછી તેના કાકાએ તે ખબર સોનબાઈના આપને મોકલ્યા. સોનબાઈને ખબર પડી ત્યારે તે બિચારીની કાંઈક પણ જે આશા હતી તે પણ ગઈ. રોઈ છાની થઈ રહી.

થોડેક દિવસે, ત્યાંથી ઢસ બાર ગાઉ દૂર આવેલા ગામડાના ઘરભંગ થયેલા એક સારા આળસદાર લખમશી નામના આહેરનું માણું આવ્યું; તે સોનબાઈના આપે તુરત જ સ્વીકાર્યું.

સોનબાઈ બિચારી કાંઈ બોલી શકી નહીં. લખમશી સોનબાઈને ઘરથી પોતાને ઘેર તેડી ગયો.

પહેલી જ રાત્રે લખમશીને સોનબાઈએ હાથ જોડીને પોતાને છ મહિનાનું વ્રત હોવાનું કહ્યું. સમજી લખમશી ખુશીથી કબૂલ થયો—“ બહુ સાફ. વ્રતનો ભંગ શા માટે કરવો? ”

સોનબાઈને બધી રીતે ત્યાં અનુકૂળતા હતી; પણ તેનું મન તો વિક્રમશીમાં જ લાગી રહ્યું હતું !

શીઆળાના દિવસે છે; લડાણી પડી ચુકી છે; સારા સારા, શીઆળાની ખેડનો ગુણ સમજનારા ખેડતોએ સાંતી જોડી દીધાં છે. લખમશીએ કુડાં ખજાનાં નાખી, પોતાના ખેતરમાં હળ જોડ્યું છે.

નગરથી માગ લી માગવા પાવેયાનું એક ટોળું નીકળ્યું. વિક્રમશી પણ પોતાની ઘોડી ઉપર ચડી સાથે આવ્યો છે. લખમશીના ખેતરની પાસે થઈને એક ગાડામાર્ગ જતાં હોય. અંધાર થવા આવ્યા છે; સાંતી છુટવાનો સમય છે; સોનબાઈ ભાગ લઈ માર્ગે ચાલી આવે છે; સામેથી પાવેયાનું ટોળું આવે છે. વિક્રમશી સોની પાછળ પીમે પીમે આવ્યો આવે છે. લખમશીના ખેતરની પાસે જ સોનબાઈ પહોંચી. વિક્રમશીને આવતો જોઈ ઉભી રહી. નજીક આવતાં સોનબાઈને ઓળખી, વિક્રમશી પણ ઉભો રહ્યો. સોનબાઈની આંખમાંથી આંસુ ચાલવા લાગ્યાં.

“ આમ કરવું હતું ? ”

“ તું સુખી છે ? ” વિક્રમશીથી કાંઈ વિશેષ ન બોલાયું !

“ હું સુખી હતી ! શું કામે મૂકીને ગયા ? ”

“ ત્યારે શું તારો ભવ બગાડું ? ”

બન્ને જણાં સામસામાં ઉભાં છે; લખમશી ખેતરને બીજે શેઠે સાંતી હાંકતો હતો તે ઉભું રાખી આ બધું જુએ છે.

“ ભાત ભય છે ? તારું ખેતર ક્યાં છે ? ”

“ આજ મારું ખેતર. ”

“ સાંતી હાંકે છે એજ તારો ધણી ? ”

“ હા. હવે તો એમજ ! ”

“ જો, તારો ધણી અહીં જોઈ રહ્યો છે; ખીજશે. તું જા ? ”

“ હા, હું તો જઈશ ભલે મને કહેવું હોય તે કહે ! આયર ! તમે બહુ બગાડ્યું. સુખે સાથે રહી પ્રભુ-ભજન કરતા; પણ હવે શું થાય ! મારા હાથનું એક ટંક જમીને જાયો તો સંતોષ થાય. ”

“ તારે ઘેર આપુ, એ તારા ધણને ન પોસાય; તેમ અ. પાવેયા પણ ન રોકાય. તો મારે તેમની સાથે જીવું જ પડે ? ”

સોનબાઈ અકળાઈ ગઈ; ઘોડીની લગામ ઝાલી ખેલી.

“ મારું એટલું વેળુ તો પાળો ! ”

“ ભલે, તારો ધણી કહેશે તો રોકાઈશ. ” એટલું કહી ઘોડી હાંકી, સોનબાઈ નિરાસ ન થઈ લખમશી પાસે ભાત લઈને ગઈ. લખમશીએ મારી દેડાયું અને ખાવા ગઈ. કાંઈક કોધથી તેણે પૂછ્યું.

“ કેની સાથે વાતો કરતી હતી ? કેમ રોઈ છે ? ”

સોનબાઈએ ખુલ્લા દિલથી સત્ય હતું તે બધું કદ વિક મશી પોતાનો આગલો ધરવળો છે, પોતાનો પ્રેમ હજી તેના ઉપર જેવો ને તેવો જ છે. પોતાને છાંડી છાનોમાનો ચાલ્યો ગયો હતો, તે આમ અચાનક મળી ગયો. એને એક રાત પોતાને ત્યાં આવી રહેવાનો પોતે આગ્રહ કર્યો છે લખમશી સોનબાઈ સામું જોઈ રહ્યો; કાંઈક વિચારમાં પડ્યો; સાંતી જોડવાને બદલે સોનબાઈની સાથે ગામમાં આવ્યો. પાવેયાનું ગળું બપોરા કરવાને ગામને ચોરે ઉતરેલ હતું; વિકમશી પણ ત્યાં હતો. સોનબાઈ અને લખમશીને આવતાં વિકમશીએ જોયાં. લખમશી હમણાં આવી કાંઈક કહેશે એમ વિચારતો હતો, તેટલામાં તો લખમશીએ

તેને પોતાને ઘર આવવા કહ્યું; વિક્રમશીથી ના કહેવાય નહીં
‘ઘર જઈ, પછી એને ઠીક પડે તેમ કરે.’ એમ વિચાર કરી,
પાવૈયાના મુખીની રજા લઈ, ઘોડી લઈને લખમશીને ત્યાં
ગયો. લખમશીએ બહુ આદર સત્કાર કર્યો. વિક્રમશીને ૫ ઇ
હતી તેનાથી ઉલટું જ બન્યું.

લખમશીએ ધીમે ધીમે બધી વાત વિક્રમશીથી જાણી
લીધી. આમ વાતોમાં સાંજ પડી.

લખમશી માતાનો ભક્ત હતો, ભુવો પણ હતો. તેના
ફળીમાંજ એક સારી ઓરડી બનાવી, માતાજીની સ્થાપના
કરી હતા. હમેશ સાંજે, સુર્યાસ્ત સમયે, તે માતાજીને
ઓરડે માળા ફેરવવા જતો હતો તેમ ગયો. ધુપ કર્યો; માળા
ફેરવી; માતાજીની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તેને એકદમ આવેશ
આવ્યો ને ધુણવા લાગ્યો. સોનબાઈ ઘરમાં રાંધતી હતી, ત્યાં
તેમણે લખમશીની હાક સાંભળી; એકદમ બહાર આવી
વિક્રમશીને કહ્યું:

“ જાઓ, ઝડ પગે લાગો ! ”

વિક્રમશી તુરત જઈ પગે પડ્યો. લખમશીએ ધુણતા
ધુણતાં, તેના માથા ઉપર પોતાના બંને હાથ મૂકી આશી-
વાદ દીધો.

આશીવાદની સાથે જ, વિક્રમશીમાં નવીન તેજ—દેવતા
આવી ગયું.

બંને માતાના ઓરડામાંથી બહાર આવ્યા.

“ કાં લાઈ ! કેમ છે ? ”

“ લાઈ ! તમારી અને માતાજીની મારા ઉપર પુરી
દયા થઈ. ”

લખમશીના ચહેરા પર અવર્ણનીય શાંતિ છવાઈ રહી.
તેણે કહ્યું: “ ત્યારે વિક્રમશી ! આ સોનબાઈ તારી સ્ત્રી છે

તારા ઉપર એનો પુરો લાવ છે; સુખેથી તારે ઘેર તેને તેડી જ. માતાજી તમને સુખી રાખે અને મીઠાં મોં કરાવે. ”

વિક્રમશી ઉપકાર નીચે દબાઈ ગયો; ગળગળો થઈ ગયો અને બોલ્યો:

“ લખમશી લાઈ ! આ ચામડાના જોડા ત્રીવડાવું, તોય તમારા ઉપકારનો બદલો વાળી શકું તેમ નથી; કોઈ રીતે બળે તેમ નથી. તમે મારે ઘેર મારા બેગા આવો તો હું જાઉં !

લખમશીએ ખુશીથી હા પાડી.

થતા જ ગાડું જોડયું. સોનબાઈનો હુપ્ હૃદયમાં સમાતો નથી. વિક્રમશી ઘોડી ઉપર ગાડાની વાંસે, બહુ જ આનંદમાં, મનમાં ને મનમાં લખમશીના ગુણ ગાનો ચાલ્યો આવે છે.

વિક્રમશીને ઘેર પહોંચ્યાં. તેનો કાકો-આખું કુટુંબ બહુજ રાજી થયું. બીજે દિવસે લખમશીએ જવાની રજા માગી. પોતાના કાકાની સલાહ લઈ વિક્રમશીએ જહેન રૂપીને લખમશી વેરે આપવા પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. લખમશીને આશ્ચર્ય કરી રોક્યો. લખમશીએ ખુશીથી કબૂલ કર્યું.

આસપાસનાં નજીકનાં સગાંઓને તેડાવી, સારા દિવસ જવરાવી, વિક્રમશીએ રૂપીનાં લગ્ન કરી. કરીયાવર સારી રીતે આપી, લખમશીને પોતાનું ઘેર મોકલ્યો.

ચાંપરાજવાળા

કાઠિયાવાડમાં ભાદર કાંઠે જેતપુર નામે સુંદર શહેર છે. ઠાકી રાજાઓની અસલ રાજધાની ચીતળા. ચીતળા ભાગ્યા પછી જેતપુર બન્યું.

જૂના કાળની આ કથા છે. આ જેતપુર શહેરની અંદર એક મોચીની દુકાન હતી, ત્યાં એક હવમ એક ફકીર આવીને બેઠો. મોચીના હૃદયમાં ફકીર પ્રત્યે ભક્તિભાવ થયો. એણે ફકીરને ચલમ ભરીને ગાંજે પાચો. ફકીરનું મગજ તર થઈ ગયું, બહુજ પ્રસન્ન થઈને ફકીર બેલ્યો કે: “બચ્ચા ! માગ, માગ.”

હલકા હૃદયનો મોચી બીલુ શું માગી શકે ? એણે કહ્યું કે “સાંઈ બાબા, સાચો સાચ પ્રસન્ન પચાડો તો એટલું માગું છું કે અમદાવાદના સુબાની શાહુજી મરે ત્યાં આવ.”

ફકીરના હૈયા ઉપર સ્પર્શ આપા થયો. એ બોલ્યો. “અરે મોચી ? મેં તને ખુદાનો બે નાનાં નરદાન દીધું. તારા દિલમાં કેઈ ઉમદા ચીજની પોકાર કર્યા અમ મેં ધાતુ હતું. ફરી વિચાર કર, રે મંદ અકલના આદમી !”

મોચી કહે: “ત્યારે એમજ કહોને સાંઈ કે તમારે મને મફતનો ઉડાડવો જ હતો ! આવલું હોય તો આપા મેં માંગ્યું તે.”

નિરાશ થઈને ફકીરે એને ચાર દીવા લીધા અને કહ્યું કે આ દીવા કરીશ ત્યારે ચાર ફિરસ્તા હાજર થશે, તારા મનમાં આવે તે એને ફરમાવજે. ”

ફકીર આલ્યો ગયો. રાત્રી; મોચીએ દીવા પ્રગટાવ્યા; ચાર ફિરસ્તા સલામ કરીને ઉભા રહ્યા. મોચીએ કહ્યું કે: અમદાવાદના સુબાની બેટીને આંહી હાજર કરો. ફિરસ્તા ગયા; થાડી વારમાં એ નિદ્રામય તરૂણીને પલંગ સમૈત મોચીના ઘરમાં લાવીને હાજર કરી.

મોચીનું ઘર. મામડાની દુર્ગંધની અંદર એ અતરો ને કુલોની ખુશબો વચ્ચે સૂનારી શાહજાદી ક્યાં સુધી ઉઘી શકે? યુવતી ઉઘી, બળકીને ચોપાસ એયું, ચોમેર એની આંખના ટોળા ફરી રહ્યા છે; મનમાં ને મનમાં વિચારે છે કે: “ રે અડલા ! હું ક્યાં પડી જુ ” મોચી તો દિવાનો બની બનીને આ નાજનીને મનાવે, રાસલાવે, પણ તે બધું શા કામનું ?— પ્રભાત થયા પહેલાં તો મોચીની આજ્ઞા પમાણું ફિરસ્તાઓએ એ પથારી સહિત શાહજાદીને પાછા અમદાવાદના મહેલમાં પહોંચાડા દીધા.

પછી તો રાજ રાત્રિએ મોચી આજ્ઞા કરે; ફિરસ્તા એ સૂબાની યોદ્ધાને ઉઠાવી લાવે આખી રાત ત્યાં રાખીને પાછી પ્રભાતે એ પથારી અમદાવાદ પહોંચે.

શાહજાદીના ચહેરા ઉપરનું નુર ઉડવા લાગ્યું હતું એના દિલમાં હરહમ જિંદગી ભરાયેલી રહેતી, એને ક્યાંએ મૃત્યુ નહોતું. એક દિવસ એની માથે પડ્યું બહુ બલ મનાવી કે: “ બેટા, કો, એવી કઈ છૂપી પીંગ તારા દિલમાં ઢાબલ થઈ છે ? ”

શાહજાદીએ રડતે મોઢાએ બધી વાત સમજાવી કે: “ હે અમ્મા ! રાજ રાત્રિએ કોઈ મને એક મોચીના ઘરમાં ઉઠાવી ગય છે. ”

માથે દિલાસો દીધો. શાહજાદીને શીખવ્યું કે. “ બેટા ! આજ રાતે જઈને, એ મોચી સાથે ખુશ મિમજાથી વાત કરજે. પછી એનું નામ ઠામ પૂછી લેજે. ”

તે રાત્રિએ શાહજાદી મોચીને ઘર પહોંચી, મોચીની સાથે હસીને બોલી. પૂછ્યું કે. “ તમે કોણ છો ? ”

મોચીની છાતી ગજ ગજ ઉછળી પડી. એછો એછો બનીને બોલ્યો: “ એહો ! આજ તો તમે બેટાના ખરાં. ” પછી મોચીએ પોતાનું નામ ઠામ વગરે બધી હકીકત હર્ષમાં ને હર્ષમાં કહી સંભળાવી.

ઘર પહોંચીને શાહજાદીએ માને વાત કરી. સૂબા પાસે વળ મૂકાણી; એક ફોજ તૈયાર થઈ ને જેતપુર તરફ ચાલી નીકળી.

(રણુ મેદાનમાં, (મુડાંનાં ખર્જામાં) તારું માથું શંકરે
બહુ સોંધ્યું. કારણ કે પોતાની ફંદમાળાની અંદર એવા પરાક્રમી
માથાએ પરાવીને પહોંચવા શંકરે ઉત્સુક હતા. ત્યારે કેમ ન જડ્યું
એ માથું ? કારણ કે અપસરાઓ તારા પરાક્રમ પર એટલી બધી
મુગ્ધ બની ગયેલી કે એ માથું ઉપાડી જતા કંટાળૂંટ ચાલી.
એટલી બધી અપસરાઓ હતી કે માથાના નલ તલ જંટલા ટુકડા
કરીને બધીઓ અકેકે ઉપાડી મઘ.)

ધિંગાણામાં આખરે ચાંપરાજવાળાનું માથું પડ્યું.
માથા વિનાનું એ ધડ, દુર્ભનોની આખી સેના સાથે જૂઝવા
લાગ્યું. દુર્ભનોને નસાડયા. નસાડતાં નસાડતાં છેક લાઠી ગામ
સુધી મુસલમાનોને હાંકી ગયું. લાઠીને પાદર એ પરાક્રમી ધડ
પડ્યું. આજ લાઠીમાં એ વીરનરનો પાળીઓ ઉભો છે.

સર ગોળી સાબળ તણા માથે મે' થીઆ
(તોય) ચૂપો ચાપે ના એળા એલલરાઉત

(તીર, ગોળીઓ અને લાલાઓના વરસાદ ચાંપરાજવાળાને
માથે વરસતા હતા; છતાં એ એલલવાળાનો દીકરો ચાંપરાજ કોઈ
ઓથ (ઓળા) લઈને એ વરસાદમથી બચવાની ઇચ્છા કરતો નથી.
અર્થાત્, એ રણુમાંથી નાસી ન ગયો.)

ખાંડા તણે ખડયે પોહવ પારીસો મીઓ
કર દીધા કલમે આડા એલલરાઉત

(આ દુહામાં યુદ્ધને જમણની ઉપમા દેવાયેલી છે. હે રાજા
(પોહવ) ! યુદ્ધમાં (ખડયે) તે તલવારો (ખાંડા) નું જમણ પીર-
ત્યું (પારીસો કર્યો.) એટલા બધા આગ્રહથી પીરત્યુ કે, હે એલલના
પુત્ર ! તારા મહેમાન મુસલમાનોએ (કલમે) “પસ બસ”
મેલોને આડા હાથ દીધા. અર્થાત્ તારી તલવારોથી દુર્ભનો ત્રાસ
પામી ગયા.)

પતસાહે પતગરીઆં નહીં પોહવ પાખ બચ,
ચાપો છખાં માંમ, ઉડે એલલરાઉત.

(માળી ફૂલ લઈને આદક્ષાને ભેટ ધરવા ગયો. છાવની
અંદર ચાંપરાનાં ફૂલ ખણુ હતાં. આદક્ષાને તે જોયાં. એણે ફૂલો ન

રાખ્યાં (પતંગરીઆં) પુખ્તો (પોહપ) પાછાં ગમાં શા માટે ? બાદશાહને બીક લાગી કે કદાચ એ ચંપાના ફૂલોમાંથી ચાંપરાજવાળા બહાર નીકળશે ! અર્થાત્, ચાંપરાજવાળાથી બાદશાહ એટલો બધો ડરતો હતો કે એના નામેરી ચંપા ફૂલને જોતાં પણ એ ભડકી ઉઠતો.)

x   x   x

જીવતા હતા ત્યારે ચાંપરાજ વાળાએ એક ચારણને એક ઘોડાનું દાન કરેલું. ચારણ એકાદ દિવસ પછી આવીને ઘોડો લઈ જવાને હતો. એ ચારણ ચાંપરાજવાળાના મૃત્યુ પછી એમના પિતા એભલ વાળા પાસે આવ્યો. એભલ વાળાને ચાંપરાજે એ વાત કહેલી. એભલ વાળાએ ચારણને ઘોડો છોડી જવા કહ્યું.

ચારણ બોલ્યો. “ ના, બાપુ, એમ ઘોડો લેવાનો નથી. ચાંપરાજવાળો ભર ડાયરા ખચે આવીને દાન કરે તોજ સારે ઘોડો ખંપ. નહીં તો હું આંહી દેડ પાડીશ. ”

એભલ. “ ની આખમાં પાણી આવ્યાં : તેહ સીને બોલ્યા કે- ‘ સારું, ચાંપરાજ તે તો કદાચી આવે ? તું ઝાંડો થા મા. મરેલા માણસને હાં ક્યાંય દાન ? એલાં જાણ્યા છે ? ’ ”

નાગણ એકનો એ થયો નહીં. એ તો લાંઘણ ઉપર લાંઘણ ખે- ગવા ચાંગો- ચાંપરાજવાળાને સ્મશાનમાં બાળેલા ત્યાં જઈને મેડો.

આખરે ચાંપરાજવાળાનું પ્રેત દેખાયું. ચારણને વચન તીથું કે : “ જા, - વારે ડાયરો ભગીને ઘોડો તંચાર રાખજે. હું આવીશ. ”

ચારણે જઈને ઘરખારને જાન કરી. ઘરખાર હસ્યા : સમજી લીધું કે ચારણભાઈના ધૈર્યમાં ભૂખ સહેવાની નથી એટલે આ ચુકિત કરી છે. આવી રીતે ડાયરો ભસશે, આખણેજ ચાંપરાજવાળાના નામે આજીવને દાન કરી દેજું. ચારણ ફેસલઈ જશે; આખણે ચારણ-હત્યામાંથી બચશું : માટે જેમ ચારણ કહે તેમ કરે, એમ માર્ગને ચારણને વાણ કરાવ્યું.

બીજે દિવસે સવારે ડાયરો જામ્યો. સજી કરીને ઘોડાને લાવવામાં આવ્યો. ચારણ વાદ જોઈને ઉઠ્યો. આખો ડાયરો હાંગી

કરવા લાગ્યો. સહુને થયું કે આ સાથે સાંદુખ થોડોક ડેખા કરીને હાથમાં થોડો લઈ લેશે ત્યાં તો પૂર્વ દિશા તરફ ખેંચાતી નજર ફાટી રહી. સૂર્યના કિરણોની અંદરથી આંપરાજ-વર્ગો આવ્યા આવે છે. આવીને દોરાની લગામ ખાલી. “હવે બહાર,” એમ કહીને ચાલુના ત્રાકમાં લગામ મૂકીને આંપરાજ-વાળો સૂર્યલોકને માર્ગે સીધોગયા.

“જય હો !” “જય હો !” એ ૨ જય ઓળવીને ચાલુ થોડે દુરી આલી ન કળે. આળો તરફે પળી પળે.

કમળ વિષુ ભારથ કામી,   સિદ્ધાંત

વાળા એ વિધાન માખા ફા   ગાંધી.

(‘મગ=માથુ. ભારથ-૩૬.) ”

આંપરાજવાળાનું નામ છેક નાંવારના ... પાકે પહોંચ્યું. મારવાડનો એક બારે ... આ ... પહોંચ્યો. એલસવાળા પાસે બેઠો. એ ... માથુ તં દેશે ? નમં તો કાને ...

એલસવાળા બોલ્યા, “ભલે બારે ... મારીને મળતો હો !”

બારેટ કહે: “બાપુ ! હું તમને પતાને ... થુ છું.”

એલસવાળાને અચંબો લાગ્યો. એ બોલ્યા કે. “બારેટ, હું વૃદ્ધ, મને લઈને તું શું કરવાનો હો ? નારી આકની તારથી શી ઈને થશે ? તં આ કઈ રીતનાં માગણી કરી ?”

બારેટો તો પોતાની માગણી બદલી નહીં પછી એ વૃદ્ધ કરબાર પોતાનું સર્વદેવ પોતાના આંપરાજવાળાથી નહાના લોકરને લખાવીને બારેટની સાથે આલા નીકળ્યા.

રસ્તે જતાં કરબારે પૂછ્યું કે: “બારેટ ! સાથે સાથું કહેજો; આવી વિચિત્ર માગણી શું કમી કરી ?”

બારેટો હસીને કહ્યું: “બાપુ, મારવાડમાં સેડી બેઠે ... તમને પરચુવક છે.”

એમલવાળા હસી પડ્યા ને બોલ્યા: “ રે ગાંડા, હું શું કહે છે? આત્મી ઉમરે મને મારવાડમાં લઈ જઈને પરણવાનું શું કારણ? ”

બારોડ કહે: “ કલણ તો એ-કે મરે મારવાડમાં આંપરાજ વાળા જેવો કાનેશ્વરી જન્માવશે કે, હરણર ! ”

એમલવાળાએ બારોડનો હાથ ઝડીને પૂછ્યું, “ પણ બારોડ, તારી મારવાડમાં આંપરાજની મા જેવી કેમ જણશે કે? આંપરાજ કેને પેટ આવતરશે? ”

“ કવી મા ! ”

“ આંપરાજ ત્યારે જે વળે આંપરાજ માત્ર છ મરિનાનુ બળકડ લેતો, તે વળેને રોડે દવસા હું રણવાર મા બી નેડેક પારણામાં આંપરાજ જતા રહતો રહતો રહતો. એની માની સામે વાત કરતા કરતા મારાથી જરાક અડાતું નીકળતું. આંપરાજની મા જોતું કે “ હા, હા, આંપરાજ કેવે છે રે ! ”

“ હું જોતો બોલો: “ ગરે ગાંડા, આંપરાજનું સર્વ નાતું બળકડ શું ન મરે ! ”

“ આતુનું કાનું, તારાં તો આંપરાજ પડ્યું રૂચીને પીચી બાતુ બાંધે રાખે. ”

“ હું તો બુવાસમાંડા બાદર આવ્યો. પાણજીની રોડ શરમને લીધે આંપરાજની માએ અફીણ પીને આપત રાખે. ”

“ બાલો બારોડ ! બાલી ગતી મારવાડમાં મળતી ? ”

નિમશ્ય થઈને બારોડે કહ્યું: “ ના. ”

“ બસ, ત્યારે ચાલો પાછા જેતપુર. ”

જેતપુર જઈને બારોડ એમલવાળાને ઘેર પહોંચાડી આવ્યો.

ચોટો ખુમાણ અને ઉત્તરજી ચોહિલ

બોરો પડ્યો. હને નૂણા તણા,
માદીઆઈ એ માણા, એવી જ હતી ચોદીઆ.

(નૂણા તણા=નૂણાના પુત્ર, બોરો=બાટ બંધનારે=પ્રભુએ, ધડીઓ=પડ્યો, માદીઆઈ=મરદાનગી, એવી=એટલી, હતી=હતી)

હે ચોટો ખુમાણ ! નૂણા ખુમારના પુત્ર ! તને જ્યારે પ્રભુએ ધડેલો ત્યારે મરદાનગી રૂપી માટી પોતાની પાસે જેટલી હતી તેટલી પ્રભુએ તને બંધનામા વાપરી નાખી. પછી બીજા કોઈ મનુષ્યને પ્રભુ મરદ બનાવી ન શક્યા. હું એકજ મરદ છું.

સંવત ૧૮૭૫ની આસપાસની આ વાત છે.
પાલીતાણાના ગાદીપતિ નોબલજીનું જ્યારે અવસાન પ્રમુ, ત્યારે ગાદીના વારસ-ના કુંવર ઉત્તરજી ઘસ વરસના હતા. ઉત્તરજીની સગીર અવસ્થા હોવાથી એના કાકા અલ્લુ રાજ્યવાહુવટ ચલાવતા. અલ્લુજીનો શુભ ઇરાદો કુંવરને ધાર કરી ગાદી ભોગવવાનો હતો.

કુમારનાં માને કાને આ અકવા આવી પડેાંચી. એવો મનમાં વિચાર કર્યો કે કુંવરને ક્યાં મોકલું ? અલ્લુજીની ધાત્ર ગેલેલતી હતી; તેવા વખતમાં ઉત્તરજીને આશરો દેનાર ક્યાંથી મળે ? આખરે રાણીને યાદ આનું : આસોદર ગામના દરબાર ચોટો ખુમાણ જેવો બગીચો આવુંગાવુંમાં કોઈ નહોતો.

એક વક્ષાદર દારાને રાણીએ નેચાર કરી. સાથે ચોટો આગેા; એક હજમને સાથે મોકલ્યો; દારાને કહ્યું કે : “કુંવરને લઈ આસોદર જજે.” જે રાત્રિએ ખૂન ધવાતું હતું; તેજ રાત્રિએ વાણ કરીને ખન્ને ગણાં આવી નીકળ્યાં.

પાલીતાણાથી બાર ગાઉ આસતાં પોતાના કાકા ભગવતસિ-હજીનું ગામ રૂપાવટી આનું. કુંવરને માટે હોટો બરવા માટે

હજમ ગામમાં ગયો. ભગવતસિંહજીને ખબર પડી કે કુંવર અલ્લુજીના હાથમાંથી છટકીને જાય છે. ભગવતસિંહજી અલ્લુજીના હિતસ્વી હતા. એણે પોતાના હજમને કહ્યું કે: “જેજે હો, અલ્લુજી બાપુ ખુશી થાય એવો હોકો ભરી દેજે.”

હજમ સમજી ગયો; અલ્લુ તમાકુમાં સોમલ મેળવીને કુંવરનો હોકો ભરી દીધો. કુંવરનો હજમ એ લઇને નીકળ્યો, પાંદર આંગ્યો રાત જમવા લાગી હતી; જલ્દી કોઇને આશરે પહોંચી જવું હતું; કુંવરે કહ્યું કે: “તું હોકો જમાવીને પછી મને આપ.”

હજમ હોકો ખેંચવા મંડ્યો; જ્યાં ત્રણ છુટ લીધી ત્યાં હજમ ખેહોશ ગનીને ભોય પર પડી ગયો. કુંવર નીચે ઉતર્યો, અંધારી રાતે ઘાસનાં તરણાં સળગાવીને જ્વેયું તો હજમના પ્રાણ ચાલ્યા ગયેલા. હોકાની તમાકુ ઉખેળીને તપાસે ત્યાં અંદર સોમલની મિત્રાવટ સમજાઇ ગઈ. કુંવર તો હજમને મૂકીને ચાલી નીકળ્યા. પણ હૃદયમાં વિચાર ઉપડ્યો કે “આટો! ભગવતસિંહજી કાકાને માન ઉપર શાનુ વેર! આટલો બધો રાજલોભ! ઇન મનો લોભ.” એણે મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો, એ અંધારી રાત્રિએ રૂપાવટીના આકાશ ઉપર ‘ધ્વંસ’ શબ્દ લખાઈ રુક્યો, બાકના નિશ્વાસથી એ ભૂમિ ખળભળી ઊડી.

પ્રમાત્ર પ્રયું, ત્યાં આસોદરને પંદર પહોંચી ગયા. એ પાટમાં બેઠા બેઠા આંદા ખુમાણુ દનાયુ કરે છે, કાકયના હરખાર મરામ ખુમાણુ મહેમાન આવેલા તે પણ પાસે બેઠા છે એાહા ખુમાણુ જ્વેયું કે ગદની અંદર એક ખવાસયુ કોઈ દસ વરસના અજણયા બાળકને લઈને ચાલી ગઈ.

“ભમા ડર,” એાહા ખુમાણુ બોલ્યા. “જાઓ, તપાસ કરો ફાણુ મહેમાન આવ્યાં?”

ભગો ડર એાહા ખુમાણુનો એક વફાદાર ચોદો હતો. ભગો ડર અંદર જાય ત્યાં તો એાહા ખુમાણુના વહુએ કુમારને પોતાના બેળામાં એસાડી લીધેલો, અને મીઠાઈ અવરાવતાં હતાં. એમણે

પરમાં બન્યું. અલ્લુભ હથિયાર વિનાનો થઈ પડ્યો. એ.ઠાએ
આલાને જા કર્યો. અલ્લુભની ખોપરી ફાડીને ભાડું ધાણું વળ્યું.

*

*

*

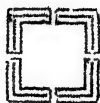
એજ દિવસે હરજાર ભરીને એ.ઠા ખુમાણે કુમાર ઉન્નડભને
તપ્ત ઉપર બેસાડ્યો.

જનકભના હૈયામાંથી રૂપાવટીનું મોમલ હમ્મ નહોતું નીક-
ળી ગયું. એણે એ.ઠા ખુમાણને કહ્યું: “મામા, રૂપાવટી
તુંડના જાએ મળે તેટલું લેતા જાઓ.” એને માટે હુડો
કહેવાય છે કે:

આટી ઉનડીઆ છતરપતે હતી નહીં

કે માગી મથીઆ ન નમ્યો નોઘણરાજત

(હિ નોઘણના પગ ઉપર, તારા અંતરમાં જે રૂપાવટી વિંચ
આગી હતી તે ન જ ફળી ધણી મરતો મંથા પાણુ તું ન જ
નમ્યો).

માત્રો વડ અને જલમસિંહ ઠાકોર.

—:~:—

કચ્છમાં નળીયા ઠાકોરો નામે એક ભાયાતી તાલુકો છે. તે તાલુકો નીચે બાર ગામ છે. જલમસિંહજી ઠાકોર એ ત્યાંના તાલુકદાર હતા. અત્યારના રાવશ્રીશ્રી ત્રીજી પેઢીએ રાવ શ્રી પ્રાગમલજી તે વખતે ગાદી પર હતા.

ખટપટીઆ લોકોએ મહારાવ પ્રાગમલજીના કાન કુંકયા. પ્રાગમલજી રોષે ભરાયા; અને જલમસિંહજીનાં પરગણાં છૂટવી લેવાયા. કાત્રી પોતાની સાથે થોડી ખરચી લઈને ગામ છોડી ચાલી નીકળ્યો.

જલમસિંહજીની સુખસ બહુ સારી હતી. એટલે સગાં-જ્ઞાતાં અને સ્નેહીજનોએ ઘણા વખત સુધી એમનો સત્કાર કર્યો. પોતે બખે ચંચાર ફિવસ અડકેક સ્વજનને ઘેર રહેતા રહેતા દેશમાં ભટકવા લાગ્યા. પણ આખરે એ ઘસાઈ ગયા. ખરચી ખુટી; સ્નેહીજનોના આદરમાન ઓછાં થયાં; બધેયથી જાકારો મળ્યો; કારણ કે જલમસિંહજી ભાઈનું જગમર બચ હતું; હમેશા એમને એક તોલો અરીણ લેવાનું બંધાણ હતું. કાત્રી પાંચમાલ થઈ ગયે. અંગ ઉપર ફક્ત ફાટલ કપડાં રહ્યાં; ઢાંઢી વધી ગઈ; જાણે એ જલમસિંહજી જ નહીં.

એવી અનાથ હાલતમાં આથડતા આથડતા જલમસિંહજી ઠાકીઆવાડના બાબરીઆવાડ પ્રાંતમાં જુલાપરી નદીને કાંઠે હેમાળ નામે ગામ છે ત્યાં પહોંચ્યા. હેમાળના તાલુકદાર માત્રો વડ, ઈરબારગઢની ડેલીએ બેઠા બેઠા કાતણ કરતા હતા. જલમસિંહજીએ રામરામ કહ્યું; માત્રો વડએ પણ સામા રામ સ્તમ કર્યા.

જલમસિંહજી ચૂપચાપ એક બાણુ બેસી ગયા. એના દિકાર જોઈને માત્રો વડને બહુ ક્રોધ આવી. કસુબાનું ટાણું થયું ત્યારે માત્રો વડએ જોયું કે આ ચીંથરેલા મહેમાનને તો એક તોલો અરીણ જોઈએ છે. ચાલાક માત્રો વડ તરતજ સમજી ગયા કે

આવા બંધાણવાળા આદમી હેઠાં સાધારણ રજપૂત નહીં હોય; પણ હંથી સિપતિમાંથી બેહાલ બનેલો ગરાશીઓ હોવાં એમણે.

માત્રા વરૂએ રોનો તિરસ્કાર ન કર્યો; એને પછપરછ પણ ન કરી. કામળ દુઃખીઆને શરમાવવા જેવું થાય. માનપાનથી જલમસિંહનો ગામ્યા. હજામન કરાવરાવી; પૂણ નવરામ્યા, યોવરામ્યા; જે તર નતં લુપ્તો પરા. આખ્યાં બને પોતાની સૂચે જ બેસલીને જરૂર હતા. જલમ મંહુછ પણ કાંઈ બેઠતા નથી. પુખ-લુપ્ત પાંડુ જ્યારે છસશે ને પછપની આદર નથીઆ ફેલાતા સાંભળી કહે છે.

આવી રીતે પંદર દિવસ વીધા પછી તે જલમસિંહજીને રાગ આવી. એમણે રાજ યાગી રાગ ને પેઢી દે: 'આઈ, જાડી ઇન્દરે જા ગામ મેનો રેલુલ તોડા ને લપવારે નહીં પડે.' જામ રાગની યાગોમા લગાવવાના આવી ગયા. એ ન રેલુલા, ગાળી નીકળ્યા. માત્રા વરૂએ એમને પાંડુર બનીનું, હસ રૂપિયા તથા એક જોડ લુંગડાં સાથે બંધાવ્યા.

ત્યાંથી ચાલ્યા ચાલ્યા જલમસિંહ નાગેશ ને મામને પાંદર આપ્યા. એક ઓશ પર ત્યાં. સૂતા સૂતા જા વિચારે જડ્યા કે આન ક્યાં રાખી દુ રખડીશ? ક્યાં લું; મને મન્યાય મળ્યો છે; આમ ઠાંટીઆ ઘસડી મરું તેના કરતા બહારવટું બીને કાં ન પ્રાણ આપું? સદ્ગતિમાં મરી તો શુક્રીશને? અને કહાગ પ્રભુ પાધરે હશે તો ગયેલો ગરાસ ઘેર કરીશ. પણ બહારવટું કરવું કેવી રીતે? મારી પાસ તરવાર તો છે; પણ ઘોડું ક્યાં? હાં! યાહ આપ્યું! બે માણુકી ઘોડી! ક્યાં? હેમાળે! માત્રા વરૂના તબેલામાં! આપશે? આપે નહીં! ત્યારે? બીજું શું! આ...ત...ર!

નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો, હસ રૂપિયાની ખરચી હતી તેમાંથી એક કોઠાળી અને એક પાવડો લીધાં. હેમાળાને રસ્તે ચાલી નીકળ્યો. બીજી રાત પડી; મધરાત થઈ; જલમસિંહ માત્રા વરૂના કરબારગઢની પછીતે (બીંતે) જ્યાં બે માણુકી બંધાતી, ત્યાં જ આતર દેવા લાગ્યા. કરબારગઢમાં બધાંય ઘસ-

ધધારીમાં માત્રા વરુનું પડખું બાલી હતું. કાઠીઆણી ત્રીજા પહોરની ગાઢ નિદ્રામાં જાગી પડેલી. હેયાના ધબકાસ, કાલીમાં ચાલતી ધ્વાસ-ધમધ્ધ અને તણેરાંને ખીરી બાંસી જેવો સ્વર-એ સિવાય બહુ મ શાંત હતું, બગી વડે એ ભય નહોતો. નિદ્રા નિદ્રા એમ ન હોતે.

વચ્ચે ખુલી તલવાર મૂકીને જલમસિંહે શરીર ઢાળ્યું. હુંક આવવા લાગી. હમણાં બેઠી જઇશ એમ જલમસિંહના મનમાં થતું હતું; ત્યાં તો બાંધાણીની આંખ બીડાઇ ગઈ. એટલો પરિશ્રમ, એટલા શરદી, અને બીજા બાજુ દેશની તળાઇ ને નારીના અંગની મીઠી હુંક ! બાંધાણી ઘસઘસાટ ઉઠી ગયો.

પ્રભાત થયું, ત્યાં પસર ચારીને માત્રો વડ પાછો આવ્યો. ચોરડામાં પગ મૂક્યો ત્યાં તે પલંગ પર નજર પડી. કાઠી થાંલી ગયો. હાથ તલવારની મૂક પર પડેલો. નજરે જોયા પછી બીજા શું કાર હોય ? જન્મેના કટકા કરવા એણે કહમ લયો, પણ ખાસે જઇને સૂતેલા પુરૂષનું મોઢું જ્યાં જુએ, ત્યાં એની અજબબીનો પાર ન રહ્યો. આ ભૂખે મરતો, રમશાનના ભૂત જેવો આઠમી, પંદર હવસ સુધી મારે આશરે પડેલો, મારી સ્ત્રી સાથે એને પલવાર વાત કરવાનો પણ વખત નથી મળ્યો ! આવા ઉપર આ કાઠીઆણી મોહો ? આ કાઠીઆણી, જેણે જીવલસમાં પુરૂષની કદી હાંસી પણ નથી કરી, એવી સતીની આંખ બહલે ? તે આ મુઝાની ઉપર ? અને આ પુરૂષ વચ્ચે તલવાર શાની ? કાંઈક લેઈ છે ! મારીશ-પણ એકવાર ખુલાસાનો સમય આપીશ.

પમનો અંગુઠો કાલીને જરા ફગાવ્યો, ત્યાં તે સંસ્થાવાળી કાંઈ પૂતળી ખસી થાય તેમ કાઠીઆણી બેઠી થઈ, માત્રાનું વિકરાળ મોં જોઈ રહી.

“ આ કેણું ? ” માત્રાએ આંગળી બતાવી.

રમણી એ સાથે સૂતેલા પુરૂષની સામે નિહાળી રહી. શું બોલે ? પલંગ પરથી નીચે ફૂંકી, એટલું જ બોલી શકે કે :
“ હું કાંઈ જાણી જાયતી.”

“ ટીક; બા, જલદી શિરામણ તૈયાર કર ”.

કાઠીઆણી શિરામણ કરવા ગઈ માત્રા વરૂએ ખરલ લાઈને પાંચ તોલા બહીણ વાળવા માંડ્યું. આ તરફ કચુંબો તૈયાર થયો; બીજી બાજુ શિરામણ પણ તૈયાર થયું; માત્રા વરૂએ મહેમાનને ઢાંઢાળીને જાણ્યા. કહ્યું કે: “ ચાલો, કચુંબો તૈયાર છે. ”

મહેમાન જાણ્યો; આંખો ચોળીને જ્યાં નજર કરે ત્યાં રામ રમી ગયા! માણસી પર ગડીને પાને કપડામાં બહારવટું કરી રહ્યો છે, એ સ્વપત્નું લાંગી ગયું; ઘેર સત્ય નજર સંચુખ ખડું થયું. પત્ની તો જીવવાની આશા ક્યાં હતી? હમણાં ઠાકું ઉલશે એજ સ્વર્ગી મજામાં ગાજવા લાગ્યો.

પણ એ ટાત્રા હતો. બાળે કાઠ એ મરુ નથા એવી ધી-રબધી ઝેઠો જાયો. ડોગલા કયા; મહે: ધાયુ. ચે.બા ભરી ભડીને મત્તો વરૂ કચુંબો આપવા લાગ્યા. મહેમાન ખીચા લાગ્ય. એક બીજા એવા રહુરથી ઝેડા કે બાળે રાહની બીના બનીજ નથી! અત્રા, કરી કરીને, સોજાંડ આપી આપીને માત્રા વરૂએ કચુંબો લેવરાવ્યો. પછી પેટ ભરીને શિરામણ કરાવ્યું. હાથ ધોવરાવીને હોઠો પાથો. હોઠે પીધા પછા મહેમાન ગોલ્યા, “ બસ માત્રા વરૂ, હવે તલવાર ચલાવો; અધૂરી મહેમાનગલી પૂરી કરો. ”

તાજામ બનેતા વરૂએ કહ્યું. “ સ્વપત્ન! આટું કહી કે. શુ થયુ? ”

“ વિશ્વાસ પડશે? ”

“ નહીં પડે તો તલવાર કયા આજી છે? ”

“ મોતની બીક મને હવે ન હોય. ”

“ ત્યારે જાણો. ”

બલમસિંહજીએ પહેલેથી દેલે સુધી માંડીને બધી બીના: કહી બતાવી. તમેલામાં પાડેલું બાંકોડું બતાવ્યું અને પેતાની જીવન-કથા પૂરેપૂરી સંભળાવી. માત્રા વરૂ શું જાણે?

“ ભાઈ ! બાપા ! આમ હવે તો એ વખતે કાં ન થોડી માળી લીધી ? હું માત્રો વડે ! તમને ના પાડત ? એક કમરોને ખાતર હજાર એ હજારની થોડી હું જાતી ન કરત ? ઠાકોર, મારી બોળખાણ પંદર પંદર દિવસ સુધી ન પડી ?

“ કાઠી ! મારી કશા ફરી, એટલે મતિ પલટી. ”

માત્રા વડેએ માણકીની ઉપર જરીનેા સામાન મંડાવેા. એક ખડીઓ તૈયાર કરી તેમાં એક શેર અરીણ મૂકાવ્યું. રૂપીઆ એક સો શેકડા જલમસિંહજીના હાથમાં આપ્યાં. પછી થોડી ઇંડી, ડેલીએ જઈને બોલ્યા : “ લ્યો જલમસિંહ ઠાકોર ! આ માણકી લઈ જાઓ ને ગરાસ ઘેર કરો. ”

જલમસિંહે લગામ હાથમાં તો લીધી, પણ એના મનમાં તો આ ખડી મફકરી જ લાગતી હતી. એ ધારતો હતો કે થોડે આગે જઈશ, એટલે આ ભર ડાયરા વચ્ચે મને પકડીને ચીરી નાખશે.

માત્રા વડેએ એક ખાળુનું પાઘડું પકડ્યું. મહેમાનને થોડી પર ચડાવ્યા. જોત જોતામાં તે જાતવંત થોડી વાયુવેગે હેમાળનાં ઝાડવાં વટાવી ગઈ.

* *

કચ્છમાં જલમસિંહ ઠાકોર માણકી ઉપર ધૂમ રહ્યા છે. કચ્છના તમામ લાયાતો અંદરખાનેથી એની મહે માણસો અને નાણાં આપી રહ્યા છે. લાયાતોને લાણુકારા વાગી ગયા હતા કે : “ આજ જલમસિંહનો ગરાસ જૂંટાયો, એમ કાલે આપણે પણ જૂંટાશે. ” નજીઆ કેડાણાની વલેમાં સહુએ પોતાની આવતી કાલના પરછાયા દેખ્યા. જલમસિંહજી એ સહુના શુભ એકત્રિત બળે જીલવા લાગ્યા.

રાવની ફોજ આવા આવા લાયાતમંડળના સામટા ભુજ-બળ સામે ક્યાં સુધી ટકે ? રાવ થાક્યો. જલમસિંહજીનું મનામણું કયું. પરમજી પાણું સોંપ્યું એટલું જ નહીં પણ એ અન્યાયનાં તમામ વરસોની કુકથાની ભરી આપી.

* * *

કાઠીઆવાડમાં કેઈ ચારણ જતા હોય, કેઈ મુસાફર જલો હોય, જમે તે જતો હોય, તે તમામની સાથે જલમસિંહજી પોતાના જીવનઘાતાને સંદેશો મોકલોઆ જ કહે કે: “એને કહેજો, એક આંટા આંટી આવી જાય.” એવા અનેક જણા જઈને માત્રા વડને સંદેશો આપે. પણ વિના નિમિત્તે તે એવા ધધાર્થી આઠમીથી શી રીતે નીકળાય? જલમસિંહજી સુખી હિંસ પછા વળેલા સાંભળીને માત્રા વડ મનમાં બહુ જ ઉંચે આનંદ પામતો.

x   x   x

સંવત ૧૮૯૫નો ભયંકર દુકાળ ચાલે દિશામાં પડ્યો. કાઠીઆવાડમાં કારમી ભૂખ ફેલાઈ ગઈ. માત્રા વડ જેવા માલધારીનો આધાર તે કુવળ મે પાણી ઉપર જ હોય. દુકાળે એનાં ઢોરને કુચ્ચરઘાણ વાળ્યો. એનું ગામ ઉજ્જવલ થયું. એવાના ઘરમાં નાણું બહુ ન હોય. હતું તેટલું ઢોરને ખવડાવી દીધું. કાઠીને ઉબરે ભૂખમરો આવી ઉભો. સીપુરૂપને-બન્નેને ત્રણ લાંઘણો થઈ. માત્રા વડ ક્યાં જાય?

ચતુર સીએ સંભારી આપ્યું કે: “કુચ્ચ જઈએ, જલીમસિંહજી જરૂર આશરો દેશે. કાઠીને એમ પાગકે આશરે જવું વસમું તો લાગ્યું; પણ પોતાના મિત્રનું પારખું કરવાનું ચે મન થયું. બન્ને ચાલી નીકળ્યાં. કાઠીઆણીના માથા પર ફક્ત એક સુંડો—કાઠી જડેલો સુંદર સુંડો—અને એમાં ઘોડાક ગાળા! એજ એની ધરવખરી!

જોડીઆ બંદરે ઉતરીને ધણીધણીઆણી નળિઆ ડોઢારને પાદર પહોંચ્યાં, પાદરમાં એક તળાવડી હતી માત્રા વડને કાઠીઆણીને કહ્યું: “તું આંટી બેસજે, હું ત્યાં જઈ, એવું મન કેવુંકે છે તે જાઉં. આઠમાન જોઈશ તો તને તેડી જઈશ; નહીં તો બેચ જણાં ચાલી નીકળશું.”

કાઠીઆણી તળાવડીની બંદર કરમડીના ડુવાને છાંયે બેઠો. મજા વડ ગામમાં ગયા. બન્નેની સામે જ કરમડાગઢ હતો. એનીને બેઠાં બેઠાં જલમસિંહજીને જોઈમાનને આવડતે એવો.

પોતાના મિત્રને અણસર આવ્યો; પણ મનમાં થયું કે:
“ અરે ! આગ વડેનાં કાંઈ આવી હાલત હોય ? ” વળી વિચાર
આવ્યો કે : “ કેમ ન હોય ? હું બાર ગામનો ઘણી હતો ને. એ
બેહાલ બની ગયેલો, ત્યારે આ તો માલધારી છે. કૈને પાચ
માલ થતા શી વાર ? ” ત્યાં તો મહેમાન નજીક આવ્યો.
બરાબર ઓળખાયો. ડેલીમાંથી સામી દોટ કાઢીને જલમસિં-
હજીએ મિત્રને બથમાં લીધા. માણસો ચકિત થઈ ગયાં, પછી
સૌને ઓળખાણ પડાવી.

“ પણ મારાં ખેડેન કયાં ? ”

“ પાઢરે તળાવડીને કાંઠે બેઠેલ છે. ”

“ અરરર ! ત્યાં બેસાડી રાખ્યા ? ” જલમસિંહજીના
પાસે પોતાનો ચાર વરસનો, કુંવર ગણુભા રમતો હતો. તેને
પોને હર્ષવંશમાં કહી ડીધું : “ જા બેઠા, તારી માને કહે કે રથ
જોડીને બધા ગામ ત્યાં પાઢર નવ ને કુંડને તળાવડીની
પાળેથી તેડી લાવે ”

‘ કુંડ ’ એવું નામ સાંભળીને ગણુભાએ દોટ મૂકી.

કુંડ ! અને તે તળાવની પાળે અડો દેવી હશે એ કુંડ !
અફસુસ કુંડ ! હું પરબારો ત્યાં ગતે ! એકલો જઈને કુંડને
તેડી લાવું ! માત્રાપ પાસે જરા આટું એવા અવ્યક્ત ભાવ
એના નહાના હૃદયમાં ફટી રહ્યા. ઠરઠારગળી અંદર ન જતાં
એ તો પાઢર તરત જ હોડયો. લોકોની હડકેટને ગણુકારી નહીં.
તળાવડીની પાળે આવ્યો. તળાવની અંદર, કરમડીના ટુવાને
છાંચે કાઢીઆણી બેઠેલાં. બાળકે પોતાની કાલીકાલી મધુર
વાણીમાં પૂછ્યું કે : “ આંધ માલી કુંડ એને ! ”

“ હા, આવ બેટા ! હું જ તારી કુંડ છું. આવ માત્રાજેનામાં ”

આતૂર બાળક તળાવડીમાં ગયો. કાઢીઆણીએ એને પોતામાં
બેસાડયો. છોકરો ડાહ્યો ડમરો થઈને સુપઅપ બેઠો. એના
શરીર પર રૂ. ૮૦૦ ના ઢાગીના હતા.

કાઢીઆણીને કેવી મર્તિ સુધી ? ચોપાસ નજર નાખીને
એણે તો કાંઈ ન મળે. ઝડપથી આગાહી ડોક એણે ચેલન

થય'ંડ પંખમાં ફાળી દીધી. એક તીણો અવાજ સંભળાયો,
અને સુકોમળ બાળકનો પ્રાણ ગયો.

કાઠીઆણીએ એના અંજ પરથી તમામ ફાગીના ઉતારી
સુંઘમાં મૂક્યા. બાળકના સુંઘને હુવાની અંદર ઘાલી દીધું.

પછી પોતે સુંઘે લઈને તળાવની પાળે આવીને બેઠી.

કાઠીઆણી ! તું હજી મ નહોતી થઈ ખરું ?

એડી વારમાં તો રણવાસમાંથી રથ આવીને ઉભો રહ્યો.
મલમ'સહના ઠકરાણી નીચે કતયો એક બીજા મળ્યા અને
બહેનને ૧૫માં બેસાડી ગ્રામમાં લઈ ગયાં.

બહેન તો હરે આહી લાગે વખત રહેવાના, એમ સમ
જીને એક અગ્રાયદા મેડી મહેમનને માટ ની આપી. સુંઘે
લઈને કાઠીઆણી પોતાની મેડી પર ચડી ગઈ. સુંઘે ક્યાંય
અળગો કરતી નથી.

જન્મવાનો વખત થયો ગાહલી ન માણી. ધાળી પિરસાણી,
પંજન બેઠી ગઈ. તું જાદમાં મોકલેલો. તો હુવર ગજુ માને
સાથે બેસાડાને રોજ નવાનો નિયમ હોતો એને ગજુ સામર્યો

“ એલા, ગજુ કેમ નથી દેખાતો ”

જાણે બાળુ ગઢનાં તપાસ થઈ. પાણુ ગજુ મા ન મળે.
ઠાકોર કહે કે “ મેં ગઢમાં મોકલેલો.” રાણી કહે કે: “ ગજુ
અંદર આંચે જ નથી.” ગજુને અંગે ફાગીન પા. એટલે
ઠાકોરને જામના કોળીઓ ઉપર બહેમ આંચે. બધાને બોલા
વાંને ધમકાવવા લગ્યા - મારતા લાગ્યા. પણ કોઈ ન માને
કોઈને ખબર નહોતી. વાવડ મળ્યા કે: “ ભાઈ તો દોડીને
પાંદર તરફ જતા હતા.” માત્રો વડ પણ ઉચાટ કરવા લાગ્યો.
પોતાની સ્ત્રીને પૂછવા ગયો કે આંચે તો પાંદર માં ક્યાંય ભાઈને
ભાળ્યો નથી ને !

સ્ત્રીએ બધી વાત કહી, ફાગીના બતાવ્યા. માત્રો વડ પરથરનુ
શૂતળું બની ગયો !

“ તે-તે આ ગજબ કુર્યો ? ”

“ મેં જાણ્યું કે કોઈ વેપારીનો છોકરો હતો. મનમાં થયું કે આંહી ભાઈ સત્કાર નહીં કરે તો કંલે ક્યાં જઈને ખાશું ? હું સ્ત્રી જાત ! બુદ્ધિ બગડી ! કોઈ મરડીને મુડદું લલાવડીની બાંકર કરમડીના હુવામાં સંતાડ્યું છે ! ”

પછેડીમાં ઢાગીનાની પોઠલી બાંધી બગલમાં છૂપાવી માત્રે વજ્ર કાણું શ્યામ મ્હોં લઈને મિત્ર પાસે આવ્યો. એકાંતે એ લાવી કહ્યું : “ શા માટે નિર્દોષને પીટો છો ? આ રહ્યાં અપરાધી ! ” એમ કહીને ઢાગીના બતાવ્યા, બધી હકીકત કહી.

જલમસિંહજીના મ્હોંપરની એક રેખા પણ ન બહલી. એ બોલ્યા : “ માત્રાભાઈ ! ચૂપ જ રહેજો. લાવો ઢાગીના મારી પાસે. અપરાધી, જરાયે કચવાશે નહીં. હું હમણાં આવું છું. ”

બગલમાં ઢાગીના સંતાડીને કોઈ ન દેખે તેવી રીતે એકલા જલમસિંહજી તળાવડીમાં પહોંચ્યા.

હુવા પાછળ લપાઈ કુંવરનું મુડદું કાઢ્યું. એકે એક ઢાગીના ફરી પહેરાવી દીધો. મુડદાને બગલમાં છૂપાવી છાનામાના જગ્યામાં આવ્યા. “ એલા, આંહી અગાશી ઉપર તો બધું નથી બયોને ? ” એમ બોલતા અપાટાલેર અગાશી પર ગયા, બાળકના મુડદાને અગાશીની દિવાલ પરથી હાર બગ્ગરમાં પડતું મૂક્યું. અને બૂમ પાડી : “ અરરર ! જાળ બયો. મજુ પડી ગયો, મજુ પડી ગયો. ”

પોતે નીચે ઉતર્યા, ગજુભાનું મુડદું બગ્ગરમાંથી લાવવામાં આવ્યું. પછી ઠાકોરે સહુને કહ્યું :

“ હું ઉપર જોવા ગયો, ગજુ મારીમાં રમતો હતો. મેં હાકલ કરી એટલે બધું ડરી ગયો, ડરથી પડી ગયો. ”

x x x x x x

“ ભાઈ ! તમારો ઘોર અપરાધ કયો છે. હવે અમને રજા આપો. ”

“ માત્રાભાઈ ! માથા જીવન ઢાતા ! કુંવર મર્યો એ બહુ મોટો અપરાધ ? તે દિવસ તમે ન બતાવ્યો હોત તો અજાણ્યાંથી હોત એ કુંવર ? ક્યાંથી હોત આ મોટો મોટો ? ”

“ પશુ જલુભા ! અમારાં ગોઝારાં પગલાં થયાં ! ” એમ બોલતાં માત્રા વરૂનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું.

“ માત્રા ભાઈ ! આમ જીવો ! એક વરસ રહો, બીજો ગયું તમારા જોળામાં રમતો બતાવું. ગયું તો ઘણા મળશે; પશુ તમ સરખો ભાઈ ભાઈ બેસું, પછી ક્યાં ગોતું ? ”

માત્રાભાઈ ને કાઠીઅણીના મનનું સાંતવન થયું. બંને જાંપીને ત્યાં રહેવા લાગ્યાં. આફર માનમાં લગારે ઉણપ આવી નહીં. છોકરાનાં મરણની વાતનો તો જલમસિંહજીએ કદી એક ઉચ્ચાર પણ ન કર્યો. ગઢમાંથી એ વાત જ બંધ કરાવી.

પાંચ વરસ વીતી ગયાં. કાઠિયાવાડમાં સારાં વરસ થયાં સાંભળ્યું. માત્રા વરૂને જન્મભૂમિ યાદ આવી. એણે હાથ જોડીને રજા માગી.

“ ભાઈ ! આંહી રહો તો મારાં છ ગામ કાઢી આપું.” માત્રા વરૂ તાન્થો નહીં. પછી કાકોરે ગયો આપી, ભેંસો આપી, ઊંટ આપ્યા, કળશીના કળશી દાણા દીધા, સાથે બે ઘોડી આપી, રોકડા રૂપિયા બંધાવ્યા. પોતે હેમાળ મૂકવા આવ્યા ને ત્યાં છ મહિના રહ્યા. તેનું ગામ ફરી વસાવી દીધું. એવો મિત્રધર્મ બજાવી જલમસિંહજી પોતાને વતન પાછા વળ્યા.

આજે હેમાળમાં માત્રાભાઈના પૌત્ર દાદાભાઈ હયાત છે. હેમાળ અને નળીઆ-કોઠારા વચ્ચે આજ પણ ગાઢ રેનેહ સંબંધ રાહ છે.

બેળો કાત્યાળ

સનાળી ગામને એ કાઠી. મંથરે દુઃખના દિવસ દેખાડ્યા; બાપા અન્ન રહ્યું નહોતું; બાકી રહી કચેલી તલવાર. તલવારને બગસમાં મારીને બેળો કાત્યાળ દુનિયામાં ચાલી નીકળ્યો.

ચાલતો ચાલતો ગીરની અંદર આંચળ નામે ગામમાં એ પહોંચ્યો. આંચળમાં આપો માથુરીએ વાળો રાજ કરતા હતા. કેલી કાપ, દરબર બેઠેલા. એક બીજાએ રામ રામ કર્યા. દરબારે નામકામ પૂછ્યું:

કાત્યાળે પોતાની કથા કહી નાંખી.

“ ક્યાં સુધી, આપા ? ” દરબારે મવાલ કીધે

“ શેર બાજરી મળે ત્યાં. ” કાઠીએ ઉત્તર નાખ્યો.

“ ત્યારે અહીં રહેશો ? ”

“ બલે. ”

“ શું કામ કરશો ? ”

“ તમે કહેશો તે ”

“ બહુ સાદું; આપણી બેસો ચારો અને મોજ કરો. ”

બીજે દિવસથી ગાળો કાત્યાળ બેસો ચારવા લાગ્યા. પાછલી રાતે ઉઠીને પસર ચારવા બાપ, સવારે બાપી શીરામણ કરે. વળી પાછા ઢોર છોડે; તે સ્ત્રીમમાંથી માંજે પાછા વળે બહુ બોલણું ચાલતું એને ગમતું નથી માણસોમા ઉઠવા બેસવાનો એને શોખ નથી. એ પ્રતાપી મેઢું અંગ ઉપરના ચીથરેહાલ હુગડાંની અંદરથી પાગ બગીકી ઉઠતું હતું.

એક દિવસ મધરાતનો સમય છે. ધીરો ધીરો વરસાદ વરસી રહ્યો છે; બેળો કાત્યાળ એકઠાળીબામાં સૂતેલા છે; એ વખતે ઘોડારની અંદર કાંઈક સંચાર થયો. અંધારામાં કાત્યાળ ત્યાં જઈને ઉભા. કાન માડીને સાંભળે ત્યાં તો બહારથી કોઈ

લીંતમાં ખોદનું દેવ એલું લાગ્યું. પેલી કાઝેરી તલવાર
હાથમાં ખાલીને કાત્યાળ ચૂંચ પડ્યાં લપાઇને ઉભા. ઘાડીવારે
લીંતમાં ખાંકોડું પડ્યું. ખાંકોડામાંથી એક આઢમી અંદર
આવ્યો. કાત્યાળની તલવારને એકજ ઝટકે, એ ચેર 'ઓહ'
કહીને જમીન ઉપર નૂંપે.

અંદર એ અગજ ધસે, એટલે બહાર તમેલા બીજા ત્રણ
જુવાનો લાગ્યા; કાત્યાળ તે ત્યાંને ત્યાં ઉભા નહા. ઘાડી વારે
ત્રણે જણ પાછા વળીને ઉભા. કાત્યાળે કળા કરી. કોઇ ઠરઠીના
જેવો અવજ કાળીને એ ખાંકોડા પાસે બેની બોલ્યા
કે: “લડા માણસ! જાગી જાઓ છો ને? મને ઘાડીએ પાટું
મારી ને કળ ચડી ગઇ છે અહીં એક જલો નો આવો.”
ચોરો સમજ્યા કે એ અગજ નો ઘાડીની પાટુંનો ધસેલો.
એટલે બીજા આઢમી અંદર દાખલ થયો. એને પણ કાત્યાળની
તલવારે એક ધામે જ પડે કયો પછી નો બહાર ઉઠેલા બે જણ
જાગ્યા. કાત્યાળ . બહાર નીકળ્યા. તેના ભાગનારાની
પાછળા દોર નવા રહેને પૂરે કયો, સ્પીજે હાથમાં
આ પો નડી, એટલે તલવારને પીંટીથી પકડીને કાત્યાળે છૂટો
બા કયો ચાથા ચેતની કેડમાં એ તા આવ્યો અને એ પડુ
જમીનદોર થયો.

ચારેના મડદાં ઉપાડીને કાત્યાળે તમેલામાં લગલ કયો.
પેલી પીછીથી પકડેલી તલવાર છૂટતાં તે સાથે તમે કાત્યાળના
હાથનાં આંગળાં પણ દાખલી પોલી. હાથને પાંચે ખાંધીને
કાત્યાળ તે પાછા ચૂંચ ગયા: અને ટાણું થયું ત્યારે પસર
ચારવા ચાલી નીકળ્યા.

સવાર થયું; આપો માણુશીઆવાળો તમેલામાં ઘાડીએની
ખબર કાઢવા આવ્યા; જુએ ત્યાં તે ચાર માણુનાનાં મડદાં!
“આ પરાક્રમ કોણે કર્યું? કોણે કર્યું?” એ પૂછપૂછ ચાલી.
એક કાઠી હસીને બોલ્યો:

“એ તો આપનો પ્રતાપ, બાપુ! એમાં શું મોટું કામ
કરી નાખ્યું છે?”

ઢરખાર સમજી ગયા કે લાઈ ખોટેખોટું માન ખાટવા માગે છે. મર્મમાં ઢરખાર બોલ્યા: “ ઓહો ! એમ ? આ તમારાં પરાક્રમ, બા ? ”

કાઠી બોલ્યા: “ અરે બાપુ ! એમાં-કૂતરા મારવામાં ત મેં શું પરાક્રમ કરી નાખ્યું છે ? ”

ઢરખાર કહે: “ વાહ વાહ ! શાખાસ, લારે કામ કર્યું. ”

સવારમાં ભોળો કાત્યાળ પસર ચારીને પાછા વળ્યા. દેગડી લઇને ભેંસ દોવા બેઠા; પણ એક હાથમાં તો ઇંજી હતી, એટલે એક જ હાથે દોવા મંડ્યા. તરતજ ઢરખાર માણુશીઆ-વાળાની નજર ગઈ; હાથમાં પાટો ભેંચો; ઢરખારે પૂછ્યું કે:—

“ કેમ એક હાથે ભેંસ દુવો છો ? આ શું થયું છે, ભોળા કાત્યાળ ? ”

“ કાંઈ નહીં, બાપુ ! તલવારની પીંછી વાગી છે. ” નિરભિમાની કાત્યાળે નિખાલસપણે જવાબ વાળ્યો.

“ કેમ કરતાં વાગી ? ”

કાત્યાળે ટીકી વાત કરી. ઢરખાર દિંગ થઈ ગયા. પેલા શેખીખોર કાઠીને ઢરખારે પૂછ્યું કે: “ કેમ ભાઈ, કોણે આ ચાર જણાને માર્યા ? તમે તો બહુ બડાઈ ખાટવા હતા ! ”

નિર્લજ કાઠીએ જવાબ દીધો: “ બાપુ ચાર ચાર માણસોનાં ખૂન માથે લેવાં એ ક્યાં સહેલ છે ? બીજા કોઈની એ હિંમત ચાલી હતી કે ? ” આખો ડાયરો હસી પડ્યો.

ત્યાર પછી ભોળા કાત્યાળને ઢરખારે તરવાર બંધાવી અને હથ્થુરમાં રાખ્યા.

ગામમાં થોરી લોકની વસ્તી વધારે હતી. એક થોરીની નજર બીજા થોરીની બાયડી ઉપર હતી. પણ પારકાની સ્ત્રીને શી રીતે પરણી શકાય ? ઢરખાર મારી નાખે ! એક દિવસ ઢરખારના પાસે આવીને થોરીએ બે સારી ભેંસો લેટ ધરી. ઢરખાર ખુશી ખુશી થઈ ગયા. પછી પોતાનો ઇશદો જણાવ્યો. ઢર-

બારે પણ લેસો મળી હતી, તેની મોજમાં ને મોજમાં જવાબ આપ્યો કે: “ જઓ, તમે કેળાં ગમે તેમ કરી લ્યો. ” થોરીએ પેલી બાયડીને ઘરમાં બેસારી.

ભોળો કાત્યાળ ગામ ગયા હતા. તેણે ઘેર આવી આ વાત સાંભળી. ફરબારને બહુ ઠપકો લીધો.

એ બાયડીના ઘણી ગામ ગએલો. પાછો આવ્યો; સાંભળ્યું કે પોતાની સ્ત્રી પારકા ઘરમાં ; અને ફરબારને બે લેસો મળી, એટલે ફરબારે પણ મંજુરી આપી. ઉશ્કેરાયેલો થોરી ફરબાર પાસે ગયો. જઈને કહ્યું કે: “ બાપુ ! આમ કરવું આપને ઠીક લાગ્યું ? આપને લેસોની જરૂર હતી તો મને કાં ન કહ્યું ? હું આપું ખાડું લાવીને હાજર કરત. પણ માફ ધર લાગ્યાં ! ”

ફરબારે ઉડાઉ જવાબ વાળ્યા.

થોરીએ કહ્યું: “ પણ બાપુ ! ભે સના દૂધ ખારાં લાગશે હો ? ” ફરબાર ખીજાઈ ગયા; “ જ, ભોલકા; તારાથી થાય એ કરી લેજો. ”

થોરીએ હવે બહારવટું ખેડ્યું. ત્યારથી ફરબાર એકની એક જગ્યાએ બે રાત સૂતા નહીં. રોજ બિછાનાની જગ્યા બદલે; ડેલી ઉપર બરાબર ચોકી રહે. એક દિવસ થોરીએ ફરબારગઢ ઉપર આવીને અપેડા ફાડ્યા; ફરબારના પલંગ ઉપર બંદુક ફેંડી અને ભાગી ગયો.

પણ થોરીનો ઘા ખાલી ગયો. ફરબાર તે દિવસે ખીજે ઠેકાણે સૂતેલા.

આખો ડાયરા સવારે જમના ખેઠેલો. કેઈ બહારનો મેમાન નહિ હતો. તેથી ફરબારના વહુએ આવીને ડાયરાને ફેટલાંક કડવાં વેણ સંભળાવ્યાં; મેણાં માર્યા. “ દૂધ ચોખા ખાતાં શરમ નથી આવતી ? ” ભોળો કાત્યાળ કમકમી ભેડ્યો. પોતાની દૂધની તાંસળી ઉંધી વાળી અને સોંગંદ લીધા. ખીજે દિવસે માણસો ગેઢવીને માર્ગે રોકી લીધા. ઠેકાણે ઠેકાણે ચોડા બાંધ્યા. એક માર્ગ ઉપર એક ખીજા જણને લઈ ભોળો કાત્યાળ

મેઠા છે. રાતનું ઢાણું થયું કાત્યાજીને થયું તો દૂર દૂર ઝાડીની ઘટામાં દેવતાનો કેઈ અંગારો ઝબૂકતો હતો. કાત્યાજી જાણ્યું કે દુરમન આવ્યો આવે છે. એ અંગારો નથી, પણ દુરમનની બંદુકની ગમચી ઝગમગે છે.

થોરી ચલ્યો આવે છે. કાત્યાજી ધરાળા વાટ જોઈને મેઠા છે; તેટલામાં પાસે મેઠેલો માણસ બેઠી ગયો. “એ આવ્યો” કાત્યાજી તેના મોઢા આંટો ફાંપી દીધો, પણ થોરી સાંભળી ગયો. એકદમ લાગ્યો. કાત્યાજી : વાંચે ત્યાં ગરના પડધારામાં બેઠે દોડ્યા જાય છે; કાત્યાજી તેમાં ગવા માંડ્યો. શેત્રુંજી નજીક આવી; તેટલામાં કાત્યાજી જોઈથી ગયા અને તરવારનો ત્યાં કર્યો. ધરાળા જોઈને તરવારની તરી ફૂટીને શેત્રુંજીમાં પડ્યો. કાત્યાજી વાસ પડ્યા, ત્યાં કાંઈ થોડી નીકળી ગઈ. અજા નાનકડું ઝડ ઝાલે તે પણ જોઈને પડે છે. હડતા હડતા થોડી કાત્યાજીના પાસે આવી પડે છે. કાત્યાજી તરવાર ઉપાડી કે થોડાં પડે. પડે ત્યાં હડતા હડતા મા, તમારો એક ધાળા જેવો થાય ત્યાં ફાટી નીકળે છે.

કાત્યાજી તેને પાંધી લાગે. થોરીની છાતીમાંથી લોડોનો પાંધ જતો હતો. પોતાનો પાંધ : ઝીંકતો ત્યાં એક અખમ ઉપર જોઈને પાંધી દીધો. ડેરીએ દરબાર બેઠો હતો ત્યાં થોરી આવી હોકો માગી પીવા લાગ્યો.

આખી રાત હોકો પીનાં પીનાં થોરીએ પોતીક આપવીની કહી. “બાપુ ! એક ગામમાં મેં એક ચારણના ઘરમાં ખાતર પાડ્યું ચારણ ચારણીઆણી ભર ઉધમાં સુએ જતાં. રૂપાળી એ અધ-રાત હતી. એહો ! એ ઘણી ઘણીઆણીના મોઢાં ઉપર લગવાને કેટલી બધી શોભા ભરી હતી ! એક બળડાટ થયો એટલે ચારણ જાગી ઊઠ્યો અને હું તુરત સામે એક ઘોડી બાંધી હતી તેની પાછળ સંતાણો. ઘોડી ફરકડા બોલાવતી હતી એટલે ચારણ સમ-જ્યો કે કંઈ સંપર્ક બેવું જાનવર હશે. ઘોડીને બુચકારતો બુચકારતો ચારણ પડ્યો આવ્યો. મારા મનમાં થયું કે ચારણ મને છેલ્લીને પકડી લેવા આવે છે; હુદોડીને ચારણને આજી પડ્યો, અને એ

પેટમાં મારો છરો ઘાગી નીધો. હું ભાગવા માડે, પેલા બાંકેરામાંથી બહાર નીકળવા બંદ, ત્યાં તો મળી ઉઠતી ચારણી આણી એ દોડીને મારા પગ પકડી રાખ્યા. મેં પાછા વળીને ચારણી આણીને ધાયલકરી. હું તો ભાગી છૂટ્યો. પછી ચારણ ચારણી આણી પકડે પડ્યાં. બાઈ તો ધીરે દિવસે જીજીરી અઈ. ચારણને કોઈએ ખાઈ દીધા નહીં.

પણે પણ ચારણ પૂછ્યા કરે કે: “ચારણી આણીને કેમ છે? એ ક્યા છે?” એને જવાબ મળે કે ટીક છે, ટીક છે. એક દિવસ ચારણનો ભાણેજ અખર કાઢવા આવ્યા. કોઈ પાસે નહોતું, ભાણેજે માનીને ખરખરો કર્યો. ચારણે વાત બાણી.

“અરે! એને ને મારે આટલું અધું છેદું પડી ગયું?” એમ કહેતાં તો એનો ઘા ઉઘડી ગયો. ચારણ પણ ચારણીની પાછળ ગયો. કાકા, મારાં એ પાપ માત્ર મન નહીં.”

કાત્યાણે હિંમતી કીધી કે. “તારા ઉપર પણ કાંઈ ચોરી નથી જોતી. હવે એ બંધાવસરી જા. ભાઈ!” સવાર બનું આવતું હતું. એ તો દરબારને દોડે કે “બાપુ, રામ રામ.” એમ બોલીને ફેંટાનાં પાટા ફાંટી નાખ્યાં ને તત્કાળ પ્રાણ છોડ્યા.

આ પા માણસો આવળાએ કાત્યાણને આંધાંબોલેલા નામનું ગામડું ઉનાચ્છના કાળેયું.

બોડે મહિં દરબાર માણસીઆવાળા ફરી વાર પરણ્યા હાથ-ગળગળાને સમજે આવ્યો બોળા કાત્યાણે આવી હાથગજણામાં શાહી મંસો આપવા માંડા. દરબારે મેડાં ફેરવ્યું.

કાત્યાણે પોતાની દાહી દેવા માંડી.

દરબારે મેડાં ફેરવેલું જ રાખ્યું.

કાત્યાણના મનમાં બહુમ આવ્યો કે “હાં! દરબારને પાછો પોતાના દીધેલ આમનો લોભ થયો લાગે છે.”

“હવે, બાપુ, હાથ કાઢો. દીધેલું ગામ હાથગજણામાં પ્રાપ્ત બાપુ છે.”

૬૨

“કાત્યાળા ! કહીના દીકરા છે, એ બૂલશે મા. તે દિવસે થોડીક લેસો લઈને ચોરીનું ઘર લંગવ્યું એનો એ માણસીઓ આજ નથી રહ્યો.

“ત્યારે બાપુ, હાથ કાઢો. ત્યો, ખીચું તો કંઈ નથી; આ માફ માથું હાથગજણામાં આપું છું.”

ઢરબારનું મન સંતોષ પામ્યું.

એ વસ્ત્ર વીતી ગયાં. આંખાગાલેણે ખખાં ભરાતા હતાં, ત્યાં કાત્યાળ ગયેલા. ચાંચઈ ઉપર જુનાગઢની ચડાઈ આવી. યુગીઆ ઢાલ વાગ્યા. ઢરબાર લડાઈની તૈયારી કરે છે. ભોળો કાત્યાળ સાભર્યો.

ખખાં ભરતાં ભરતાં કાત્યાળે ઢાલનો અવાજ અને શરણાઈમાં વગડતો સિંધુડો સાભર્યો. એને ખબર પડી. થોડેસ્વાર થઈને ચાંચાઈ આવ્યા. ગઢમાં જઈને ઢરબારને કહ્યું : “બાપુ, તે દિવસે હાથગજણામાં આપેલું માથું આજ સ્વીકારી લેજા.” એમ કહીને પાછા ચડ્યા. જુનાગઢની ગિસ્ત સાથે ધિંગાણે ચડ્યા, ને ગિસ્ત લાંગી. જુની ચાચાઈનો ટીંગો ટેકરી ઉપર છે, ત્યાં તે વખતની લડાઈની નિશાનીઓ હજી પડેલી છે.

સેજકલ્ ગોહિલ

૧

ખેડગઢ ગામની પનીઆરીઓ હરહમેશ કૂવાને કાંઠે વાતો કરતી કે: “ અહોહો ! ઇશ્વરે આ ધણી ધણીઆણી વચ્ચે કેવી લેણાદેવી લખી છે ! ”

એ ધણી ધણીઆણી તે ખેડગઢનો વજીર વળે રહ્યો, અને એની નવયૌવના ઠકરાણી. ખેડગઢ ગામ મારવાડમાં છે. ગોહિલોના વડવા શ્રી. સેજકલ્ની એ રાજધાની હતી. વળે રહ્યો રજપૂત હતો. ગામમાં રણાનું એ એક જ ખોરડું હતું. બાકી ગામના તમામ રજપૂતો ડાબી સાખના હતા. ડાબી રજપૂતોને આ એકનો એક રહ્યો છાત્રીમાં સૂઝાની માફક ખટકતો; પણ રાજાજીનો અ માનીતો વજીર હતો. એની રિદ્ધિસિદ્ધિ મહુને સાલતા; એનું કંપનિમુખ પણ શત્રુઓથી સહેવાતું નહીં. એવી શુભીઅલ અને એવી રૂપવતી રમણી ઇશ્વર દેાને, કયા પુણ્યના બદલામાં બક્ષતો હશે તેની ખબર હજી નથી પડી.

એક દિવસ વજીરપત્નિ લેંસ દોષા ખેડાં. એની ખેરાવર આંગળીઓની અંદર લેંસનાં ધીંગાં આંચળ રમી રહ્યાં હતાં. ઘુમટો તાણ્યો હતો, કારણ, સામેજ એના સસરા અને ડાયરામાં બીજાં માણસો પણ બેઠેલાં. ત્યાં તો સામે એક કાળોતરે સાપ આવ્યો આવતો હતો. સાપ છેક લગેલગ આવી પહોંચ્યો; પાસે કોઈ માણસ નહોતું. ચીસ પાડે તો રજપૂતાણીની હાંસી થાય; ચાલી જાય તો સાપ લેંસને એ હાથણી જેવી લેંસને ફટકાવે અને ચુપચાપ પેસી રહે તો પોતે એ કાળનો ભક્ષ અને.

વિચાર કરવામાં બેઠેલો સમય ગયો ત્યાં તો સાપ લગેલગ આવી પહોંચ્યો. કાત્રીઆણી ન ચડકી. અને સૂઝી આંબુ. પગ પાસે સાપ આવ્યો બેઠેલો એની ફેણને બરાબર પોતાના પગ નીચે પ્રથંત બેરથી ફળાવી દીધી. સાપનું આક્રિંત શરીર બાઈના

પગમે વીંટળાઈ ગયું. અપચાપ ક્ષાંતિથી બાકએ દોહવાનું કામ પૂરું થયું. દરમ્યાન પણ તળે સાવની જીવનલીલા પણ પૂરી થઈ હતી. ઉઠીને એ મદેસા સાવની પૂછડી ત્રાલી પછવાડેના વાડામાં ઘા કરી, રજપૂતાણી હથેલો બોગડા સમેત ચોરડામાં ચાલી ગઈ.

સામે બેઠેલ વૃદ્ધ સાસરો આ બધા તમાસો એકી નજરે નિહાળી રહ્યો હતો. જોણે તો એ વખતે જ પોતાના મનમાં સમજ લીધું કે, “ સુર્યન પણ નીચે ફરરી મરનારી આ નારી, એક દિવસ સાચેસાચ પોતાના ધાગીનો પ્રાણુ લેશે ” આવી ગણતરીના કયો ભેદ હતો. કેવો હિસાબ હતો એ ન સમજાય.

સાંજ પડી; વજ્રે રોડા ફરખારમાંથી ઘેર આવ્યાં; બાપે હીકરાને પોતાની પાસે બોલાવીને એકાત્મા પૂછ્યું “ વજ્ર, હું કહું એમ ફરીશ ? ”

પિતા ઉપર પરમ પડા રખનાર વજ્ર બોલ્યો. “ ફરમાવો એટલી જ તાર. ”

“ ત્યારે તારી જીનો આજ ધક્કેએ ત્યાગ કર. ”

વજ્રના હૃદયમાં ધરતીકમળ થયેલ, એની આગળમાં અંધારા આવ્યાં. એનાથી બાકાઈ ગયું, “ કેનો ! ”

“ તારી રીનો. ” એનોએ કહેલ ઉત્તર વધુ સ્પષ્ટ રીતે જ્ઞાન સરથે અથડાયો.

“ બહુ સાફ, બાપુ ! ”

વજ્રનું મરનાક ફરવા લાગ્યું. એની છાતીના ધમકારા પણ બાપે વારંવાર પૂછવા લાગ્યા: “ કેને ? ” “ કેને ? ” “ કેને ? ” તોણ મગજમાં એકજ વિચાર ભર્યો હતો કે “ બાપુ વિના કારણે કદી આવું ન કરમાવે, નક્કા કાંઈક બન્યું છે. ”

પાતાની પત્નિના ચોરડા તરફ વળ્યો. આજ મોતના મહોંમાંથી બચેલી પત્નિ, રોજથી સવારમાં જીભનાર સજીને આતૂર હોયે વાટ જોતી બેઠી હતી કે, “ ક્યારે એ આવે ને હું સ્કારા પરાકમની વાત કરું ! ”

એ આવ્યો. હસીને જ્યાં ઠકરાણી બોલવા બચ છે, ત્યાં
તો સ્વામીએ હુકમ સંભળાવ્યો કે: “તને અત્યારથી રજા છે.”

રજપૂતાણીએ પલકારામાં જોઈ લીધું કે એ મશ્કરી નહોતી.
એને શિરે સાતે આલ તૂટી પડ્યા. એણે માત્ર એટલુંજ સામે
પૂછ્યું કે: “મારો કાંઈ વાંક કહેશે?”

“એ બાપુ બણે.”

“બાપુની આ આરા છે?”

“હા, બાપુની.”

એને એ વસ્ત્ર ધુમટો તાણીને રજપૂતાણી સસરાણ પાસે
બાંધ.

“બાપુ. મારો કાંઈ વાંક?”

“જાણી,” સસરાણે જવાબ દીધો: “-મારો કાંઈ પંજો
વાંક નથી. ‘મે’, ‘તબુ તાગરે’ અને અમારે માગણું નહીં;
એટલે આન આન છે. ખીજા કાંઈ ઉપાય નથી.”

એજ જખ! વેલડું જોડાયું રજપૂતાણી ધણનું ગદ્ગદ પણ
જોવા ન પારી. વેલડું જોતા પીયરને મામે’ આલી નીકળ્યું.

“રજપૂતો, મારી દીકરીન હવે સુખ નથી જોતું. એ
તો હું હવે મરેલી જ માનું છું. પણ મારે વેલ લેવું છે; મારી
નિઠકાંક કન્યાન કાઢી મૂકી, એનો ખરલો લેવો છે. એના
રાત્રુ રજા રજપૂતના ઘરની હેલ ઉપાડીને મારી દીકરી
પાણી ભરે એજ મારે એને ખતાવવું છે.”

“બાઈ! કાઢી મૂકવાનું કારણ સમજ્યા વિના અમારાથી
એને ઘરમાં ન ચલાય.”

“કારણ કોઈએ નથી કહ્યું. અરેરે! રજા બાઈઓ! વેર
લેવાનો આવો જોગ ફરી નહીં મળે! કોઈક તો રજપૂત બચ્ચો
નીકળો!”

“બોલ્યો કાઢીઓ બાયડી વિનાનો છે. એના ઘરમાં
એમણે તારી દીકરી?”

“મહાના ઘરમાં પણ એમણે.”

ઉપર પ્રમાણેની વાત જો બાઈના બાપ અને રણા # રજપૂ-
ત્રેના હામરા વચ્ચે થઈ ગઈ. એક કોલીઆ રણાના ઘરમાં
તાણી બેસી ગઈ. વળા હાલીને જો અમર પડી. રણાએ
છે હાથ ઘડને બળદમાં ચાલવા લાગ્યા. વેર લેવાનો આણી
રહુ સારો રસો બીજો કયો હોય !

x x x x
વળને ક્યાંય જોત પડતું નથી. પત્નિ ગઈ તે દિવસથી એના
નથા આનંદો મરી ગયા હતા. એક દિવસ પોતાને વહેરા સબજ
રાવીને સેલગાહે પોતે એકલો નીકળી પડ્યો. વહેરા બાલ્યો રહ્યો
હી, બહુ દૂર નીકળી ગયો. અપોરને વખતે વળથી પાછા
બાપું તરસથી જોતું ગળું સૂકાતું હતું. ઢોડતે થોડે એ
નામની બહાર પાણી ભરવાના કૂવા પાસે પહોંચ્યો. કૂવા ઉપર
બેઠે બાઈ પાણી ભરતી હતી. વળે વિના ઓળખ્યે કહ્યું:

“ બાઈ, જરા પાણી પાત્રે.”

“ વળ, પાણી દેવા જેવું નથી; ઢોળાઈ બધું છે.”

વળએ જોને ઓળખી. એ તો એજ. આટલો બધો ફેરફાર ! આ
જા ! મનમાં ઘણી ઘણી યાદીઓ આવવા લાગી; પરંતુ એ તો
બે પરત્વી ! એની સાથે વાત ન થાય. એણે થોડો હાંક્યો.

“ ઠાકોર, જરા ઉભા રહેશો !”

“ શું ? બાલો જલ્દી !”

“ તમે મને શા માટે કાલી મૂકી ? બાલો એ ?”

“ ના.”

“ હું બહુ છું.”

“ શું ?”

“ ક્યાંકી અંતરીઆળ ન કહેવાય. બાજુ રાતે મારે લેવ
આવ્યો ? વિચલવાર કહીશ.”

“ તારે લેર ? હવે ?”

“ એક વાર. ફરી નહીં વેળું.”

આ વાતમાં વળે રાજા સાથે સંબંધ હતો. એણે એના પત્ની
સાથે ગયા સામન હતા. એક બાજુ આમનના આનામાં મુશ્કેલી હતી.

“ ભલે આવીશ, એક પહોર વીત્યે.”

એ તેમ હોય; પણ એ વાત રાજાજી સેજકુળને કાંઈ પહોંચી કે: “ વન્ને દુરાચારી છે; રાજ રાત્રિએ પર ઘેર જાય છે.”

તે દિવસ રાત્રિએ વળએ દરબારશ્રીની સાથે વાળુ કર્યું પહોર વીત્યે વળએ રજા લીધી. રાજા સેજકુળ પણ અંધા પછેડા બોલીને પાછળ ચાલી નીકળ્યા.

વળએ શેરી બહલી. દરબાર પણ પાછળ ચાલ્યા. વન્ને એ કાઠીઆના ઘરમાં ફાબલ થયો. દરબાર નાગી તલવા છૂપાવીને ખડકી પાસે ખડા રહ્યા.

વીતી ગયેલા દિવસોના એના એ શશુમાર સળંગ રજાપૂતાણી ખેડેલી, અતિથિ આવ્યા; પલંગ પર બેસાડ્યા; પછે પોતે પેલા સપને મારી નાખ્યાની વાત કહી સંભળાવી.

“ જો થયું તે થયું.” વળે જવાબ દીધો. એના હૈયામાંથી નિઃશ્વાસ નીકળી ગયો.

“ હવે આજ રાત તો ન જવા દઉં. ”

“ શું બોલેછે ? જાતો ખરી, તારા ધણી આ ચોરડામ સૂતો સૂતો સાંભળે છે.”

“ એ મારા ધણી ?” એમ બોલતી રજાપૂતાણી ચોરડામ બધ; ખીંટી પર તલવાર લટકતી હતી તે ખેંચી, સૂતેલા એ કાઠીઆ ધણીને એક છાટકા લેગો તો પૂરા કરી નાખ્યો. લોહીમ તરબોળ એ તલવાર લઈને લોહી નીતરતો હાથે પ્રચંડ ભેરવ સમી એ બહાર બાવી ને બોલી: “બસ, હવે કાંઈ ભય છે?”

વન્ને ચરચરી ઉઠ્યો. એ સમજી ગયો કે “ હવે ને આનાકાની કરીશ તો મારા પણ એજ હાલ બનવાના; અમ ચીસ પાડીને એ મારી આગર હણવાની. ” એણે કહ્યું: “બસ સાડું; પણ તારે અંગે ખુબ લોહી ઉડ્યું છે, તું નહાઈ લે પછી આપણે આજ જમીએ. ” રજાપૂતાણી નહાવા બેઠી. એ જાણ એકને વન્ને ભાગ્યો. આજણે એને ભાગતો જોયો “ વિશ્વાસપાત ” બોલીને બૂમ પાડી. પણ ચોર સહજાલે એની બહાર નીકળી પડ્યો. દરબાર તો બહાર મહા ભેગ-

બકેર મચાવી મૂક્યો કે: “મારા ઘણીને મારી નાખ્યો,
“મારી નાખ્યો; દોડો દોડો.”

૨૫. એ. ચોમેરથી દોડ્યા આવ્યા. બાઇએ પોતાના પતિના
કંકડા બતાવીને કહ્યું કે: “વન્ને—મારી લાજ હુંટવા આવેલો.
એણે મારા ઘણીને શુડ્યો. મેં નીસ પાડી એટલે એ ભાગ્યો. બુએ,
આ પડી એની મોજડી.” સાચેસાચ વન્ને ઉતાવળમાં ઉધાડે પગે
જ છૂટી નીકળ્યો હતો.

૨૬. એ. ચોમેર રડારોળ કરી, ‘બાપુ’ની પાસે રાવ પહોંચાડી.
બાપુએ મોંમાં મલકાવીને જવાબ દીધો કે: “હું જાણું છું; વન્ને
નિષ્કલંક છે.”

૨૭. એ. ચોમેર બાપુનું કે હવે હજ થઈ; બાપુ પોતે ઉગર રહીને
આપણી લાજ ક્ષેત્રારે ને. આ બાપુનો ભજન હજમાર ! હવે
દાં તે સેજકલના રાજ નહીં; પ્રાં ગામો નહીં.

પ્રપંચ રસને ન મૂક્યો તે મજાકલના માતૃગ ક્ષેત્રાર ને. રાઠોડને
કહેવા મોકલ્યું કે “આવાં, રાઠોડની માતૃ મોંપે એ” રાઠોડ
પોતાના બારસો રાચારો સાથે શ્રવ્ય ધરીને બાપુને નામાએ
જાણ્યું કે ભાણેજ આનંદ કરવા આવે છે. મામાએ ઝાઝાં
આહર—માન દીધા.

૨૮. એ. ચોમેર ગામ બહાર ભાણેજને માટે કચુંબા શીરામણ
કરાવ્યાં; હરખારને તેમજ વળ દાણીને આમંત્રણ આપ્યું;
હરખારના ચોદાઓને ખુબ હાડ પાડ્યો; પછી રાઠોડના સૈનિકો તૂટી
પડ્યા. રણુઓ સહાયે આસ્યા, ને ખેડગઢનો કબજો લીધો. વન્ને
મરાયો. ક્રકા સેજકલ પોતાના પરિવારને લઈ એક રથમાં
ખેસી નાસી છૂટ્યા.*

* સેજકલને ખેડગઢ છોડવું પડ્યું તેની છેક જુદીજ એક કથા પ્રચલિત
છે. તેનો સાર એ છે કે:

સેજકલના લગ્ન દાણી શાખાના સરદાર મળદેવનાં પુત્રી લેવે થયેલાં.
દાણીએ મેહિયોની કાથે લોડી પેઢીથી લગ્ન સંબંધમાં ખેડગઢ આવતા
હતા. શરવીર હતા. રાત્રી તરફથી તેમને જાણી અગીયો મળી હતી.

આ દાણી સરદારના ભવ્ય વહે સેજકલનું રાત્રી મુકલિત હતું.
મેહમંદના રાત્રી સીમેજ રાઠોડની મેહમંદના પંચુરનો એક પંચ

રથ જોડીને સેજકણ સોરાઈની અલખેલી ભૂમિ તરફ આત્મા જાય છે. શ્રી કૃષ્ણના એ પરમ ભક્તને હિલે થુ ગયું ને થું રહ્યું તેની લગણે ઉઠાસી નથી. પોતાના પ્રભુ સુરલીધરની મૂર્તિ^x પોતાની સાથેજ છે; એજ એને મન ચૌદ ભૂવનનાં રાજપાટ સમઢન કિમે છે. રસ્તામાં એક દિવસ રાત્રિએ એને સ્વપ્નામાં સુરલી-ધર પ્રભુએ આવીને કહ્યું: “જે ભક્ત! ક્રિકર કરીશ નહીં. આ રથનું પૈડું જે જગ્યાએ નીકળી પડે ત્યાંજ વસવાટ કરજે.”

રથ ચક્ર નિકસ પરે જૈહી ઠામ

મહિપાલ હઠાં કીજે મુકામ ॥

સોરાઈની પંથાળ ધરામાં રથ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રથનું પૈડું નીકળી પડ્યું. બાબુમાંજ શાપુર ગામ હતું. (અત્યારે જ્યાં સુદામડા ધાધલપુર છે ત્યાં.) હરખારે પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાં પડાવ નાખ્યો. એ રમાળીય ભૂમિ એમના પરિવારને બહુ મમી.

પોતાના ગોઠિલ યોદ્ધાઓને, રાણીને અને કમાર કુમારને ત્યાં રાણી સેજકણ ગુનાગટ જોવા નાખ્યા ગયા. એ વખતે

હમો તેમજ ૧૧ માર્ગે જોવા, પાડુ મળી ૧૧૧ આ નિવ ૧૧૧
 રને એક તુ ૧૧૧ પાલ તેન ન માર ૧૧૧ રેંગ ૧૧૧ પાલ ૧૧૧
 જને મૂળદે ૧૧૧ પાલ મોળદે ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧ એ પરા ૧૧૧
 શીખવાળીને પાલ બની પોતાના જ કમાર ૧૧૧ જાજો પિતાના ૧૧૧ ૧૧૧
 ઉપડે. પરંતુ એ પ્રપંચના ખબર પોતાની પુત્રીને-મંગળ ૧૧૧ રમિને
 પડી ગઈ. એમાંજ જહને સેજકણને ચેતાવ્યા. એજકણ નેપાર રથા.

ડાબીએ આવ્યા, પણ ખુશી લડાઈ કરવામાં ન કાળી શકાય નેથી દમો ગોઠયો; ગામ બહાર રાત્રિએ મહેલમાં નોતર્યા. અસહ્ય કરેલા સંકેત પ્રમાણે તમામ ડાબીએ ડાબી બાબુ ખેસી ગયા; અને ગોઠિલો સામી બાબુ એકલા પડી ગયા. ગોઠિલોને ખૂબ દાડ પાથો, પડી કતક ચાલી. ડાબીએ તારાજ થયા, પણ ત્યાં તો રાઠોડ પોતાના નન્ય સાથે આવી પહોંચ્યો. સેજકણનું અજ તડી પડ્યું. આખરે સેજકણ નાઠા.

પ્રએજ સુરલીધરની મૂર્તિ^x અત્યારે જગાની નજીક પચ્છેગામમાં મોલ્દ
 છે, અને ત્યાંજ ગોઠિલો હજી એની ઉપાસના કરે છે.

જુનાગઢની ગાદી પર રા'કવાટ રાજ કરતો હતો. આખા સૌરાષ્ટ્ર પર એની આજ્ઞા વર્તતી હતી. સેજકુળ રાજસભામાં મથા. રા'કવાટે એ ક્ષત્રિયના લલાટ પરથી પારખી લીધું કે કોઈ રાજવી સાથે છે. પૂછપરછ કરતાં સેજકુળએ તાની આખી કથની ત્હી સંભળાવી. રા'ને તો આવા વીરની સહા જરૂર રહેતી. બેણે સેજકુળને બાર ગામનો પટો કરી આપી, પોતાના એક પ્રાણત તરીકે સ્થાપ્યા. સેજકુળ રા'ની પાસે જુનાગઢમાં જ રહેવા લાગ્યા. એનો પ્રતાપ ને પ્રભુભક્તિ ક્રમે ક્રમે પ્રકાશતાં મથાં. કચેરીમાં એની તોલે આવે એવો વીર નહોતો.

एक दिन कवाट नृपके कुमार

खेंगार गये खैलन शिकार ॥

એક દિવસ જુનાગઢ કુમાર ખેંગાર શિકાર ખેલવા નીકળ્યા. શિકારી કેટલા કેટલા કોસ આવે નીકળી જાય તેનો હિસાબ રહેતો નથી. કુમાર ખેંગાર અને એના સાથીઓ ઝાડી, જંગલો ને ઘાટો વટાવતા દૂર દૂર નીકળી ગયા. કારણ, શિકાર મળતો નથી. એવામાં એક સસલો નજરે પડ્યો; કુમારે તીરનો ધા પ્રસલા પ્રર કર્યો; પણ નિશાન ચુકાવીને સસલો નાહો. આગળ પ્રસલો અને પાછળ કુમારનું આખું શિકારી મંડળ. તોડાની મરીઓનો અવાજ એપાસની ગિરમાળાને ગળવી રહ્યો છે; પણ પંખી એ શિકારીઓની ત્રાડો સાંભળી કમ્પી ઉડ્યાં છે: પણ સસલો ધામા આવતો નથી. આમ આખી સવારી પંચાળ વરામાં આવી પહોંચી. નદીને તીરે ગ્રેહિલોના નિવાસસ્થાનની બંદર એ લયલીત સસલો પેસી ગયો, અને સેજકુળનાં રાણી એક પશુદંડિમાં બેઠાં હતાં ત્યાં જઈ માની ગોઠમાં કોઈ કાકેલું ત્રાસેલું બાળક લપાઈ જાય, તેમ રાણીજીનાં ખોળામાં એ સફેદ સસલો બેસી ગયો. એ હાંફતા સસલાને હેંચા સાથે ધાંપીને રાણીજી પંખાવા લાગ્યાં. ખોવાયેલું કોઈ બાળક આવી પહોંચે હોય, એવું હેતુ એના અંતરમાંથી વસૂલવા લાગ્યું. ત્યાં જ ખેંગારની મંડળી આવી પહોંચી. એના હાથહાથી ઉડ્યાં: આજે કમળી રહ્યાં.

ગોહિલ યોદ્ધાઓ અપાટલેર પોતાની તલવારો લઈને બહાર આવ્યા; શિકારીઓને આગમનનું કારણ પૂછ્યું.

“અમારો શિકાર આંહી છૂપાયો છે. ” ખેંગાર ત્રાઠ મારી

“બાપુ ! આંહી કોઈ કાંઈ શિકાર થાય છે ? ” ગોહિલો બોલ્યા.

“ અમારા સસલાને છૂટો મૂકી દો. ”

ગોહિલ સૈનિકોએ રાજમાતાને જઈ આ વા કહી. યોદ્ધાઓએ સમજાવ્યું કે એ તો રા'કવાટના કુમાર ખેંગાર પોતે જ છે રાજમાતાએ ઉત્તર દીધો: “ ખેંગાર હોય કે ખુદ પૃથ્વીપતિ હોય; મારે ખોળે આવેલા નિર્દોષ જીવને તો હું નહીં સોંપું. ”

કુમારે કહ્યું, “ શિકાર સોંપી દો; નહ તો આંહી જ જામ મચશે. ” ઓછાબોલા ગોહિલો સમજ્યા કે કુમાર ક્ષત્રીની રીત નથી જાણતો; એ રીત આજે સમજાવી નાખીએ, એટલું વિચારીને તમામ ગોહિલો તલવાર કાઢી ખડા થઈ ગયા. ખીજા થેલો ખેંગાર ભાન ભૂલી ગયો; ત્ય ને ત્યાં ધીંઝાણું મચ્યું; પલકમા તો સોરઠી સૈનિકોના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા. કુમાર ખેંગારને ગોહિલોએ જીવતા પકડી ત્યાં બંદીવાન કરી રાખ્યા.

નાસી છૂટેલા એક સોરઠી ઘોડેસવારે જીનગઢમાં જઈ શોધ કરી મૂક્યો કે: “ ખેંગારને અને બધા યોદ્ધાઓને સેજકજીના ગોહિલ સુબટોએ હુણી નાખ્યા. ” સેજકજીએ આ સમાચાર જાંબળ્યા; એના હૃદયમાં હાહાકાર ઉઠ્યો; એને લાગ્યું કે “ મારા અન્નદાતાના એકના એક કુમારનો વધ થયા પછી મને આંહી કોણુ રાખશે ? ” તરતજ બાર ગામનો પટો હાથમાં લઈને સેજકજી રાજ-કચેરીમાં ગયા. રા'ની પાસે મસ્તક નમાવી, એ હાથે પટો ધરીને બોલ્યા:

હમ સુન્યા બુરા વહ સમાચાર

બધ હોત જિયા મેરા હદાસ

રહેના ન હમિત હમ આપ પાસ ॥

“ હે રાજા ! મેં આ બુરા સમાચાર સાંભળ્યા. એથી

હવે મારો લગ્ન ઉદાર બની ગયો છે. આપની પાસે રહેવું હવે મને ઈચ્છા નથી.”

રા' કવાટ હસીને જવાબ વાળે છે કે:

રજપૂત વંશકી યહી રીત ॥

“હે ગોહિલજી ! સાચા રજપૂતનો તો એજ ધર્મ છે કે શરણે આવેલાને ઉગારવા જતાં જરાયે પાછા ન હઠવું. એક શરણાગત ગરીબ પાણીને બચાવવા તમારા કુમારોએ ને યોદ્ધા જોએ યુદ્ધ જમાવ્યું.”

મમ પુત્ર હને કવુ ટેક કાજ

इनमें न आपको दोष काज ॥

“મારા કુમારને તમારા માણસાએ એક ક્ષત્રિયની ટેકને ૧૨૨ દર્શ્યો. એમાં આપનો દોષ શું ?”

दूसरा होय मम पुत्र धाम

स्वंगार धरंगा फेर नाम ॥

“હીકરો તો બીજો મળશે. આ બેંગાર ખસેને મારી ગયો ! બીજો કુમારજન્મશે તેનું નામ બેંગાર પાટીશ. પણ હે ગોહિલ, ”

तुम जैसा क्षत्रिय भट प्रवीन

हमकुं मिलना होवे कठान ॥

“તમારા સરખા શૂરવીર ને ટેકડો બેંગાર બેંગાર સુભટ મને બીજો કા' પેંગ ? મારે બાઈઓ, કિંકર 'દો ના; તપાસ કરો કે શું બન્યું. મેં તો એ મારા મતા ન મુક્યું. મારી લગ્ન આવેલે. વિના કુ' ને હું 'પેંગ ના. પીશ. પણ તો ને હું જાવ હઉં.”

બેંગારની આજ્ઞાએ ઉદાર રા'કવાટની નાઈક કરતા કરતા સેજકલ શાહપુર આપ્યા. જોયું તો કુમાર બેંગાર લવતા છે. તત્કાળ બુનાગઢ ખબર મોકલ્યા; રા' હર્ષભેર શાહપુર પધાર્યા; ગોહિલોને ધન્યવાદ આપ્યા. એ શૂરા ક્ષત્રીઆણીને-સેજકલનાં રાણીને-પણ ધન્યવાદના ખબર મોકલ્યા.

સેજકલએ પોતાનાં કુમારી બાલમકુંવરી એજ વખતે કુમાર બેંગારની સાથે પચ્ચાવ્યાં. બુનાગઢમાં જાવ હરખાર વચ્ચે રા'કવાટે સેજકલને બીજાં બાર જામનો પહો કરી આપ્યો. તે વખતે સેજકલએ પોતાના નામ પરથી સેજકપુર નામે બામ વસાવ્યું.

આનું નામ તે ઘણી !

(એક ખરી બનેલી વાત.)

કાઠિયાવાડમાં સોનગઢ થાણા તાળાનું ગામ વડોદ, ભાવ નગરની ગાદીનો ખાચો મજબૂત કરનાર “ભા દેવાણ” ના વંશજોનું ગરાસનું ગામ છે. આજથી આશરે પાંચસો વર્ષ પહેલાંની આ બનેલી વાત છે.

દિવાળીના નવા દિવસો હતા. દરબાર ગોડિલ ગજભાઈ દેહાલાઈના ખેડુત પટેલ જગા ગાંગાને દિવાળીની જુવાર આજ રાત્રી નીખ જ સારી થઈ હતી. ખળાં મજાળી ટિપ્પી તૈયાર કયા હતાં. મૂઠી કાટે એવો ખાજરો જામ જગા પટેલને મનમાં થયું કે: “આવા સારા બાજરામાંથી દરબારના ‘રાગલાજ’ આપવો પડશે; માટે રાતમાં એક ગાડી છાનોમાનો ઘરે લઈ જઈં તો એટલા દરબારના ભાગનો ન જતાં મને સુવાંગ રહે- શ્વ.” આવા હેતુનો વિચાર જગા પટેલે કર્યો, અને આ ધીરાત મઠ એટલે પાતાના લાઇ તથા સાથીને લઈ ખળામાંથી ખાજ રાત્રું ‘ગાડું’ લેયું. જુદાં જુદાં તરખીની વસ્તી વખતે પાતાની પાસના નોકરોના પચાસ રાખા નથી. તમાજગા પટેલે લાંબો મઠ ગાડમાં હઠ દિવસન આજરો કર્યો, અને પાછલી ચાલતા ગાડું જાડી ધરભળી ચાલ્યા. સાંધી ગાડું હાંકતો હતો; પાને ગાડાની આગળ ચાલતા હતા; અને તેમના ગાઈ ગાડની પાછળ ચાલતા હતા. ગામના પાદર નજીક આવતાં, હઠ ઉપરાંતના ભારને લીધે, ગાડાની ધરી ગુડીઆમાંથી નીકળી ગઈ; અને ગાડાનું પેડું ચાલતું અટકી પડ્યું. જગો પટેલ મંઝાયા. ત્રણે જણ મળી મહેનત કરી, પણ ગાડું ઉંચું થયું નહીં. ઘણી-દરબારની ચોરી, એટલે કાઈને મદદે બોલાવા જાય તો છતરાયું થઈ જાય; તેમ પાછળ ખળું પશુ છેડું ગયું, એટલે ગાડું પછું ખાલી પણ કરી શકાય નહીં. આમ સાપે છઠ્ઠું દરબાર જગા જેવું જગા પટેલને થયું. સવાર થયો-અજવાળું થયો-તો ફરોતો થયો; એ સીકમાં હાંકળાં ફાંકળાં.

જગો પટેલ કોઈ વટેમાથુની રાહ જોવા મંડ્યા. એવામાં ઇન્દ્ર-
રને કરવું, તે એનાજ ઇરબાર, જેની ચોરી હતી તે—“ગળલાઈ
ગોહિલ” પશોદીયામાં તેમના હુમ્મશના નિયમ પ્રમાણે જંગલ
જવા સાડે હાથમાં પાણીનો લોટો લઈ નીકળ્યા. ટાઢ પડતી
હતી; ઇરબારે મોઢે યોકાનું બાંધેલું હતું, જેથી ફક્ત ઇર-
બારનો આંખોનો ભાગ દેખાતો હતો. ઇરબાર જેવા જગા પટે-
લના ગાડા પાસેથી નીકળ્યા, તેવોજ જગો પટેલ ગરજવાનને
અક્કલ ન હોય એ હિસાબે, ઇરબારને કોઈ વટેમાથુ ધારી અને
અખાલ્યો હોવાથી હું બાજરો છાનોમાનો લઈ જઈ છું એ
ગામનાને અબર નહીં પડે એમ માની, ઉતાવળા ઉતાવળા
બોલ્યા કે:—“એ જીવાન ! આ ગાડું સમું કરાવતો
જા.” અંધારું, ગભરામણ તથા ઇરબારે મોઢે યોકાનું બાંધેલ
એટલે જગા પટેલે તો ઇરબારને ન ઓળખ્યા; પરંતુ ઇરબારે
જગા પટેલને ઓળખી લીધા. ઇરબાર સમજી ગયા કે “મારા
રાજસાગનો બાજરો આપવો પડે એ ચોરીએ પટેલ છાનુમાનું
ગાડું ભરી લઈ જાય છે.” પરંતુ ઇરબારે વિચાર કર્યો કે: “હું
ઓળખાઈ જઈશ, તો જગા પટેલ જેવો માણસ લોઠો પડશે—
શરમાશે.” માટે પટેલ પોતાને ન ઓળખે એવી રીતે નીચું જોઈ
બાડાને કેડનો ટેકો ઢાં પેડું ઉંચું કરાવ્યું. એટલે પટેલ ધરી નાખી
બાડું ચાલતું કરી રાજ થતા ઘર લાણી હંકારી ગયા. અને ઇર-
બાર “હશે ! હોય ! બિચારા સતદિવસ ટાઢ તડકો વેડી
મહેનત કરી કમાય અને સારો દાણો લાળી મન બગડે
તો ભલે; એ પણ આપણી પ્રજા છે.” આમ વિચારતા
જંગલ ગયા.

ઉપરની વાત બન્યાને આશરે છઠ્ઠેક માસ થયા હશે.
ઇરબારના દરિયાવ કિલમાં ઉપરની વાતનું સ્મરણ પણ નહીં.
ઇરબારમાં મેમાનો આવેલા. હવાલદાર મેમાનો સાડે ખાડલા
ગોહડાં લેવા જગા પટેલને ત્યાં ગયો. હા ના કરતા હવાલદારે
જગા પટેલને કાંઈ કડવું ક્યન કીધું, એટલે પટેલને રીસ થઈ
તે બોલ્યા કે:—“મારે બાવા ઇરબારના બામમાં રહેવુંજ નથી.”

હવાલદારે પશુ તોછડાઈથી કીધું કે:—“ત્યારે ચાલને પડયો છે ? તને ક્યાંય બાજ મળતું નથી ?” એટલે તો જગા પટેલે શત્રે ગાડામાં ઉઠાળા ભર્મી. દરબારને આ વાતની કશી ખબર પશુ નથી; પરંતુ બીજી સવારે દરબાર ડેલીએ કાયદો કરો બેઠા છે, ત્યાં જગો પટેલ પોતાનાં બાળબચ્ચાં, રાચરચીલું અને ઢાર હાંખર લઈ ગાડાં ભરી ડેલી પાસેથી નીકળ્યા. ગામના માણસો વારવા-મનાવવા મંડ્યા; પશુ પટેલ તો વધારે જોર કરવા મંડ્યા. દરબારને ખબર પડી, એટલે દરબારે પશુ રાવટીમાંથી નીચે ઉતરી જગા પટેલને ખુબ સમજાવ્યા અને કારણ પૂછ્યું. જગા પટેલે હવાલદારની કરી. દરબારે હવાલદારને ધમકાવ્યો. અને હવાલદારની ભૂલ કબુલ કરીને પોતે ફિલગીરી બતાવી; પરંતુ જગો પટેલ કોઈ રીતે સમજ્યા નહિ, એટલે દરબારે જગા પટેલના પડખે ચડી કાનમાં કીધું કે:— “પટેલ ! જાઓ તો ભલે જાઓ. પણ જે ધણી કેડનેા ટેકા દઈ બાજરાનું ભરતીઉં વળાવે, તેવા ધણીના ગામમાં રહેજો. ” આટલું કહી દરબાર તો ડેલીએ ચાલ્યા ગયા. પણ આંહી પટેલના હાડેહાડમાં ધમરો છૂટ્યો. પટેલથી કાંઈ બોલાયું નહીં. મનમાં એકજ વાત બોલાઈ ગઈ કે:— “આતું નામ તે ધણી ! જે ધણીની મેં ચોરી કરી હતી તેજ ધણી ચોરીમાં મદદ અને મારીઆબડના ખાતર મને માફ તો કરે; પરંતુ એ વાતમાં હું લોઠો પડું એ ક્યાથી મને ખાનગીમાં પશુ ઠપકો નહીં ! અરે ! આવો ધણી મને બીજે ક્યાં મળે ? ક્યાંઈ નહીં. ” એમ નિશ્ચય કરી પટેલે ગાડાં પાછાં ફરવ્યાં. અદ્યાપી પર્યંત તેના વંશજે આ ગામમાં રહ્યું છે.

જેમલદે ગોહિલ

ગોહિલોના એ સત્યવાદી પૂર્વજ મારવાડમાં થઇ ગયા છે. એક દિવસ પોતાના એક ચારણની સાથે એક કૂવા ભેગા માટે જેમલદે ગયા. જતાં જતાં કૂવાની લેખડ ફસડી. રાજા અને ચારણ લપસ્યા અને કૂવામાં પડ્યા. મારવાડના એ અતિ ઉંડા કૂવાની અંદર છેક અંધારામાં એક લેડો જન્મે જણાને હાથ લાગી ગયો, એને આધારે તેઓ બચ્યા.

દિવસ પર દિવસ જવા લાગ્યા. પણ કૂવામાંથી બહાર કોણ કાઢે ? કોને બહાર ? અંદરથી એની ચીસો પણ કોઇએ સાંભળી નહીં.

ચારણ બોલ્યો: “રાજા મને ભૂખ લાગી છે.”

જેમલદે હસીને કહે: “ગઢવી, આંહી કૂવામાં શું કરીએ ?”

“તમે સતીઆ છો, મને ખાવાનુ આપો.”

“અરે ભાઈ, આંહી શું સત આલે ?”

“જમે તેમ કરીને આપા. નહીં તો મારી હત્યાનું પાપ તમારે માથે આવશે.”

“ગઢવી, મારી પાસે બીજું કંઈ નથી. દ્યો, આ મારા હાથની આંગળી ચૂસો— જો એથી તમને કંઈ તૃપ્તિ થાય તો.”

ચરણે રાજાની આંગળી રજોમાં લીધી, અને એક બાળક એની મન ધારે ગમ ધાવવા લાગ્યો. ત્યારે આંગળીમાંથી દૂધની ધરા ઘટી. જેમ જેમ ચારણ ચૂસવા લાગ્યો તેમ તેમ રાજાના દુર્ગા દેહમાંથી લેહડી પણ ચૂસાઈ જતું હોય એવી વેદના થવા લાગી. ત્રણ દિવસના બૂખ્યા ચારણે રાજાના દેહનું દૂધ ખુબ ચૂસ્યું. પીડાનો એક પોકાર પણ ક્યો વિના રાજાએ પોતાનું અંગ ચૂસાવા દીધું. ચારણે એ પ્રસંગને એકજ દુહામાં આલેખી અમર બનાવ્યો છે.

ખળહળ ઉઠા ખીર, જેમલ આંગળીએ ગોહિલ;

શોષણાં આપ સરીક, પંડ પરાયાં શોખવા.

(હે જેમલદે ગોહિલ, તારી આંગળીમાંથી ખળખળ કરતી દૂધની ધારા વહતી. પારકાના દેહને શોષવા માટે તે તારાં પોતાનાં સરીક શોષાવી નાખ્યું.)

લા ગોહિલ

એ પથ્થુ ગોહિલોના એક વડવા હતા. એક દિવસ ડાયરો ઠેઠા હતો. સામે સમુદ્ર તોફાને ચડ્યો હતો. તેના જંગી મોજાં કેાઈ જળદેવતાની સેનાની માફક પ્રચંડ ક્રીડીઆરી કરતાં ઉછળતાં હતાં.

લા ગોહિલના એક વડીલ બોલ્યા કે: “આ મહાસાગરની સેનાની અંદર પોતાનો ઘોડો નાખે એવો શૂરવીર ક્ષત્રી કેાઈ હશે?”

લા ગોહિલ કહે: “એમાં શું મામા? હું નાખું”

“વાનો થાય.”

“સાચું કરી મતાવું.”

લા ગોહિલે પેાતાના ઘોડો રાંજાવ્યો. ઘોડા પર પોતાનો ખ્યારામાં બાદા સામાન નખાવ્યો. પોતાને ઘોડા પર ચડ્યા. ડાયરો આગેા હસે છે; મશ્કરી કરે છે; ડાયરો એ કે લા ગોહિલ રમત ફરી રહ્યો છે.

‘લ્યો, ડાયરાને રામરામ’ એમ કહીને લાલ્ય ઘોડાને સમુદ્રની સામે હાક્યો. તો યે ડાયરો હસે છે; ઘોડાના પગ પાણીમાં પડ્યા, તો યે સહુ હાંસી સમજે છે; પરંતુ જેમ ઘોડો મોજાંના ધુધળટાની સામે હણહણાટી દેતો. ઉછળતો ઉડા પાણીમાં આવ્યો, તેમ કિનારેથી ખૂમ છૂટી કે: “બાઈ, એ તો મશ્કરી હતી. પાછો વળ, પાછો વળ.”

મોજાંના ધમસાણુ વચ્ચેથી લાલ્યે ઉત્તર દીધો કે: “ક્ષત્રીની મશ્કરી ન હોય. રામરામ.”

અંખવાણું કાળાં શ્યામ મોઢાં લઈને ડાયરો જોઈ રહ્યો. આંખો ફાટી રહી. થોડેસ્વાર ફરીઆના ઉડાણમાં ઉતરી ગયો. સહુ રોતા રહ્યા.

એજ ઘોડો લાલ્યે પોતાની હયાતીમાં એક ચારણને ઢાન કરેલો. ચારણ થોડી મુસાફરી કરીને પાછા વળતી વખત લેવા આવવાનો હતો, તે અનુસાર આવી પહોંચ્યો. ઘોડો અને ઘોડાનો દેનાર

બન્ને પાણીમાં ડુબ્યા, એવી હકીકત બબ્બી. પણ ચારણે હઠ છોડી વહી. કિનારે કિનારે એસી લાંઘણે. ખેંચવા લાગ્યો. પોકારતો રહ્યો કે: “ રાજ, તારે જ હાથે એ ઘોડો મને આપ.” માણસો સમજાવવા આવ્યાં. લાના વડીલોએ કહ્યું કે: “ગઢવી, બીજાં જે માણે તે ઘોડાં અમે મુખેથી આપીએ.”

ચારણ કહે: “ હું ઘોડાંનું બૂખ્યો નથી. લા ગોહિલને વત્ર હાથે દાન લઈ પાવન થવાની જ મારી ઝંખના છે.”

! “ પણ લા તો મરી ગયા ”

“ વચન પાળ્યા વિના એ ક્ષત્રી ન મરે—કદી ન મરે. મરે તો હું એને અમરાપુરીમાંથી પણ પાછા બોલાવીશ. ચારણની ચીસ આકાશ અને પાતાળમાં પણ પહોંચશે. ”

ચારણનું તાણું ચાલુ રહ્યું. દેહ પડી જવાની સ્થિતિ આવી પહોંચી. એક સંધ્યાકાળે સાગરનાં શાંત આસમાની પાણી સળવળ્યાં. એનો એ ઘોડો અને એના એ રાજ લિપર આવ્યા. કિનારે આવી, ઘોડાની લગામ ચારણને સોંપી. ચુપચાપ એ પાતાલ-નિવાસી રાજ પાછા પાણી વીંધીને પાતાળે ચાલ્યા ગયા. એનો દુહો અખમાલજી ગોહિલની તારીફમાં કહેવાયો છે કે:

“દરીઆથી લાએ લીઆ કવજણને કેઠણ

“માર મોજ મેરાણ એ અળને અખમાલીયા.”

(કવજણ=કવિજન—ચારણ. કેઠણ=ઘોડો)

દેપાળદે ગોહિલ

એ કૃષ્ણભક્ત સેવકજીના ભાઈ દેપાળદે ગોહિલે પોતાની બાદી ગોહિલવાડના પાળીઆદ ગામમાં સ્થાપી. પોતાના વંશની મહાન વિભૂતિઓ રાજા દેપાળદેની અંદર પણ ઉતરેલી હતી.

એક દિવસ એ રાજા ઘોડા પર ચડીને પરગામ જતા હતા. એક ઉતરીને આશાદ બેસી ગયેલો; ખેતરમાં ખેડુઓએ વાવ-શીનાં સાંતી જોડેલાં; આકાશ ગંભીર બનેલું. પોતાની વસ્તીનાં ખેતરોમાં કલ્લોલ સાંભળીને પ્રસન્ન થતા રાજા આલ્થા જતા હતા.

પરંતુ પડખેના જ એક ખેતરમાં એણે કૌતુક જોયું. એક ખેડુ સાંતી હાંકતો હતો. સાંતીને એક બળાદ જૂતેલો, ને બીજી બાજુ ખેડુની બાયડી જૂતેલી. બાઇના અંગ ઉપર કાળી કામ-ગાંઠો ઓઢણું દેખીને રાજા સમજ્યા કે “ ચારણ લાગે છે. ”

ઘોડા થંભાવીને ખેડુને પૂછ્યું:

“ ભાઈ, આ કોણુ ત્રી છે ? ”

“ મારી ઘરવાળી છે. ”

“ એને જોડવાનું શું કારણ ? ”

“ શું કરું ? મારો બળાદ મરી ગયો. બીજો બળાદ લેવા નહીં પાસે પૈસા નથી. બાયડીને ન જોડું તો અનાજ વિના પાઈ શું ? ”

“ ભાઈ, જે ઘડી સાંતી જોડી નાખ. હમણાં તને બળાદ મળાણું. ”

“ સત્ત, વાવણીનો વખત છે. અર્ધી ઘડીયે મારાથી જોડી થવાય નહીં ”

“ પણ આ સામા ખેતરમાંથી જ હું બળાદ મગાવી હું હ. ભલે જાહેર આ અમળાને જોડ. ”

આરણ્ય ખીનયો. એની વાવણી ખોટી થતી હતી. એ મોઢી ઉઠયો:

“ એટલી બધી કથા આવતી હોય તો દેઠા ઉતર, અને જુલો ન એને બઢેલે. ”

દેવાળદે હસીને નીચે ઉતર્યો. માણસોને ઘોડાની લગામ આપી. આરણ્યને જતાર છોરાપી નાખ્યું. પોતે એની જગ્યાએ જુલો ગયા. નોકરોએ ઘોડીને ઘૂમ પાડી કે: “ બાપુ, અમે જુલોએ. ” રામજી કહે: “ એ ન બને. ” ખીન નોકરોને કહ્યું કે: “ જાઓ, પાસેના જતારમાં આ માણ્યાં મૂલ આપોને એક બજા લાવો. ”

રામજીને જોઈને આરણ્યે તો અતી ત્રસ્તો. એકવાર જામ (કેરો પૂરો કોરો તો) લાવ્યો અને સ્નાન કરી પડો. આ વખતે બગલ સ્નાનીને દેવજીને પાસેના પડો. પાસેના

અનેક મહત્ત્વનાં આપ્યાં એ સમાવેશ કરીને બગલને પાસેના પડો. મુલો તો ના. બગલમાં ઘોડા કરી તેવો તરોના હાંત સમાવેશ કરી હતા.

પણ પેલી એક ભિયવ જેટલી જમીનમાં-જ્યાં દેવાળદેને એક વાવણી ફેરવી ત્યાં ત્યાં તો ડુડા ખીડાએલાં લોયાં. હાણી આવલજ નાં.

આરણ્યે શાક કરીને ઉદ્દગાર કાઢ્યો: “ કેમ જાણે કેવાં એ પાપ એ રામના પેટમાં હશે કે એનાં પગલાં પડ્યાં એટલી જમીનમાં એક હાણી એ ન પાકયો ! ”

આરણ્યે આ વાત સાંભળી. એ તો દેવીની પુત્રી હતી. એને લાગ્યું કે: “ આવા રામનાં પગલાં હલકાં ન પડે. ”

એ ખેતરમાં બધું ખીડાએલું ડુંડું ખોલીને જુલો તો સાચાં મોતીનો ઝુમખો ! એ એક ફેરા જેટલી જમીનના એકે એક ડુંડે મોતી ! પ્રજાનાં દુઃખ નિવારવા ધોંસી જુલો રામનું સત એને સમજાયું. ઘેર જઈને પતિને એણે વાત કરી.

ચારણ એ બધાં મોતી બધને કચેરીમાં ગયો. દેપાળદેની સામે મોતી ધરીને દુહો ગાયો:

“(જે) બધેથી હોત જડધાર, નવળંબ મોતી નીપજે;

(તો) વવારત વડ વાર, દો’ બાધો દેપાળદે.”

“હે રાજ દેપાળ દે ! જે મેં પહેલેથી જાણ્યું હોત, કે તારે કંઈ ધોંસર નાખ્યે સાચાં મોતી નીપજે એવો તું શંકરંતા અવતર [જડ=જટા; ધાર=ધારી; જડધાર=જટાધર-શિવ] છે, તો આખો દિવસ,—લાંબી વાર સુધી—[વડી વાર] તને જોડીને આપું ખેતર જ ન વાવી નાખત ! ”

પ્રજ્ઞના પાલનહાર નૃપતિએ મહોં મલકાવ્યું. આજ્ઞાસનની સામે દાન વહને હાથ જોડ્યા અને મોતી બધાં ચારણને પાછાં આપ્યાં.

વાળાઓની હરણુ-પૂજા

એ બાહ્યાહના રાજહરખારમાં ફક્ત પંડિતો ને ફિસ્તુફેનેજ નહીં, પણ ચારણોને ય આહરખયાં આસન મળતાં. બહાભાઈ બહવી એ કચેરીના એક મહિષ સમા હતા. એના છંદો બધાજ સમયમતે સ્વરે દિવાલોને ધૂમવતા છૂટતા, ત્યાજે રાજસભામાં એક ટાંકણી પડે તો યે રણકારે સભાગાય એટલી શાંતિ આવતી.

એક દિવસ હરખાર ભરાયો. હરખારમાં બાહ્યાહ અને બહાભાઈની વચ્ચે શત્રુઓની ઉદ્ધારતા વિશે વિવાદ થયો.

“મહારાજ, શત્રુઓની યોદ્ધા પુરામહ હશે કા કશે? માથાં આપનાને તો ગયા.”

“જા તારેન તારા...” બાહ્યાહનાં ત્રણ બીજા શત્રુઓએ બોલ્યું. “તો દિવાલ. પણ એ સુ માળા નાખવા સરખી સાચા જાનના પા... બહાભાઈએ કહે: “તો દિવાલ નહીં છે.”

“હું... બહાભાઈએ કહે: “તો દિવાલ નહીં છે.”

“તારાં તારાં, મેં તારાં ને જા માણુ ટુલ કરે. તમારે પાંચે શત્રુ બચાવે. ગજવાના ન હોય! એ તોહા બારાં છે.”

“આવડું! ત્યારે હવ તો ગહીં છેડું બાજવી તમારું લાલે ફેરવા લાગે કેહા છે. બહાભાઈ, છુમીં વખે આખા શત્રુ સમાજની બહાર. યોદ્ધા કાઢો એવ. વરને કે જે તમારા સાત ચારણુના મથાપવા માટે પંચાના કલના સાત દીકરાને મારા જલ્લાહની તલવાર નાંચે મોકલી આપે. આજથી છ મહિને નહીં આવે તે બહાભાઈ કે તમારા સાતે દીકરાનાં માથાં ઉડી પડશે.”

રાજસભામાં એકે એક શરીર ઉપર સ્વેદ વળી ગયાં; બહુનાં શેમાંય કમ્પી ઉઠ્યાં; બધા બહુતા હતા કે ચારણે છેડેલો આ બાહ્યાહ સાત ચારણોના માણુ ચુસવામાં વાર નહિ આવડે.

સાતે પુત્રોને બંદીબાને સોપી શ્રી હસ્તિ નામ સંભારતે

‘જુઓ, ફાન ફેલી જમત ખુશાલી રાખવી પડશે. ફાતાને એ ધર્મ છે કે કથવાતે ફિલે ફાન ન દેવાય, ન મંજુર થાય.’

“ક્ષત્રીને એમાં કાંઈ નવું નથી, મહારાજા !

“સુણો, સુણો, કલે સવારે આ મેડી ઉપર એક પછી એક તમારા બેટાએ નાં ડોકાં પર તલવાર પડશે. એ અવાજ તમે સાંભળશો; એ સાંભળતા સાંભળતાં મારી સાથે તમારે ચોપાટ ખેલવી પડશે, તમારા બેટાની એક પછી એક બખે આંખો હાજર થશે; તેને તમારે હસતે ચહેરે તમારા પગ નીચે ચગદવી પડશે. એ ફરમાન જો આંખમાં જરા પણ પાણી દેખાશે; આવજમાં જરા પણ દુઃખ દેખાશે; રમતમાં જરા પણ સરત ચુકાશે; અગર એક નિસાસો પણ નીકળશે; તો એ ફાન ફેંક થશે. ને હું આ રણના માતે દીકરાને પણ જાન લઈશ ”

“ સુખેથી બાદશાહ, સુખેથી ”

બીજે દિવસે સવાર પડ્યું. કચેરીમાં મેદની માતી નથી. ક્ષત્રીની લાજ લુટાની હોય તે પણ લોરોને જોવાનો એક જમાશો જ છે ને ! ચોપાટ મંડાઈ. ખડખડાટ હાગીને જસા વાજાએ પાસા ફેંક્યા. સાથે સાથે બાદશાહનો હુકમ છૂટ્યો કે: “ ચાલાવો કતલ. ”

“ ચાલાવો કતલ ” નો પોકાર પડતાં તો સાત ક્ષત્રી પુષ્પા-સંથી મેદોરાને ઉપાડી મેડી પર લઈ ગયા. ઉપલી મેડી પર “ધડાક” એવો અવાજ થયો, જાણે એક માથું પડ્યું. બે ધડીમાં તો બે મોટી મોટી આંખો અને સાથે જાડાભાઈને એક પુત્ર ફરમારની પાસે હાજર થયાં. બાદશાહ કહે; “ દ્યો ફરમાર આ તમારા મોટા પુત્રની આંખો ”

ફરમારે એ બે આંખોને પગ નીચે ચગદી. છૂટેલા ચારણ-સુત્રને માથે હાથ મેલ્યો, ને ખુશખુશાલ ફિલે હસતત હસતા ચોપાટ આગળ ચલાવી.

બીજી વાર ધડાકે, લોહીની નીકો અને પોતાના બીજા બેટાની આંખો ! ક્ષત્રી એ આંખોને એળખી એળખી ચ-અહો જાણે છે; છૂટેલા ચારણપુત્રને અસીવાદ થઈ રમત ખે-

લેતો જાય છે. એની આંખમાં આંસુ નથી; મ્હોંમાં નિઃશ્વાસ નથી; અંતરમાં લગારે ઉઠાસી નથી.

એમ છ પુત્રોની જીવનલીલા ખતમ થતી આ વીર પિતાએ જોઈ લીધી. બાદશાહના ચહેરા પરથી બધું નૂર ઉડી ગયું. એણે આજ ક્ષત્રીવટનાં ઘાટણ દર્શન કર્યાં :

ત્યાં તો સાતમે ઘડાકો થયો, અને ઢરખારના હાથ કાંઈક લીલા થયા. એ નહાનેરા કુમારની રૂપાળી બે તેજસ્વી આંખો આવી પહોંચી, ક્ષત્રી-પિતાએ કચરી નાખી. પછુ રે ! એની આંખોમાંથી બે આંસુ સરી પડ્યાં !

“ બસ, બસવાસ; ” બાદશાહ ઉછળીને તાળીએ પાડતો પોકારી, ઉઠ્યો. તમારી સખાવત ફેક ગઇ. પકડો એ સાતે ચારણોને, ને ઉડાવી દો ડોઝાં !

ક્ષત્રી તીન-સ્વરે કહે છે કે : “ જહાંપનાહ ! પહેલાં મારી કથા સાંભળી લે. હું રડી પડ્યો, તે મારા દીકરાને મારે નહીં ”

“ ત્યારે ? ”

“ આ નાનેરો બાળક મારો નથી એ ચારણનો દીકરો છે. મને વિચાર આવ્યો કે અરેરે ! આ તો એક ચારણનો જીવ ઉગારવા બીજા એક ચારણને જ મરવું પડ્યું. મારે એક વધુ તીકરો હોત તો ચારણની હત્યા ન થાત. એવા ખેદથી જ મારાથી રડી જવાયું. હું સૂર્યદેવના સોગંદ બાઈને કહું છું. ”

“ આ કુમાર તમારો નહોતો એમ કહેવામાં શો ભેદ છે, ઢરખાર ? ”

“ સમજવું. મારે છ જ કુમારો હતા. એક ક્વિસ પરાકીએ હું ગામને પાદર કિંથાએ ગયો, ત્યાં એક બાળકના રૂઢનનો અવાજ આવ્યો. જઇને જોઉં તો વડલાની પોલાણમાં તાબુ જન્મેલું એક બચ્ચુ સૂતેલું. એની ટાકમાં એક ચિટ્ટી બાંધેલી. ચિટ્ટીમાં લખ્યું હતું કે આ ચારણનો બાળક છે. એના પિતાને જોશીએ કહેલું કે દીકરાનું મ્હોં જોઈશ તો આંખોના થઇશ. આમરું સમાડું આંહી નીકળેલું. આંહી આ બાળક અવતર્યું એટલે

આંહી મૂકીને જ અમે ચાલ્યાં જઈએ છીએ. x ચારણ છે-
પુત્ર થશે. ” આ બાળકને હું ઘેર લાવ્યો. ઉછેરીને મોટો કર્યો.
જયંતે બાળ્યું કે એ મારો જ કુમાર છે. જહાંપનાહ આજ રડું છું,
મગ્ધુ કે એક પુત્રને અભાવે આજ એ ન્હાનેથી ઉભારેલા ઉછેરેલા
બાળક-પુત્રનો શુભ ગયો.

“ શાબાશ ! શાબાસ ક્ષત્રીનર ! ગભરાશો નહીં. નથી
જો ચારણ મર્યો; કે નથી મર્યો તમારો એકે કુમાર. ”

“ બાદશાહ, હવે મરકરી શા માટે ? ”

“ પહેરેગીર ! સાતે કુમારોને હાજર કરો. ”

મેડી ઉપરથી સાતે કુમારો આવીને ઉભા રહ્યા.

“ ક્ષત્રી બન્યા ! બાદશાહ લોડીનો તરસ્યો નથી. જોને
રોમટી કરતાં આવડે છે. ”

“ ત્યારે આ આંખો કેની ? મારા કુમારોને બદલે કેણુ મર્યું ? ”

“ સાત હરણાં ”

“ આજથી એ પરબળુ હરણાં મારે ને મારા તમામ વંશ-
જનોને પૂજવાનાં પ્રાણીઓ બન્યાં. ”

કુચેરીમાં બાદશાહે પિતા પુત્રોને ઉંચા સરપાવ બધ્યા;
તેની યેલુમાર તારીફ કરી; અને પાછા કાઠિયાવાડ વળાવ્યા.

તે કિલસથી હરણુની ખત વાળાના વંશજોને હાથે પૂજ-
વ છે. અમ્બ મધુ વાળા રજપૂતો કે વાળા કાઠીઓ—જે
પૂજ મર્યાદા મંને છે તે—હરણુ કે કાળીઅર પર લા નહીં
રે. એટલું જ નહીં પણ કેટલાએક ટેકીલા વાળા જરબારો
મે પોતાની સીમમાં અંગ્રેજ અમલદારોને પણ હરણુનો
ચિહ્નર એલચાની સ્પષ્ટ મના સંભળાવે છે. બાકી, કબજતનું તે
પૂછવું જ શું ? *

બહુલ પણ એ ‘રેલા મુકબિલા’ ચારણ-પુત્રના વંશને ‘રેલ’ નામ
પરબો છે.

* આ વાર્તાની બદલ બાદશાહ અને ચારણ એ બન્નેના હાથે
તરફે પણ વળાવે છે.

રાણુ જોહિલ

હજી એ એ ઉંચા ઉંચા કિલ્લાની દિવાલને ઘસીને નદી આલી જાય છે. કિલ્લામાં નકસીદાર ગોખ કુંડારૈલા ને રાણી-જોને નદીની કીડા નિરખવા માટે જુકિતદાર ચોરડા બંધાવેલા. હજી એ એકવાર એ રવેસમાં ઉભા રહીને નદીના પટ ઉપર સમી સાંજની પનીઆરીઓને નિરખીએ, ગરાશીઆનાં ઘેર જેલતાં ભાળીએ, યુવાનોની કુસ્તી જોઈએ, ચારણોના છંદો ને કુમારિકાઓનાં વૃંદના રાસડા સાંભળીએ, ત્યારે સમય છસો વરસ પાછો હટી જાય, ને એ વિલાસી રાજ રાણુના હાસ્ય-કલ્લોલ કાને અથડાય.

એ ગામ રાણુપુર; એ નદી શુકભાદર; અને રાણુ જોહિલે બંધાવેલો એ કિલ્લો. એ તે કિલ્લો કે કોડા-મહેલ ?

એ રાજ વિલાસી હતો. એને ચોરાશી રાણીઓ હતી; દિવસ રાત એ રણુવાસમાં જ રહેતો. લોકો એને “કનૈયો” કહેતાં. એ રાજને એવો નિયમ કે કદી મુસલમાનનું મહેલ ન જોવું. એક દિવસ જુનાગઢના ઢાતારની જત્રા કરીને એક મેમણુ ડોરી અને એનો દીકરો પાછાં અમદાવાદ જતાં હતાં. રસ્તામાં મા દીકરો રાણુપુર રાત રહ્યાં.

સવાર પડયું. રાજ પૂજા કરતા હતા. તે વખતે એ ડોરીના બેટાની બાંગ સંભળાઈ. બ્રાહ્મણોએ રાજાને સમજાવ્યું કે આ યવનના અવાજથી “પૂજા બ્રમ્મ બની !” રાજને કુમતિ સૂઝી. એ બાળકનો એણે શિરચ્છેદ કરાવ્યો !

છોકરા વિનાની કુદકડતી માતાએ અમદાવાદ જઇને ચોધાર બાંસુએ મહમદશાહ બેગડા પાસે વાત કહી. મહમદશાહે પોતાની ફોજ રાણુપુરનો નાશ કરવા મોકલી દીધી. રાણુપુર રુઆબાર પહોંચ્યા કે સેના આલી આવે છે. પરંતુ રાજાને કેવું. કહેવા જાય ? રાજ તો રણુવાસમાં અદોરાત ગુસ્તાન કરે એ બહારની દુનિયા પર નજર પાડુ કરતો નથી. સહુને પડીય, જામે છે કે કહેવા જનાર જીવતો પાછો નહીં નીકળે.

પછી તો એક ચારણે હિંમત કરી. અંદર જવાનો રસ્તો તો બંધ હતો. એટલે નદીની અંદર બરાબર ગોખની સામે ઉભા રહીને ચારણે અવાજ કર્યો કે,

રાણા રમત મેલ્ય, કતારે ચડીઆ કરક,
ક્ષત્રી. ચોપાટનો ખેલ, ગાંધિલ તુંને લાગ્યો ગળ્યો.

(હે રાણા ! હવે તો રમત છોડ. શત્રુનું સૈન્ય તારા સીમાડા સુધી આવા પહોંચ્યું. (અગર કતારા ગામ સુધી આવી પહોંચ્યું.) હે ક્ષત્રી ! ચોપાટના રમત શું તને એટલા બધી મીઠી લાગી ગઈ, કે હજી નથી ચેતતો ?)

ચારણના શબ્દો કાને પડતાં તે ચોપાટના પાસા ફગાવીને રાણો ઉભો થયો. રાણીઓને બલામણુ લીધી કે: “જુવો, જ્યાં સુધી મારા વાવટાને તમે થુદ્ધ ભૂમ પર ઉડતો જોયા ત્યાં સુધી જાણજો કે હું જીવતો છું; પણ જ્યારે વાવટો ન દેખાય ત્યારે સમજાજો કે મારો દેહ પણ ગયો.” નાગીસાએ ઉત્તર દીધો: “રાજા, જાજો હો, એ વાવટો પડ્યા પછી ચોરાશીમાંથી એકેય જીવતી નહીં રહે.”

રાણુજી સૈન્ય હારી રહ્યો ચડ્યો. રાણપુત્રી ત્રણ ચાર ગાઉ આંધે મહામહાશયની દ્રોણ સાથે એની લવારો અફળાઈ. આહી ગઠને ગોખે બહી બેઠા ચોરાશી રમણીઓ નગર માડીને નેથા કુરે છે; ધમ્મ ગગરમાં ઉડતી દેખાય છે; એ ધમ્મના આધારે રાણીઓ જીવે છે.

(વન્ય કુડીને રાણુજી પાછો વળ્યો. જયશાળી સૈન્ય પર ઝુડો ફરકતો જાય છે. રસ્તામાં એક વાવ આવી. ઝુડો ઉપાડનાર ઝુડો નીચે મુકીને વાવની અંદર પાણી પીવા ઉતર્યો. રાણાજીનું ધ્યાન નહોતું રહ્યું. એ તો ભૂલી ગયો હતો કે એ વાવટા ઉપર ચોરાશી જીવાત્માઓ ટાંપીને મેઠા હશે !

કિલ્લાના ગોખમાં બેસીને ઝુંડના ઉપર મીઠ માંડી રહેલી એ ચોરાશી ક્ષત્રીઆણીએ જાણ્યું કે: ‘મત્રાકા પડી ! અને રાજા મરાયો હવે હમણું મુસલમાનો આવી પહોંચશે.’ તમામ રાણીઓએ કિલ્લાના કૂચમાં પડીને પ્રાણ છોડ્યા.

વળથી રાજા દોડતે ઘાટે રાજમહેલમાં આવ્યા. જુઓ તો રાણીઓનાં રાખથી ફૂલો ખુરાએલો ! એનો સંસાર એક પળમાં વેરાન સમો બની ગયો.

હવે જીવીને શું કરવું છે ? એમ વિચારીને એ પાછો સુસલમાન ફોજ અમદાવાદ તરફ જતી હતી તેમાં પહોંચ્યો. ને હુદ્દ કરનાં કરતાં મર્યો.

સુસલમાન ફોજ રાણપુર આવ્યું કિલ્લો હાથ કર્યો. રાણી તો એક પણ જીવતા નહોતી. હવર મોખડાજીને લઈને એક ફાંસી રાણજીના ભાઈને ઘર ઉમરાળે નાસી ગયેલી.

હવુએ જાણે એ રાજમહેલનાં ખડેરમાં ચોરાશી મુખોના કલકલ હાથ્ય-ધ્વાનિ ગાળે છે; સામ સામી તાળી દેતા એ સુંદર સુકોમળા હાથની ખિલ્લોરી ઝાંગડીએ જાણે રણજીની રહી છે; ચોપાતના પાત્રા કેમળા રંગાય છે; અને છેવટે મુંજ રહ્યાં છે એ નિખળ નારણનાં ઘેરો અવાજ કે:—

“... મન મેં ... ક્યાર ચલ્યા મન ”

અને એ ફૂલો ! ચોરાશી સુંદર પ્રાન શું રાત્રિએ ત્યાં હીમકા નહાં ભરતા હોય ?

આજ એ કિલ્લની નદી તરફની આખી દિવાલ મોજૂદ છે. અંદરના લાગમાથી ઘોળી લોકો છીપરાં કરવા માટે સુંદર લાંબા પરથરો કપાડી જાય છે. પૂર્વ દિશા પર દિવાલ વિનાનો એકજ ઢરવાળો દબ્બો ઉભો છે. એ ઢરવાળનાં કમાડ પર છસો ચોમાસાં વરસી ગયાં-પણ હવુ લોકડું સડયુ નથી. બાકી બધું છિન્ન-ભિન્ન છે.

મોખડાળ ગોહિલ

કથા એમ પણ ચાલે છે કે રાણાળ ગોહિલની રાણીએ માંથી એકજ રાણી નાસી નીકળેલાં. એને જીવનનો લોભ હતો એ કારણથી નહીં; પણ એના ગર્ભમાં એક ગોહિલ બાળક સૂતો હતો, તેના રક્ષણ અર્થે.

એ બાળકનું નામ મોખડાળ ગોહિલ. બાળક યુવાન થયો. જીવ્યોને રણ જંગની ભૂખ લાગી. ધીરે ધીરે સૈન્ય જમાવીને એણે જમીનો સર કરવાનું આદ્યું. ઉમરાળા લીધું; જોખરા ઇખાંયું; મિતિયાળા અને ઘોઘાખંઠર પણ ઘેર કર્યો. ૧૩૯૧ ની અંદર એણે ઘોઘામાં તખ્ત સ્થાપ્યું. અને આખરે ઘોઘાની નજીક પેરંબ ટાપુમાં પહોંચી ત્યાં નિવાસ કર્યો.

ઘોષાસ ફરિયાનો કિલ્લો બની ગયો. એ વખતે તો પશ્ચીનો દુર્ગ અલેઘ જ ગણાય. મોખડાળની હાક જોલવા લાગી.

પરંતુ ફરિયાને માર્ગે તે મહામેલાં જહાજો આવે ને ભય. એમાં હુંટકાટનો લોભ લાગ્યા વિના ન રહ્યો. એક વશિક પુત્રનાં વહાણોનો કિમતી અસખાખ કાંઈક કારણે જપ્ત કર્યો. વશિકે અમદાવાદ બંધને મહમદશાહ બેગડાને ફરીઆહ કરી. બાહશાહની ફાજ પેરંબ બેટ પર ચડી; ઘોઘા સુધી આવી પહોંચી.

છંદ પધરિ

(ભવિષ્ટી પોગળશાહાઈ રચિત વર્ણન)

પેરંબ નજીક દલબલ અપાર

હો ગયા મુલ્કમે હાહાકાર ॥

અર્થ—પેરંબ બેટની નજીક સુલતાનનું બેસુમાર સૈન્ય આવી પહોંચ્યું. દેશ બધામાં હાહાકાર થઈ ગયો.

સો સુની ખૂપ મન બધા કોપ

તૈવાર કીજ મદ જુરજ લોપ ॥

વહુ તર્ફ કોજ દરસાય શૂર
કાબુલી ઇરાની મહા કૂર ॥

અર્થ—એ સમાચાર સાંભળીને મોખડાજીને રાષ થયો. એણે પોતાના કિશ્તી, શુરજી અને તોપો સંજ્ઞ કર્યાં. કાબુલી ઇરાની વગેરેથી ભરપૂર મુસલમાની સેના જામી પડી.

બંદૂક હોન લાગે વહાર
મુરજાય મીન તોપકા માર ॥
પીછા ન ધરત મોઝહા પાવ
દરિયાવ મધ્ય નાં લગે દાવ ॥

અર્થ—દુશ્મનો બંદુકોના ને તોપના બહાર કરવા લાગ્યા. પણ જોળા પાણીમાં જ પડે, ને કેવળ માલજાજી મરે છે. જોળા પેરંબને કિનારે પહોંચતા નથી. મોખડાજી પાછા પગ ભરતો નથી. મુસલમાની સેનાનો લાગ દરીઆમાં ફાવતો નથી.

મોઝહા શરન નાયા મહીપ
લે કોજ ધરી સાગર સમીપ ॥
અધ માસ રહ્યા જબ અંધ ધંધ
વેટકી રાહ સબ કીન બંધ ॥

અર્થ—મોખડાજી તો શરણે આવતા નથી. એટલે પછી બાહ્યની સેનાએ પેરંબ એટમાં કિનારેથી મ.લ જવા આવવાના બંધા રસ્તા બંધ કર્યાં.

દુઃખ પાવ લોક સોરાક દૂર
છૂટકારા કીજે મહા સૂર ॥
પિંજરે રહે નાં સિંહરાજ
અવ મૂષ તૂત કીજે ફલાજ ॥

અર્થ—લોકો ફરીઆદે આવ્યા કે “હે રાજા, તારા જેવો સિંહ પિંજરે ન પડે. અમને સોરાક નથી મળતો, હવે છલાજ કર.”

યહ સુની વાત ફરકંત અંગ
રોમાંચ સ્વહે મુશ્વ વીર રંગ ॥

× × × ×
પુર ઘોષામેં આયે પ્રવીન
યુદ્ધકેં સાજ તૈયાર કીન
જવ શાહ ફજરમેં સ્વર પાય
યાંસે ઘોષા પર ચઢી આય

અર્થ:-એ સંભળીને -ગુનની શામલ ખડા થયા. પોતે ટાપુ-
માંથી સૈન્ય લઈ ઘોષામાં આવ્યા. આદશાહે પગ ઘોષા પર
હાથો કર્યા.

પછી તો,

તુલસી દલ મુશ્વમેં લહી, રહી ન જીવન આજ ॥

ચલે વીર રજપૂત મલ, દિલમિલ મર્ન હુલાસ ॥

અર્થ:-એમાં તુલસીનાં પાંદડાં લીધાં, વચનની આશા છોડી;
અને મૃત્યુને ભટગાના હુલાસમાં હાંસીગીત રજપૂતો નીકળી પડ્યા.
રજપૂત પ્રેમી નાખી નગર પહોંચે જ નહાવે

છપ્પય

૧

બજે તૂર ત્રંબાલ રાગ સિંધૂ મુર રાજે ।

સેલત નારદ સયાલ શીવ નિજ સૈન્ય સમાજે ।

ભૈરવ ગણ અરૂ ભૂત જગે ત્રય લોચન જ્વાલા ।

આય સંગ અપ્સરા લીન કરમેં વરમાલા ।

પલચરન પંચિ લગે પરન, ધુંમર નમકંપત ધરન ।

રથ સેંચિ રવિ દેશન રહે, લગે ભૂષ મોહિલ લરન ।

અર્થ:-તુરી અને ત્રંબાલ વાગવા લાગ્યાં; સિંધુડો રાગ રણકથો;
મહાદેવ પોતાનું સૈન્ય સમીપ કરતા હોય તેવું જણાયું. પોતાવા ભૈરવ, અથ
અને ભૂતાવળ લઈને ત્રિલોચન આવી પહોંચ્યા. અપ્સરા પથ્ય હાથમાં

वरमाण धर्म आकाशेशी उतरी मांसाहारी पंथीओ अउप भारवा
 क्षाम्या; आकाशमां अधी यही; पृथ्वी कम्पी उड़ी; गोहिल वीरने
 लडतो निहाणी सूर्यदेव पशु पोतानो रथ थलावी छेला रखा.

२

लगे घाव पर घाव दाव कर जोर दिग्वावे ।
 कटे शीश कर हाक चाकपर दोर चढावे ।
 तुटे तुरीके तंग अंग गजरुंद उडावे ।
 बहत रुधिर तन धार शूर समगेर चलावे ।
 बगतरां कही बिखरन लगी बन्धो युद्ध बिग्रह बढो ।
 हृद करत लरत हनुमंत उर्युं महाबीर तब मोखडो ।

अर्थः—वा डिप वा पडवा लागल. नाकडा परथा जेम फारो
 वीरने इलाज नाटानु वासणु (तागे), तेम नीरनगे वरवार पडे
 शत्रुओना शरर परथी मायां उतारता लागल. पाडाना तंग तकी
 रखा. १. लार्थीओनां ३. रिकामा उड़ी पडे ४. प्रगरी रानी बोळोना
 धाराओ नहर ५. मोदाओनां अक्षराना कडाओ पाज, पन्ना लागी
 बीपण युद्ध म-यु महावार हनुमान्तना नाकडा अणअ लडाओ
 मोमडाओ भेला रखा छे.

तीन पहर तलवार चली मुर चैन न पाये ।
 बादशाह मन भंग अनी करिकें पकुलाये ।
 परे लुब्ध पर लुब्ध आंत दरसंत उदर तें ।
 रुंद मुंड फरकंत कटे आयुध मुर कर तें ।
 मोखडो भूप चाहत मरन दिनभर पग नाहीं डग्यो ।
 घट रोम रोम कट घावमें लरन शीश डोलन लग्यो ।

अर्थ—त्रय पहर सुधी लडाओ वाली आदशाहतुं मन
 अकुल अकुल अन्धुं. मुडां पर मुडां पडकावा लाग्यां; पेटभाथी
 आंतरडां पशु अहार नीकणी आग्यां; माथां तो छेडाछेडां

હવે હડી રહ્યાં છે. મોખડાજીના શરીરને રામે રામે:જખમે કયા,
અને એવું માથું પણ ઘડ ઉપરથી લગભગ કપાઈ જઈને
ડોલવા લાગ્યું.

૪

દુહાપર જેં હને સાહેકે કેક સમંધી ।
મ્લેછ્છ સર્વે સુરસાય, આય લોચનમે અંધી ।
મરે મીર ઝમરાવ, ફટે ના ધૂપ ફઠાયો
ઘઠાદુર ઘોઘા વીચ મરદ ઘમસાન મચાયો ।
રન મધ્ય રાણકે નંદકો પર્યો સીશ ધર ના પર્યો ।
ગોહેલેશ સ્વદહપર ગાંમલો સૂર સાત કાંસહિં લયો

અર્થ—ખાદશાહના કક સગાએ લાવીના હોદ્દા પર હજુ
મથા મેળાગે મ ના લાગ્યા અખિમાં ગાંધારા નાગ્યા; અમીર ઉમ-
રાવો કપાયા; પણ રાજા પામે છે નથી. પણ આખરે સમરા-
ગણની વચ્ચે એ રાજાજીના પુત્ર મોખડાજી માથુ પડ્યું, છતાં ઘડ
ન પાત્રે રાત રાત ગાડ સુધી દુઃખનની ફોજને હટાવીને ખજી
આખરે ખડકનુર ગાંધારે પાડે એ પારકીમી ઘડ પડ્યું.

છંદ હિંદી

(સદગત કર્નિયા પાનાલાલ રચિત વર્ણન)
પેરંલનાથ પેરંલ પાટ, ખાસા મક્ક ખેડો ખાટવ,
ઉદા દલ આવીઆ સુલતાન, અખતી રહી સારી બન
મેંગલ ઘટા ફેલ મેલ, ઉલટા સમુદર જ્યુ ઉખેળ;
મેવટ હસ દલા બલખોળ, ખેવટ ધુધળા ખગોળ.
આયો દલેશર અણુવાર, સોરઠ નમાવા સરદાર;
હુબક તોપ તાલી હીંક, મુઝે કોણુ ઝાલે ઝીંક.
કટકે રાજ નમીઆ કેક. અણુનમ મેખડો છે એક.

અર્થ—પેરંલના પાંત મોખડાજીએ ખુબ મુશ્કેલીથી લીધા.
પણ એ વખતે સુલતાનની સેના આખા દેશને ચમકાવતી, સોરઠમાં
ધુમતી હતી. એ સુલતાને હાથીઓથી ભરપૂર ફોજને મોકલી. બધે
અણુનમાં ભરતીના લોક ઉઠ્યા રહ્યાં ! બધે બધે અણુન થવા મોકા !

આકાશે જાણે અંધી ચડી. તોપોની મજાના ચાલી. એની સામે કોણ
જીવે ? એના સૈન્ય સામે કૈંક રાજ્યો નથી ગયા.
ન નમ્યો એક મોખડાજી.

ધોધા દિશા બાંધી ધ્રુવ, ફોળ ફરહરી ચઢુ ફેર;
બહાદુર મોખડે સુન બાત, અડધો રાખવા અખિયાત.
રહ્યો ભૂપ ત્રાખક રોડય, માફ બોલ મૂળાં ઓડય;
નર હું મરધરાકો નાથ, સામે કોણ હે સમરાય.
અમસું કોણ જીતે આજ, લોખાં સાત પતસા લાજ;
બડ હું મોખડો અનલગ, અટકે મયાહું રણગંગ;
દુસ્મન લડે બે રહું દેખ, લાજે રાહવાહન લેખ.

અર્થ—સુલતાનની મેનાએ ધોધાની આરાપાસ પેરા બાલ્યો.
એકપાસના રસ્તા 'ધ' કર્યા. મોખડાજીએ એ સમાચાર પેરંબમાં સાંભ-
ળ્યા, એનો કોપ કાગી નીકળ્યો. પુઢનાં નાનાં ગડગયાં. મૂંને વળ
બંધને એ માર (મારવાનો શસ્ત્ર) ની પાડ્યો, કે મારી
સામે મારવાકો નાથની લાગે કે જે નીકળે. એ મારવાકો
જેવા સત નારશરોનું લાજ હું નીકળે. એ મારવાકો
પેરંબમાં હું ફરવા લાગે. એ મારવાકો નીકળે. એ મારવાકો
નીકળે પડે.

મારે અભેવન હુકમાય ચરીખા બકાંબે મગ સાથ;
તારા બગ વહ બલાળ, તરફસ લીગીયા તારકાળ
કોકે રાગતુલ દેલખ, પલસા ડકે રેલો પાખ;
દરદર તુળલ દરી લલનાર, નલસા તો ખખાના ત્યાર.
રાખ ખેત્ર મંડો. રડય રેલો મોરચે રજ પાડય;
સૂરા વળ મડિયા સોય, હરહર કયે જેના ફોજ.
મેલે ખામધારા ખલ, ઠેલે અમુર દલ આ ઠેર;
સાલા શીકે લાગી સાય, તોખા જવન લાગી તાય.

અર્થ—મારા કુળમાં તો અભેમન્યુ જેવો વીર તલવાર પક-
ડેને લડ્યો, આખરે ચકાવે ચડ્યો.

એણે એવા શરવીર પૂર્વજેનાં બિરહો સંભારીને પોતે લાથે
નાંધી સળજ ચડ્યો. બળવાન સૈન્ય લલકાર કરવા લાગ્યું. તોખખાનું
તેવાર બની ગયું. રાજ તો દુસ્મનોની પહેલી હારમાંથી જ હાથીને
શરતી પર લાગવા લાગ્યો. મુખે એવા શરવીરો 'હર હર મહાદેવ'

કરીને એકઠા મળ્યા. તલવારો રમત રમવા લાગી. વરનેનાં દળ હાવા લાગ્યાં. ભાલાનો ધસારો શત્રુઓથી ન ઝીલાયો.

સીધુ પાડ હોદા સોત, મોટું શાહ દીઠા મોત.
પાડે ઇરાની પઠાણ, ખાલી પાલખી છુરસાણ.
દેતાં દેત જ્યું મૃતચીન, મેપત મોખડો હતુમાન.
હુંદ હુંદ દીઠા ઢાળ, ખગડે રમત વહની ખાળ.
ગીધાનુ અમખ ચરની ગુડ, ભરતી ખવાની ભેડ.
સમહર દેખ થંબ્યા સુર, હરખે જલ વરવા ઉર.

અર્થ—હાથીઓ શાખાડીની સાથેજ નીચે પડવા લાગ્યા. બાદ-
શાહે તો પલકમાં મોત સામે ઉભેલુ જોયું. ઇરાનીઓ ને પઠાણો
પડવા લાગ્યા, ખોરાસાન ટોકો પાલખીમાંથી જમીનદોસ્ત બન્યા.
હતુમાનજી જેવો મોખડોજી જાણે દેત્યોનાં આજે મૃત દેહોનાં દાન
દઈ રહ્યો છે. મોટાં મોટાં શખનાં ગજ ખડકયા. રકનની ખળખળ
નીકા ચાલી ગીધડાં માંસ ખાવા મંડ્યા. જોગણીઓ ખપ્પર ભરવા
લાગી. યુદ્ધ દંખીને દેવો થંબ્યા, અપ્સરાઓ મરેલા વીરોને વરવા
હથોળેર આકાશમાં ઝલવા મંડી.

હુમલા વીર બોળે હાડ ડમર શીર જાતી ડાક
દેવા દાણવા જમ દોય, લાંગા મામલો વડલોય
વેદક વખડી આગવાર ગ્રીભ ચોર લગ તરવાર.
ચોરંગ ઉડ ખાડા ચૂટ તેનાં જાળ બંગળ ગટ.
સીધુ રાગ વાગા સુર પલ્લવર અચરવર જખપૂર.
જુંજ મોખડો રાજુજ અશમર ઉડીઓ અતંગ.

અર્થ—વીરોની હાડકો વાગે છે, શંકર ડમર વગાડે છે, અને
શક્તિઓ ડાકલાં બળતી રહી છે. જાણે કે દેવો અને દાનવોનું યુદ્ધ
થતું હોય ને ! સામ સામી તરવારો પડે છે, અને ભાલાં તેમજ
ખંડોના ધા પડી રહ્યા છે. સિંધુડા રાગ વાગ્યા, માંસભક્ષી પક્ષાઓ
મુડાનાં ભક્ષથી તૃપ્ત બની ગયાં છે. મોખરો ઝડે છે; તેમાં એનું
માથું તલવારના ધાથી ઉડી પડ્યું.

રાખ શિષ પડીઓ રાન, માફ થડ લગ્યો અશમાન.
શત્રુત બીશમરાં સરખોજ, કારક કરે આધી દોજ.
શર ખીન ખાહતો સમશેર, જવના દીધા દંતા જોર.
પેરલ નાથકો થર પગ લડીઓ શાવ કોશી લગ.

સરકરે સરવ મજતે લાગ, તરકે નાખ ગળીઅલ ત્રાગ.
 ધડ તા ધરણુ ઢળીએ ધીંગ, સેજકહરો સડ તરસોંગ
 માથો પડયો ઘોઘા માંમ, ધડ ઝીં ખડડપર લગ ખામ.
 નિરમળ ચાડય પરીઆ નીર, ધન ધન સરકરે રણધીર.
 હું નરલોક ધન અવતાર, ધન ધન સુર લોક સુધાર.

અર્થ--રાજાનું એ માથું રણમાં પડ્યું; પણ ધડ ઝૂંઝવા
 લાગ્યું. માથા વિના સમશેર ચલાવીને એણે યવનોના દાંત જેરી
 નાખ્યા. સાત ફાસ સુધી સ્થિર પડે એ યુદ્ધમાં મંડાયો. દુશ્મનનું
 શસ્ત્ર હથેલી લાગ્યું, એટલે દુશ્મનોએ ગળીઅલ દોરો મંત્રીને
 નાખ્યો. * ધડ પડ્યું, માથું ઘોઘામાં મૂકીને ધડ છેક ખડડપર સુધી
 ખેંચ્યું. બન્ય છે તને મોરહના રણધીર! તે તારા પૂર્વજોના યશ
 હવે શુદ્ધ પાણી ગડાવ્યું.

* ગળીના દોડા સુસતનનાના નિન્સ નામ જુદા બીજાને અનો સ્પર્ધા
 થાય તો ક્રુદ્ધ થાય માખડાણ; * પડછું નહાવ તા પાખન 'ત્રામ માપણા
 હોતે તા દાવાન ખતાન દાલી

લગે જુ-જી. (જાડે જેટલો બળાસ)

૧. જુડે જેટલું, પૌન 'હજી' સરમ 'પૌન' અર્થમાં

પથના જે,

અર્થ નહીં

દોષ - પૂર્વજન.

વેલાશા

જન્મ: સંવત ૧૮૨૬, (આશરે)

મૃત્યુ: ,, ૧૮૮૩

પ્રધાનવટાં તો ઘણા વાણીઆઓએ ફરેલાં છે, પણ સૂત્રી-વટના કિંસ્સા એ કોમનાં કવચિત જ મળશે. લામાશા સમા દોલત દેનારા કામદારો વણિક કોમે પેઢા કર્યા છે, પણ સમશેરં ધારી તો એકાદ કોઈ હેમુ, એકાદ વસ્તુપાલ કે નેજાળ ! બાકી ઇતિહાસ એ કોમની શૌર્ય-કથાઓ બહુ નથી નોંખી ગયો.

પણ એક શૂરવીર વણિકનાં શત્રો આજ એક સેકા પછી પણ પડ્યાં છે—અલખત કટાતાં પડ્યાં છે. એકું બળતર, એકું ભાતું ને કઢાય એની કટાર કયાંક રખડતાં હશે. પણ એ વેલાશાની એકેય છાંતી નથી. હાય તો ત આશ્વોના હેમામાં ! એ હેમાની છાંતી આશ્વોએ ચિતરી છે—કોઈ તળતા પર નહીં, પણ એક ઢુંકાની અંદર

“ તું ચોસા તાણીને, મૂંઝે હાય નાખજ મરદ,
ત્યાં ગઢપતિવાને ગાગ, ગામ વજ્રે મેલિયા ”

(હે મરદ ! જે વખતે તું તાગ ચોસા તાણીને મૂંઝે હાય નાખે છે, ત્યાં તો ચોટા મેટા મઠના ઘણીએને, એટલે કે બહુ શૂરવીર : જાઓને પોતાના ગામમાં બેઠાં બેઠાં કમ્પારી છટે છે કે હાય ! વેલાશા હમણાં ફોજ લઇને આવશે.)

એ વણિક સૂત્રોના જેવી દાઢી રાખતે; વગદાર લાંબી મૂંઝે નાખતો; રજપૂતની માફક સુરવાળ પહેરત; હાયમાં પ્રચંડ ભાતું અને કમરમાં તલવાર બાંધી ચોટે ચડતો.

એની માતાતું નામ લીલીમાઇ, અને પિતાતું નામ માધવજી શા. આ માધવજી શા અસલ તો મૂળીના વતની હતા, ત્યાંથી લીંબડી આવી વસ્યા. લીંબડી રાજ્યમાં એ કામદાર નીમાયા. લીંબડી ફરમારે માધવજી શાને પોતાના ગામ ભરવાળોને વહીવટ કરવા ત્યાં મોકલેલા.

બરવાળાનો ઇતિહાસ

“વેલ્લશાનું બરવાળા” નામથી મુખિખ્યાત આ પુરાતન ગામ બોટાદથી આઠ-દસ ગાઉ દૂર, ધંધુકાની નજીક આવેલું છે. અત્યારે બોટાદ-ધંધુકા રેલ્વેના લીમનાથ સ્ટેશનથી ત્રણ ગાઉ પગ રસ્તે ત્યાં પહોંચાય છે.

અસલ એ નાનું ગામડું હતું. ચારણોની જ માલીકી હતું. ચારણો બધા મલબારી હતા. એક વખત દુકાળ પડ્યો. એટલે ચારણોને પોતાનાં ઘેર હાંકીને હેથાવર જવું પડ્યું. જતાં જતાં ગામની સંભાળ રાખવાનું આસપાસના કાઠીઓને કહેતા ગયા. બીજે વરસે વરસાદ સારો પડવાથી ચારણો પાછા આવ્યા. જ્યુ તો કાઠીઓ ગામ પચાવી ભેટી. ચારણોએ બધી આજીજી કરી, પણ ફેર કાઠીઓએ ન માન્યું. પછી તો એ ગામેતી ચારણની સ્ત્રી, પુત્ર અને વધુ એ ત્રણેએ ત્રાણું કરી જીવ કાઢી નાખ્યો. એ ત્રણે જણાંના ખાળીઆ આવજ પણ ફરબારગઢમાં લેલા છે.

કાઠી લોકો તો પાછળથી ઘસાઈ ગયા, અને ગામ લીંબડી ફરબારને ત્યાં લખી આપ્યું. તે કાઠીઓના વંશજે અત્યારે બોટાદ પાસે નાગલપૂરમાં છે.

અંદરનો ગઢ

માધા શા કામદારે ગામના રક્ષણને માટે સંવત ૧૮૩૫માં અંધાવ્યો. એ વખતે ગામ બહુ નાનું હતું. અત્યારે જ્યાં ગામની બબર છે, ત્યાં તો નદી બહેતી. એ બહેનના નિશાન તરીકે ખીજડો અને ખબૂરી હવુ હયાત છે.

પોતાની કીર્તિને પણ ઢાંખી પાડી નાખે એવા પરકઢી પુત્ર વેલાયા થયા. પિતાના મૃત્યુ પછી બરવાળાનું કામકાજ એમના પર હતું. લીંબડીની ગાદી પર તે વખતે ઠાકોરની હરિસિંહજી હતા.

બરવાળાની ચોપાસ એ વખતે મહા લોકાની અને ભેલ-વર કાઠીઓની જુમ બેસતી. એ તમામની વચ્ચે એકલા વેલોશા

સેવાના કુલખળનો પરચો આપતા આપતા એક પછી એક
જામ વેર કરતા ગયા. મુસદ્દીગીરી કરીને નહીં, કાવચેયથી
હીં, પણ કેવળ શસ્ત્રો ચલાવીને જ એણે બાવીશ ગામનો
જાસ વેર કર્યો. એનાથી બધા જતા.

કાઠીઓ સાથેનાં ધિંગાણાની અંદર વોળદાન રેફડીઆ
જાણેલાં ધિંગાણું આજ અતિ મરાહુર છે.

વોળદાન રેફડીઆ

ચાચરીઆ ગામનો ધણી હતો. લંડારા તરીકેના એ વોળ
દાનનો ત્રાસ કેવો હતો ?

“ તમારું સંધીકા તારાંડું તમારું જામ મરાહુર ”,

તારાંડું ! વોળ તારાંડું તારાંડું તારાંડું

(વોળદાન જ્યારે તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું
તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું
તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું)

— જ્યારે તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું

કાઠી તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું

અ, તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું
મને જે તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું

ઘેલાશા બોટાદ પરજોડું હતો. તેના એ જામ મરાહુર તારાંડું
તારાંડું. તે પાછો બાવળા આવતો હતો. જ્યારે ચાચરીઆ
ગામ આવ્યું. તે માણસ ત્યાં જ તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું તારાંડું
વોળદાનની રેફડીએ જોયો. વોળદાન ડાચરીઆ જ્યારે તે જોયો
એના ભાટ ચાચરીઆ ગીત કાવત લાલકાર તારાંડું. ઘેલાશાની નિંદા
પણ ચાલતી હતી. નિંદાનો એક આપણે હુલો બોલાયો:—

તારા જે ચાચરીઆ તારાંડું (કાઠી) જોગ મરાહુર

(પણ) સીમાડે ઘેલાશા, વાઢ ખડ વોળદાનનીઆ

(હું વોળદાન ! તારા જામ ચાચરીઆનો રાજભાગ કાઠીથી
લેવાનો નથી. ઘેલાશા જેવો સગવિર પણ તારાથી કરી ફક્ત તારે
સીમાડે ખડ વાઢ છે. અર્થાત, એનું જોર તારા પર નથી ચાલતું)

પોતાના શૂરવીર સ્વામીની આવી નિંદા સાંભળીને ઘેલ શાનો નોકર રાત ન રોકાયે, ને ધરવાળે પહોંચ્યો. જઈને દુહો કહી બતાવ્યો. ઘેલશાએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે: “આજથી જ મહિને વોળઘાનના ગામની આખી ખગાતડ મારે લરવી.” વોળઘાનને આ ખબર પડ્યા. એણે પ્રાંતજ્ઞા કરી કે: ‘આજથી તણ મહિનામાં મારે ઘેલશાને મારવો.’

પોતાની દીકરીને ઘેલશા પરજાવેલાં, તનું આણું વળાવણ લુગડાં અન દગીના ટોત્રા એક ટિંકા ઘેલશાના ઘોડી પર બેસે એટલે જવા લીકજ્યા સાથે એક સ્વાર હતો. જતામાં આમ ગીઆ બાળું શઢ્દમા શઢ્દનના એક માણસ ઉમેલો એન સાથે ઘેલશાએ વોળઘાનન કરી મોકલ્યું કે. “કાલે સવારે પાછો નીજીશ. તયાર રહેજો.”

લીજે ‘દવસ વોળઘાન બાળું લઈ, શરો નજી, ઘોડી પ એની મીન કે હાજર મે દાજી’ આશ્વા જવા. ઘેલશાને અધા જાણે ‘મહીના પે ૭ ૧૧.’ બને જગ્યાએ રામરામ કર્યા કનુગા લીજે. ‘૧૧ દવસ મુજબ બનેએ ઘોડી ફંડાળે નાખી એ દવસ દાજી દેવીને તજ લીલા રજા મયો. કાથમ લાડુ તયાર રાખીને પા નીચે ઉતરી તંજ તાણી લીધા પછ દુસ્મનની તાકાત જાણેલી કે એની માસે માત્રી કે દુહો કહે કે: -

‘તારા ધમસાખમ, તા લીના તાણી,

ફેજીમાં લાગે ને, ધયો માધાણી.

(પોતાની ધમસાણ વચ્ચે પણ એણે તંજ તાણ્યો. ફેજની વચ્ચે લો માધાણી ‘માધવજી જ્ઞાનો ૩૩) કરતો હું ૫ તારે બહુ મંદર દેખાતો.)

યુદ્ધ બચ્ચું. દાજીએ બૂમ પાડી: “વોળઘાન, પહેલો જ તું કરી લે.”

વોળઘાનને તો જોટલું જ જોતું હતું. એણે પોતાના પ્રયત્ન બાલાનો ઘા કર્યો, પણ યુદ્ધના દાવપેચ જાણનાર દાજીએ પોતાની ઘોડી સેરવી લીધી, ઘા યુદ્ધાઓ. પછી દાજીએ અર્જના કરી:

“વેળાદાન, એમ ધા ન થાય, જો, આમ ભાલું ફેંકાય” એમ કહી ભાલું ફેંક્યું. ઘોડીના તરીંગ વીંધીને ભાલું લોંચમાં ગમ્યું. ઘોડી પૃથ્વી સાથે જડાઈ ગઈ. વેળાદાન નીચે પડ્યો. ફાળુએ તલવાર ખેંચીને કહ્યું કે: “તને મારવો હોય તો આટલી જ ચાર; પણ ના, મારે તારો અર્ધ જ ઉતારવો હતો.”

વેળાદાન ઢિંગમૂઠ બનીને ઉભો રહ્યો. ફાળુએ કહ્યું: “પણ આ યુદ્ધની એક નિશાની તો હોતો જ.” એમ બેઠીને વેળાદાનના વાંસામાં તલવારની પીછી (આછી) વડે ચરકા (ઉચરડા) કર્યા. એવામાં ઝરવાળાના રક્તા પર નજર કરે ત્યાં અંધી ચડેલી દેખાઈ. ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય આવતું લાગ્યું. એ ઘેલશાના જમાદાર ભાખરણનું સૈન્ય હતું. ઝરવાળે આ દ્વંદ્વના ખખર પહોંચ્યા કે તરકાળ ભાખરણ પોતાના માલીકની મદદે ચડી આવતો હતો.

વેળાદાન થરથરી ઉઠ્યો. ફાળુને પણ લાગ્યું કે ભાખરણ વેળાદાનને મારી નાખશે. એ બેલ્યા:

“વેળાદાન, નાસી છૂટ.”

વેળાદાન કહે: “શી રીતે ? મારી ઘોડી નથી.”

“લે, આ મારી ઘો .. જા, નાસી જા.”

ફાળુને પેલો અપમાનકારક હુલો સાંભર્યો. એણે કહ્યું: “પણ વેળાદાન, આ ઘોડી ભૂખી છે. તલવાર કાઢીને એક ફેળી ખડ (ધાસ) કાપી લે.”

બીજો ઇલાજ નહોતો. વેળાદાને તલવારથી ખડ વાલ્યું. પછી નાસી છૂટ્યો.

આ પ્રસંગને અમર રાખવા કેટલાએક ચારણો અસલને હુલો ઉઠાવીને આ રીતે પણ કહે છે કે:

“તારા (કે) ચાચરીઆ તણે, બીજે ભોજ જ ભરાવેના,

(પણ) સીમડે ગેલેશા, જડાવે ખડ ઘેલદાનીઆ.”

(હે વેળાદાનીઆ, બીજા ફેળથી તો તારા ચાચરીઆની નીપજ-થી રાજભાગ નથી લેવાતો, પણ તારેજ સીમડે, વેલેશા તારો ધાસે ખડ વડાવી શકે છે.)

પોતે વોળજનને મહાત કરવાના જે સોજાં લીધેલા તે બરાબર પાળ્યા. એવી રીતે પોતે જે જે બોલતા, તે પાળે જ રહેતા. ચારણોએ હુહો માયો છે કે:

બોલજ મ પાળજ બધું, તું મધ જ તણા,
પાછા પેસે ના, ગજ દંતુશળ, ગેલીઆ.

(હિ માધાજાના પુત્ર (મધરાજ તણા) ઘેલાજા, (ગેલીઆ) તું જે ભોલે છે તે પાળે છે. જેમ હાથીના દંતુશળ એકવાર બહાર નીકળ્યા પછી પાછા અંદર ન પેં, તેમ તારા મહોમાળી પોતાં વચન અજળ ન જાય.)

બહારનો ગઢ

દુશ્મનો વધતા ગયા. એટલે બરવાળાના રક્ષણ માટે ફાળએ ગામ ફરનો કિલ્લો બંધવવાનું શરૂ કર્યું. અવા નમુનાનો કિલ્લો કેઈએ કદી જોયો નહોતો. ગામ પરજામના લોકો જઢ જોવા આવવા લાગ્યાં, ને સ્ત્રીઓએ તો રાસડા પણ ગાયા કે:

“હાલો બધું હટાણું જમ રે, બંધોરા ગઢ ચલાવે;
ગઢ ચણાવીને કાગળ મેલ્યા, પૂણીનો નઈ પાર—હાલો.

જોવા જેવો એ ગઢ બન્યો. એવી બાંધણી ફક્ત એક અમ્લ વરના કિલ્લાનીજ કહેવાય છે. ગઢને ત્રણ ફરવાળ મૂક્યા.—રોણનો ફરવાળો, ખમીઆણનો ફરવાળો, કુંડળનો ફરવાળો. ફરવાળે ફરવાળે ગઢની ઢોઢ વાળી છે. આ પ્રકારની રચના છે:— ગામમાં જવાના ત્રણ રસ્તા; પણ ફરવાળ બરાબર રસ્તાની સમાપ સીધે સીધા નથી. રસ્તો પૂરો થાય, ત્યાં તો ગઢનો આવે. ફરવાળે રસ્તાની એક બાજુ ઉપર રહી જાય. ફરવાળની સામે પણ ગઢની બીજી બાજુ હોય. એવી રીતનો બાંધો પાડેલો છે કે અગાઉના વખતમાં ઉંટને ફરવાળ સાથે ઉભું રાખી, હાથી દોડીને ઉંટને હડસેલી ફરવાળ તોડી નાખતા, તેવું એ સાંકડા બાંધામાં ન બને.

છતાં થે કહાય એ ફરવાળે તૂટે ને ભસ્કર અંજર જાય, તો અંદર એક નાનું ચોશાન વાળી લઈ બીજા ફરવા ને મૂક છે.
૧. શત્રુ જ્યે પ્રવેશ કરે કે તરત ગઢની રાંગ રચી.

એક દિવસ ભાવનગર મહારાજા વળેસંગજીની કચેરીમાં એક ચારણ રીસાધને ટુંટીયાં વાળી નૂનેઢોલ મહારાજાએ પછથું : “ગઢવી, શ થયું છે? પણ કેમ ટુંકા કરી સુતા છો?”

ચારણ બોલ્યો : “જનહા !, બરવાળાને સ્ત્રી બાડે મારા પણ ઠપે છે.”

એ મમ તામ્રાના કાંઠે ગાંઠ એમ નમગ્નવવા માગતો હતો, તે ભાવનગર મહારાજાને દગાવતાં મેલોશા નહું નજીક આવી ચોંભે તો તે એ વેગ છાતી વીંધી ચારણ નીકળી ગયું તેપણે જાન ન વચું કે વાળીઆએ બહુ જમીન દગાવી લીધી.

તુરંતજ કોઈ તયાર મનદ નાજાતા ગઢન પૂર્વેને કોઈ પડી છે. પણ જો તો નહીં. બપોળી લેખે છૂંદે છે, રાજમાં બળભગાટ થાય છે. રાજાનું વડું નાજા છે. રાજાને ભાવનગર સેનાપતિએ તે રાજાને લખેલું કોઈ કોઈ કાગળો આપ્યાં મળે પછેને પિષ્ટિ કરવા માગેલાં ગણનાં છે. એમ નહીં થયું કે કાગળો નહીં. પણ તે તો સ્ત્રી માટે નાખવો કાજ દુરમન હતો તેવું એની નીચે માં આટલો કથો વિશ્વાસ!

કાજ ઘોડે ચડ્યા. બરવાળાની નાજ નહીં કર બળભગાટના તામનો વોળો છે, તેને સામે કિન રે કાજે ઘોડો થંભવ્યો. તે દિવસથી સામે કાઠેથી ભાવનગરનાં મીમ ગમ્યુ છે, ને આ કાઠે બરવાળાની સરહદ. આવી ગીને મોટા મહારાજાઓ ને પણ કાજે હક વ્યા, ત્યારે ચારણાએ ગાયું કે :

“સખ કરી મ’સૂવે નહીં, મોટા રેત ને રાણા,
અવો માડયો તે’ માવાળા, ગેરખ થયાં એલીઆ”

હે ઘેલાશા, તે તો એવું શાય’ બતાયુ છે, બધાનાં મુકોડા જતાનો એવો ધધો મડિયો છે કે મહામળજાગી રાજા કે અખજનો હવે મુખે સહ શકતાં નથી.)

હમે હમે એક બરવાળાની નીચે એણે તવતારને બટકે અગ્રીસ આમડાં આણી મૂક્યાં. એ બધી જેહમત પોતાના મા

લીક લીંબડી નરેશને ખાતર ! પોતાને એમાંથી એક ગામ પણ ન ખર્ચે.

એક વખત લીંબડી-નરેશ હરિસિંહજીની સાથે ઢાળ દારકાની જગ્યાએ ગયેલા. ત્યાંથી પાછા આવતાં લીંબડી-નરેશ જમનગરમાં જસાણ જમના મહેમાન બન્યા. જમસાહેબે દેલાશા કામદારની કીર્તિ સાંભળી હતી. એ બહાદુર વાણીઆને એકવાર નિહાળવા જમસાહેબ બહુ આતુર હતા. પોતે શૂરવીર હતા. શૂરવીરને જોવાનું મન કેમ ન થાય ?

જમસાહેબે લીંબડી-નરેશને વિનંતી કરી કે : “ દેલાશાને દરબારમાં લઈ આવો. ” લીંબડી-નરેશ ઉત્તર દીધો : “ મહારાજા એ વાણીઓ આરાથી જ સચવાય છે. આપ એવું માન નહીં સાચવી શકો; એને કેટલીએક ખુરી આફતો છે, કે જે આંહી જમના દરબારમાં ન શોભે ”

“ હું જોઉં તો ખરો, એ આફતો આ કચેરીમાં શી રીતે ટકે છે ! ”

ઢાળને નિમંત્રણ આપ્યું. ઢાળને શી ખુરી આફતો હતી ? ચાહે તે ડાયરામાં કે રાજકચેરીમાં એ બધ ત્યારે—

(૧) ઝોંખારો ખાય,

(૨) મૂછોના થોભા પર હાથ રવે,

(૩) ભેટ વાળીને ઘેસે,

(૪) હોકો પીએ,

(૫) લીંબડી નરેશ સિવાય કોઇને નમે નહીં.

ઢાળને પણ જમસાહેબના શુભાનની ખબર હતી. એને સહુએ ચેતાવ્યા કે કાં તો ન જવું અને જવું તો જમની અજબ રાખવી. ઢાળ તૈયાર થયા. જમમાંથી ભેટ વાળવાની ઇચ્છા બાર પછેડી મજાવીને નોકર પાસે ઉપકાવી લીધી, જમના દરબારમાં ગયા. આફત મુજબ ઝોંખારો ખાય, મૂછે હાથ નાખો, જમને આઠા રામરામ કરી પછેડીની ભેટ માંથીને ઘેસા જમના મહેલો પર કોપ દેખાયો. એણે ઉપકારને ઇશ્વરે કસી.

ચોપદારે ઘેલાશાની પછેડી ઝુંટવી ફેંકી દાધી. ઢાલએ બીજી પછેડી લઈ લેટ બાંધી. બીજી પણ .
ત્રીજી, ચોથી, એમ પછેડીઓ ઝુંટાવા લાગી. સભા સ્તબ્ધ બની ગઈ. ઢાલ અપમાન સમજીને ત્યાંથી ઉઠી ઉતારે ચાલ્યા ગયા. જામની સામે પણ એણે ન જોયું. જામસાહેબના હૃદયમાં તો રોષ નહોતો એને ખાત્રી થઈ ચુકી. એમણે ઢાલને એકાંતમાં યોગાવ્યા. ત્રાંખાનું પતરું અને કરગરો હાજર રાખેલાં. જામે કહ્યું: “ઘેલાશા, જામનગરની નોકરીમાં આવો તો અત્યારે જ આ પતરા પર સારામાં સારાં પાંચ ગામ લખી આપું.” ઘેલાશા જવાબ વાળે છે: “મહારાજ ! આપનો અહેશાન ! પણ મારાં તો દીકરીનાં જ હોય; વહુનાં ન હોય. હું હરિસિંહજીની વહુ છું; મારાથી બીજે જવાય નહીં. પાંચ શું, પચાસ ગામ આપો તોયે નહીં.”

વાણીઓ જામના હૃદય પર અતિ લલ્લ છાપ પાડી ગયો.

એ ક્ષત્રીવટ કાંઈ મુત્સદ્દીગીરી વિનાનું નહોતું. કાઠીઆવાડમાં એ વખતે ‘વોકર સેટલમેન્ટ’ ચાલતું હતું. વોકર સાહેબ કાઠીઆવાડની જમાબંધી, પેશકસી વગેરે બાંવતા હતા. બીજાં બધાં ગામેની માફક બરવાળાનાં બત્રીસ ગામેની પણ ‘ફરતાં પેશકશી’ વોકર સાહેબે બાંધી આપી. ઘેલાશાની ગેરહાજરીમાં હરિસિંહજી ઠાકોરે એ ફરતાવેજ પર સહી પણ કરી આપી. ઘેલાશાને ખબર પડી. ફરખારને એણે પકો દીધો. તુરંતજ પેશને વોકર સાહેબ પાસે ગયા અને પોતે લીંબડીના કામદાર છે. મોટે કામદારની પણ સહી થવી જોઈએ; એમ ફાસલાવી ફરતાવેજ જોવા માગ્યો. હાથમાં ફરતાવેજ લઈ ડુચો વાણી મોઢામાં નાખીને તરકાળ ઢાલ ઘોડે સ્વાર બની ચાલી નીકળ્યા. જતાં જતાં સાહેબને રામરામ ફરતા ગયા.

વોકર સાહેબની સેના બરવાળા પર ચડી. યુદ્ધ થયું. બરવાળાની તોપોએ જામસાહેબ વાળ્યું. પછી સાહેબ સમજી ગયા. બરવાળાના એ બત્રીસ ગામની કાયમી જમાબંધી રૂ. ૨૨૦૦૦ ની બાંધી આપી. તે હજીયે એની એજ છે. તે સિવાય તમામ ગામેની જમાબંધી ફર છે.

સાહેબે ઘેલાશાને કહ્યું: “કામદાર, જ્યોને, તમારા નામને હરતાવેજ કરી દઉં.”

ઘેલાશાએ જવાબ દીધો: “ના, સાહેબ એ ગામ મારા માલીકને ચરસો મેં મૂકેલાં ૩ મારા નામ પર એક ટુકડો જમીન પણ ન ચડાવાય.”

તે દિવસ સાહેબની સલાહ ઘેલાશાએ માની હોત તો આજે એના પાતાનાં ઘર નાશ પડતું હોત! પણ એ તે પવિત્ર તીર ધના.

મુરતની ભંટ

ગદાવાના માનું કમળથી એના વિરોધીઓએ ખટપટ કરી મુરતના કમળદરનું તાજાં ફાળુ કિરકાર મૂક્યું. ફાળુ સુરત ગયા. તેજ વખતે સુતની રાંકારી તિજોરી લૂટીને મીયાણાઓ નાસી ગયા. ઘેલાશાને તે જાણ પડી ત્યારે પગે ચાલ્યા નામ પડે ત્યારે એનારી કેજ દાંત પેસાડી જતાં બદમાશોની પાંઠ પકડી, ધાજી નાખી નાખી નલાદયા, લટના નમામ માલ પકડી સંતાપી નાખી તે કોંકરને ખપર પડી કે એ પાતેજ ઘેલાશાના મરા ચર્મન કલેટરે એમને છોડી મર્યા.

તેજ વખતે ખરવાળે એમના વૃદ્ધ માતાએ એ નમામ બીજા શંકરદાડા સ્વપ્નામાં કહી તે ઘેલાશા ઘેર આવ્યા. માતાએ સ્વપ્નામાં વાત કહી ઘેલાશા સમજ્યા કે: “શંકર પ્રભુ મારી બહાર વખતે એ નમુ બીજા નથી જગ્યાને ચારસો વીધા જમીન કાઢી આપી.

શેઠ કુટુંબ સાથે કડવાશ

લીંમડીમા તે કાળે શેઠ કુટુંબ બહુ આબરૂદાર, સમૃદ્ધિ-શાળી અને બળવાન ગણાતું એ કુટુંબનો એક પુત્ર ધાંધલપૂર એક સારા કુટુંબમાં વસાવેલો, તેનું અવસાન થયું. કન્યાના પિતા અરબરૂએ આવ્યા. ઉંચાં કુટુંબોમાં એવો રિવાજ છે કે એક વખત દીકરી જે ગામમાંથી પાછી ફરે, તેજ ગામમાં ફરીવાર એનું વેવીશાળ ન કરાય.

કન્યાના પિતા સમજદાર આદર્શી હતા. એમને આ નિયમની ખબર હતી. પરંતુ શેઠ કુટુંબવાળાની એક બુલ મઠ.

એક ગોખ મૂકાવીશ; ત્યાં છેડી છેડી મારી પુનવધુ મોતી પશે-
વશે અને ચાલતાં ચાલતાં તમે તે જોશો.”

હાજી ચાલ્યા ગયા.

ધાંધણપુરની ઠેસરી ને ખરવાળાનો ધોર

“હાથી આવે ઝુલતા ને સરણારુના ધોર”

એવી ધામધુમથી મોરભાને પરણાવી આવ્યા. ગોલ્લા
પ્રમાણે ગોખ પણ પડાવ્યો.

“શેઠું સંધાં છાકરાં, જથે કરતાં ગ્યાળ

“રંગ છે મૂંછે મધરાત્ર તણા, તે” ગેલા ઉતારી ગ્યાળ.”

હાજી કેઠ

આ ગોખ સંખંધી હકિકત એવી બની કે તે ગોખ સામેજ
શ્રી જૈન સ્થાપત્ય સ્થાનકવાસી નંપ્રહાથ ઉદ્ધે હુંડીઆ ધર્મના
સાધ્વીઓ માટેનો ઉપાશ્રય હતો. તે ઉપાશ્રયના ગોખની સામે
આ બેલાશાનો ગોખ બંધાવા માંડ્યો. બેલાશા પણ હુંડીઆ
હતા અને શેઠનું કુટુંબ પણ હુંડીઆ ધર્મ પાળાતું હતું.
એ ઉપાશ્રય શેઠ કુટુંબજ બંધાવેલો હતો. બેલાશાનો
ગોખ આ પ્રમાણે સાધ્વીજીઓ અને ધર્માર્થે ખેસાં ખેરાંઓ
સામેજ ચણાય તે સામે શેઠ કુટુંબે ઘણા વાધો લીધા. પણ
બેલાશા ન માન્યા અને ગોખ બાંધ્યો. આથી શેઠ કુટુંબ
રાજ્યથી રિસાયું. તેમને મનાવવા ખાતર અને, બેલાશા હથેયુના
વહિવટની તપાસણી થવીજ જોઈએ તેમ તેમણે આગ્રહ કર્યો
તે ખાતર બેલાશાનો વહિવટ તપાસવાનું નક્કી થયું.

એમ પણ કહેવાય છે કે શેઠવાળાઓએ રાજ્યને એવી
લાલચ આપી કે: “જે બેલાશાને એકવાર કેટલાં નાખો
તો અમારા રૂા. છ લાખ સ્ટેટ પાસે લેણા નીકળે છે તે છેડી
છેડો.”

હરિસિંહજી રાજ એ લાલચમાં લપટાયા. બેલાશાને જોલા.
વવા ખરવાળે સ્વાર મોકલ્યો. બેલાશા તૈયાર થયા. પણ એનાં
માતુશ્રી દેવી જેવાં હતાં. એમને અમંચળ શુકન જણાયું.
દીકરાને એણે બહુ સમજાવ્યો. પણ દીકરો કહે: “માડી, મારો
ધણી બેલાશાને ત્યારે મારાથી શેઠાવાય નહીં.”

બેલાશા લીંબડી પહોંચ્યા. હરખારગઢમાં ગયા. સામે આવીને તો ફેઈ પકડી શકે નહીં. આરખેએ પાછળથી અચાનક પકડ્યા-ફેઈમાં નાખ્યા. બેલાશા કહે કે: “ એક વાર ઠાકો-સ્તું મેં તો મને જોવા ધો.” ઠાકોર નીચે ઉતર્યા જ નહીં !

બેલાશાએ અમજગાનો ત્યાગ કર્યો.

એ વખત સનાળીના આજુ કવિ કરીઆબાઈ મારવાડમાંથી પાછા આવ્યા આવતા હતા. આ આરજુ કાઠિયાવાડનાં કેટલાંયે રાજસ્થાનોમાં દેવ માફક પૂનતા. રાજઓ પણ એની અહમ છોડતા નહીં. લીંબડીના હરખારગઢમાં એ વૃદ્ધ દેવીપુત્ર આવ્યા. જાણના સમાચાર સાંભળી એમના હિલમાં ઉડો ધા પડ્યો. ઠાકોર ઉપર કોપની સીમા ન રહી. ઠાકોરને નીચે આવવા કહાંયું. ઠાકોર મહેલની સીડી પર દેખ્યા કે તરત કવિએ પોતાના મેં ઉપર ફાળીઆનો હંડો ઢાંકી દીધો, ને પીઠ ફેરવી ઉભા રહ્યા. ઠાકોરને ઠપકાનું એક ગીત સંભળાંયું:

૧

દાવા બાંધજો ગાઢિલ્લા સામે, ચૂડાડા બાજજો ડોહ
અચાંકો મોડજો માન જંગલો અપાહ,
હિન્દવાંશ છાત્ર ગેલો બાલવો ન હતો હરિ,
સતારા સું .ખઝારજો હતો ગેલો શાહ.

૨

નવે ખંડાં માંચ અસો કીજોરો પ્રમાન નાહીં
દાવદારાં લખો અસાં કામદારાં દાય,
મેંત બૂલ આવી કાંઈ આવડી હજાણી બાબા
માખાણીકું બેડીઈ ન હોય માગાં માંચ

૩

ચાલ હાલ ચોરાશીની ચામાં ચાલ ચાંકે સેઠ
ચાંકા સેઠ તાણી બડી ફૂટે કેમ થાય,
અંબુરાય ! કહી જેમ લીંબડી લોપાય જેહી,
માખણી ઉપાડય તેહી કીજો કેડાં માંચ.

૪

બીઆ વેરી તણી થવા રાખજો સાંકે બાંધી,
નવાધી કરી તે વાત અનોધી નહાજ,

તેં આતશ્ય અનુચિત કૃત્ય કરી નાખ્યું. હે રાજા ! કોઈ હલકા શ્રીમંત લોહાની શીખવણીથી, પૈસાના લોભમાં પડીને આવા પુરધની આખર લેવાનું તને કેમ સૂઝ્યું ?”

૫. “ક્ષત્રી વીર વિક્રમ રાજા મરવા પડેલો તે વખતે કોઈએ એને સલાહ દીધી કે “કાગડાનું માંસ ખાવાથી અમર રહી શકાય ” એ વીર વિક્રમ જેવા સુઝ રાજાએ પણ જીવવાના લોભમાં પડીને એ શીખવણીને વશ થઈ કાગડો ખાધો. એથી કાંઈ એ બચ્યો નહોતો, પણ હિંમત બ્રષ્ટ બન્યો. તેવી રીતે તેં પણ આજે કાગડો ખાવા જેવું કૃત્ય કર્યું. ઘણા વખત થયાં તને હલકા લોકે આવો કુસંગ શીખવતાં હતાં, તે આજે તેં પ્રગટ કર્યો ‘હે લીંબડીના નાથ ! એથી નાણાંની છોળા તારા ઘરમાં ન આવી પડી, (તારા મનમાં એમ હતું કે શ્વેલાશાએ તારા રાજમાંથી ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું ને તને મળશે.) પણ હિંમત મામ લોહાનો દમકો મળ્યો.”

૬. “શ્વેલાશા કોઈ રાજ્યનો નિમકહરામ લાલચ નોકર નહોતો, અગર ગામનો શત્રુ પણ નહોતો; તેમ કોઈ કામમાં તને ફગેલ કરે નેવો પણ નહોતો. જે એ મારવા લાયક કે દંડવા લાયક આદર્શ હોત, તો હું અમરના મોગદ ખાઈને કહું છું કે તને હું ઠપકો ન દેત.”

રોડના જમવાનું ટાણું હતું. પણ કવિ લીંબડીની ભૂમિમાં ન શેકાયા. ખરે અપારે આલી નીકલયા સૌંદર્ય ગામે જઈને જમ્યા.

રાજાજીને વિમારણ થઈ; ચારણનો ઠપકો વસમે લાગ્યો; પણ મજેલ કેમ જવા દેવાય ? ત્રણ લાખ રૂપાઆનો દંડ ભરવાની સરતે શ્વેલાશાને ટાડ્યા.

એ નીતિવાન કારભારીના ઘરમાં ત્રણ લાખ રૂપીયા પણ ન નીકળ્યા. એણે તો કદી પોતાના માલિકની સાથે જુદા જાણી નહોતી. લીંબડીને ખાતર તો એમનું જીવન હતું.

૬૦ હજાર રૂપાઆના દાગીના હતા તે રાજાને આપી દીધા. પોતાને પીપરીઉ ગામ આપેલું તે બીજા સાઠ હજારમાં માંદા આપ્યું.

પોતાના એ છોકરાને ઘરાણે મૂંઝી બઢવાણ ઠાકોર પાસેથી પોતાના મિત્ર પાસેથી ! સાઠ હજાર ઉછીના મેળાવ્યા.

બાકી સાઠ હજારની શોધમાં એ લાવનગર મહારાજ પાસે ગયા.

લીંબડી ઠાકોરને ફાળ પડી કે કશુંય કામદાર લાવનગર સભ્યના હાથમાં પડી જઈ માડું સત્યાનાશ વાળશે ! એ હરથી ઢાળને પાછા બોલાવી લીધા. કંઈ માફ કર્યો; રૂપીઆ પાછા લીધા; પણ ગામ તો થઈું ન જ આપ્યું !

ખરેખર લાવનગર મહારાજાએ ઢાળને જામ સાહેબની નાફકે જ લાલચ આપેલી. પણ નિમકહલાલ બેલોચા એમ કેમ હશે ?

ગરવાળાની આસપાસ બેલા ચાણકી વગેરે ચાર ગામે ઉપર બેલાશાની આંખ હતી. ચારણોને પણ ધાસ્તી પેચી ગઈ હતી. બેલાના ચારણ કાળા સહજે બેલાશાની સમક્ષ જ ઠપકાને ભંકે દુહો કર્યો:—

“જસનો તો તને ખંડકા નહ, જોળસ ખેતરડાં
પરડો શી” બેલા ગારજા કેડક માધાજીન”

“આધાશાના દીકરા, તારા મનમાં ગરાશીઆ લોખિનું જસ જામ નથી ખટકત, એને તું રંગડો નથી; અને અમારી શોડી પડી જમીન (ખેતરડાં) કુંદવી પેવા તું ગાધબોળ કરી રહ્યા છે. (કંદ શી) પરડો થાય, મોઠા શિકાર કરવાની તારાન ન રહે, પછી જેમ એ દેડકાં મારીને ખાય, એવું તું કરી રહ્યો છે.”

એ દુહો સાંભળ્યા પછી ચારણોનાં ગામ ઉપર ઢાળએ કાંઈ કંવસ નજર ન નાંખી.

મૃત્યુ

ઢાળ લીંબડીથી ગરવાળા આવતા હતા. વલ્લમાં રંગપૂર પાસે ગુંજરમાં ધીરૂબા વાણીઆણીમે ઘેર પોતે શેઠલા જમવા ફાકાયા. ધીરૂબાએ પોતે બહેન કરેલાં. ધીરૂબાએ કોણ બાણે શા કારણે એમને પનેાળીમાં ઝેર ખવરાવી દીધું. ઢાળનો દેહ ત્યાં જ પડી ગયો. એમના શબને ગરવાળે લાવી અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો.

આજે એમના વંશજની ચોથી પેલી બાલે છે. એમની પાસે અત્યારે ગણસ ગાંઠયા વીધા જમીન છે.

આવા સ્વામીભક્ત શૂરાને લીંબડીના ઇતિહાસમાં બહુ સ્થાન નથી. કેમ બાણે એવી કોઈ વ્યક્તિ જ કહી હયાત નહોતી !

ભિખારાની લડાઈ

આજથી ચોથી પેઢી ઉપર લગભગ સેવત ૧૯૦૦ની આસ-
પાસ જસણની ગાદી ઉપર ફરમાર શેલા ખાચર રાજ્ય કરતા
હતા. એ શેલા ખાચર, સૌરાષ્ટ્રના ભડવીર રાજાઓમાં ગણતરી
પામતા શ્રી આલા ખાચરના પિતા થાય. આલા ખાચરની,
નીચે લખ્યા હુકાઓમાં ચારણોએ જે તારીફ કરી છે તે ઉચિ-
ત જ છે.

“કળિયુગની બાદ કેક, ગઢપત રંગ બદલી ગીઆ;

“(પણ) આલખશી રંગ એક, છે મુંઝાને શેલાગિત.”

અર્થ—આ કાળુગની અંદર કેટલાયે સારા અને શરવીર રાજા-
ઓનાં લક્ષણો પણ બદલી ગયા; પરંતુ શેલા ખાચરના પુત્ર, હે આલા
ખાચર! તારી મુહંતા રંગ એકજ રહ્યો. તારી નેક ટેક ન બદલી

“કળુ કવાવ તણે કરમાણાં ખીખાં પણ;

“કુલેગા દાન કુલેયે રાજ જમ આલાખીવાડા

અર્થ—કળિયુગનો ગરીબ વા વાયો, એટલે ખીખાં જે કૃપણ
રાજાઓ હતા, તે કૃપણ રાજા રૂપી કુલેગા તો કરમાઈ ગયા. અર્થાત
તેઓએ દાન દેવા બંધ કર્યા. પણ હે સત્કળુગના જીવાત્મા આલા
ખાચર! તને કળિયુગનો વા ન લાગ્યો. એટલે તું તો દાન દઈ દઈને
વધુ ને વધુ વિકાસ્યો. (કવાવ=ખરાબ વા)

“તાળે ને પરખાં તણી, શીંગે શડ સરદાર;

“ભલપણ વાળો ભાર, તેં ઉપાડ્યો આલીઆ.”

અર્થ—હે સરદાર! કાઠીનો તણે પરખેની લાજ આબરૂ તો તારા
શીંગા ઉપર—તારા શિર પર નબી રહી હતી. એ ભાર ને તેં જ
ઉપાડ્યો.

આ યશસ્વી સુપુત્ર આલાખાચરના પિતા શેલા ખાચરના
ફરમારમાં એક ટાકણો કાઢી રહેતો. કોઈ કહે છે કે આ કાઠીએ
ફરમારને વેશ ન આપ્યો, અને કોઈ કહે છે કે એની ઘસે
એક અતિ બલવંત થોડો હતો તે શેલા ખાચર માથે ત્યારે

એણે ન આપ્યો, તેથી બલ્લાત્કારે લોહો ઝુંટવીને ટાઢાણા કાઠીને
ઘરનારે કાઠી મેલ્યો. ટાઢાણો બહારવટે ચડ્યો.

એક દિવસ ટાઢાણાએ છૂપા છૂપા આવીને શેલા ખાચરના
ચિતાના પાળીઆનું નાક ખાંડું કરી નાખ્યું, અને નાસી ગયો.

શેલા ખાચરને એથી બહુજ અપમાન લાગ્યું. એણે તપાસ
કરાવી. ખાતમી મળી કે ગુન્હેગાર તો ભિમોરાના કિલ્લામાં
ચોટીલા ભાગદાર નાગ ખાચરને શરણે પહોંચી ગયો છે.

શેલા ખાચરે નાગ ખાચરને ભિમોરા કહાવ્યું કે: “અમારા
ચોરને સુખત કરો.”

કેવો એ નાગ ખાચર ?

“પર વંકી ને વંકો ધણી, વંકો ભિમોરા વાસ

“ નીકો સુરાણી નાહ્યો. મટે ન બારે માસ.”

અર્થ—એ પહોંચી ધરતી પણ બહુ સદર છે. એ ધરતીને
સ્વામી નાળે ખાચર પણ સુંદર, અને ભિમોરાને કિલ્લો પણ બહુજ
મજબુત ને જુકિદાર છે. પૃથ્વી તો માત્ર ચાર જ માહિનાજ લીલી
રહે છે, પણ સુરીક ખાચરને પુત્ર નાળે ખાચર તો બારે માસ લીલો
રહે છે. અર્થાત કાયમ એને હાથેથી સહુને દાન મળે છે, રક્ષણ
મળે છે.

નાગ ખાચરે ઉતર દીધો: “મારો સીમાગની બહાર એ
હોત. અને મને આપની આસા મળી હોત નો હું એને
આહી ન આવવા દેત. પણ એક વખત એને શરણે લીધા
પછી અભય વચન આપ્યા પછી નો હું એને આપને હવાલે
કરું તો હું મહા પાપી હરું.”

શેલા ખાચરે ચેનવણી મે કહી કે: “ધિંગાણુ થશે.”

જવાબ મળ્યો કે: “તો મરવા તૈયાર છું.”

“બારવડાં આપને બધી, હોય જો વેર હબર

“(એને) ભિમોરા ભોગળ, શરણે રાખે સુરાગત”

શેલા ખાચર વડોદરે પહોંચ્યા. ત્યાં જઈને મરાઠા સેના-
પતિ બાબારાવની ફાજ, મોટી રકમને ખર્ચે કાઠિયાવાડમાં
લાવ્યા. ભિમોરાના કિલ્લા ઉપર કૂચ કરી.

ચોટીલાથી ત્રણ ગાઉ, થાન સ્ટેશનથી છ ગાઉ, બોટાદ વીંછીઆ રેલ્વેના સ્ટેશન કાળાસરથી ત્રણ ગાઉ અને જસ-
 ઠણથી ઇસ ખાર ગાઉ દૂર આ ભિમોરાનો કિલ્લો છે. ચોટીલાના
 વિશાળ ડુંગરાઓની અંદર ગિરનારના ગીરની માફક ગીચ
 ઝાડીઓની ઘટામાં આ કિલ્લો નાળ ખાચરે આગર એના પિતાએ
 બંધાવેલ હતો. નીચે તળેટીમાં એક પાણીનો કૂવો છે. ડુંગરા
 પર ચડતાં થોડે ઉંચે ‘લીમ-ગુફા’ નામની પૂરાંતન એક ગુફા
 આવે છે. એ ગુફામાં, પથરીમાંથી જ કઠારી લીધેલા મોટા
 ઓરડાઓ છે. પ્રથમ ભિમોરાના ફરખારે એ ગુફાઓને પણ
 પોતાનાં માલ મિલકત રાખવા માટે વાપરતા. હવે એ ઉજ્જડ
 છે. એ ગુફા ભેદને, એકાદ ખેતરવા ઘેરાવેો ખાધા પછી
 ભિમોરાના કિલ્લામાં જવાય છે. કિલ્લાનો એક બહારનો ફરવાળો
 વટાવીને અંદર જતાં બીજો ફરવાળો આવે છે. બીજા ફરવા-
 લની અંદર ડાબી બાજુ મહેલ છે. વચ્ચે વિશાળ ચૌગાન
 છે. ત્યાં ફરખાર નાળ ખાચર રહેતા હતા એમના હાથમાં
 ચોવીસ ગામ હતાં.

“ત્રણાણુ શેલા તાણુ વાચા પેઈ વહબોય

“(પણ)ગઢ ગઢકયા નોય. (કિ’દી)નાઠા બારી નાણ્યા”

અર્થ—શેલા ખાચરની એનાનાં નગારાં ભયાનક સ્વરે ગઢગઢી
 ઉઠ્યાં; પરંતુ શેલા એ તો એંડાં ગણાય એને ગાવનાં વંતમને નાળ
 જેવો ગુર કદી નાઠાખરીમાં થઇને નારી ન જાય.

બાબારાવની ફેજ લઇને શેલા ખાચરે એ ડુંગરની તળેટીમાં
 બરાબર કૂવાની પાસેજ પડાવ નાખ્યો. કિલ્લા ઉપર એક સામ્રો:
 હલ્લો થાય તેવ તો સગવડ નહોતી. સાંકડી એકજ કેડી હતી,
 કેડીની બન્ને બાજુ ઉંડાં કેાતર હતાં. થેડાં માણસો ઉપર
 ચડવા જાય ત્યાં કિલ્લામાંથી જંગળ-(નાની તોપ) નો ગોળો
 છુટે ને માણસો જીવથી જાય. બાબારાવની કારી કાવતી નહોતી.
 કિલ્લામાં બસો જેટલાં માણસો હોવાનો એને વહેમ હતો.

મરાઠી સૈન્યની તોપો ગજના કરવા લાગી પણ.

“આઠ મહિનાની આરા, મે’ ગાને ને શાફ્લો મરે;

મે સાંખે નિજ વાસ નાજીના ધુઆક નાણ્યો”

અર્થ—શાદુલા નામનો સિંહ ફક્ત આઠજ મહિના-નિવાળો અને ઉનાળો જ-જીવે. અને ચોમાસામાં વરસાદની ગર્જના થતાં તો એના મનમાં થાય કે કાઈ બીજો સિંહ કબાઈક છૂપાઈને ડણુકે છે. એટલે શાદુલા એ સિંહને શોધતો શોધતો, વરસાદની અદૃશ્ય ગર્જના ન સાંભળી શકવાથી માર્ગ પછાડી પછાડીને પ્રાણ કાઢી નાખે. તેવી જ રીતે નાજી ખાચર જેવો સિંહ પોતાને આંગણે તોપોના અવાજ શી રીતે સહન કરી રાકે / મરે અગર જીવું એજ એના મનમાં થાય.

કિલ્લાની અંદર કેવી દુર્દશા મંડાણી ! મત્ર આઠ જ માણસો હતાં અને પાણી ખુટવા લાગ્યું હતું. નવું પાણી લઈ આવવા માટે તળેટીના કૂવા સિવાય ઉપર બીજું એક પથ્થુ જળાશય નહોતું. કૂવા પર તો સેના પડી હતી.

આખરે પાણી ખુટ્યું. નાજી ખાચરે જીવવાની આશા છોડી. પોતાનાં બાળ બચ્ચાંને ગુપ્ત માર્ગેથી ચોગલે મોકલી દીધાં. પાણી વિના આઠે જણા વરફડતા હતા. એક ટીપું ચે ન રહ્યું.

પેલો ટાઢાણો કાઠી પથ્થુ કિલ્લામાં જ હતો. એનાથી તરસ ન સહેવાળી. રાતમાં ઉઠીને નાજી ખાચરના હોકાની અંદરનું ગંધાડું પાણી એ પી ગયો. પ્રભાતે દરબારે એને ફિટકાર દીધો.

તૃપાથી બેહોશ બનેલા એ પાટીએ કિલ્લાની દિવાલ પરથી નીચે ફૂટકો આર્યો. ફડતો ફડતો એ તળેટીમાં બાબારાબની ફાજ વચ્ચે પહોંચ્યો. એને શેલા ખાચરની પાસે લઈ ગયા. એણે મહો પાસે બોલો ધરીને ઇસારતમાં સમજાવ્યું. એને પાણી પાવામાં આવ્યું.

શેલા ખાચરે પૂછ્યું કે : “ કિલ્લામાં કેટલાં માણસો છે ? ”

ટાઢાણો જવાબ આપ્યો કે : “ ફક્ત આઠ જણા. ” !

તુરત જ સંન્યને હુકમ મળ્યો કે હવે ફિકર નહીં. કિલ્લામાં નથી કાફોળો, કે નથી માણસો. કરો હલો !

હલો મંડાયો.

આગલી જ રાતે નાજી ખાચરના કિલ્લામાં બે મારવાડી રજપૂતો મહેમાન આવેલા. મારવાડમાંથી બન્ને જણા દારકા

જત્રાએ જતા હતા. પ્રભાત થયું એટલે નાળ ખાચરે એ બન્ને જણાને કહ્યું કે: “ ભાઈઓ, હવે તમે જાઓ. નહીં તો આજ આ સેના તમને પણ મારી નાખશે. ”

મારવાડીઓએ જવાબ દીધો કે: “ નાળ ખાચર ! અમે તમરો શેઠલો આધો. હવે અમારાથી કેમ જવાય ? દ્રાક્ષ તો કેાણુ જાણુ ક્યારે પહોંચ્યું. અને ઢર્શન કર્યા પછી કેાણુ જાણુ ક્યારે મોક્ષ મળશે. એને બદલે આંહી યુદ્ધમાં તો સ્ત્રીને બે ડગલે જ મોક્ષ મળે. વળી સ્વર્ગને માર્ગે તમારા જેવા શૂરવીરનો સાથ કરી ક્યાંથી મળે ? માટે અમારે હવે તો ‘ અઠે જ દારકા. ’

ત્યારથી આપણા પ્રાંતમાં ‘ અઠે દારકા ’ હું વાક્ય પ્રચલિત થયું.

દૈન્ય આજુ, હરવાળ તૂટ્યા, બરાબર ચૌકમાં ધિંગાળું મચ્યું. આઠ જણા ક્યાં સુધી ટકે ? નાળ ખાચરના શસીર પર ખુબ જખમે પડ્યા, એણે ઘણાને સૂવાડ્યા, આખરે નાળ ખાચર બરાબર જોડાના પર્જથ આ ઉપર બેસી ગયા. એના ધડ ઉપર મસ્તક ફક્ત અડકી રહ્યું હતું. પાસે અરબી ભાંગેલી સોનાની મૂઠવાળી તલ્લવાર પડી હતી. મૃત્યુને બહુ વાર નહોતી.

ત્યાં તો એની પાસે બાબારાવનો ભાણેજ આવી પહોંચ્યો. એ મરાઠાએ નાળ ખાચરના પગમાં સોનાનું સાંકળું નેચ્યું, સામે સોનાની મૂઠવાળી તલ્લવાર નેહ. એનું મન કહાવ્ય સોનામાં લોભાયું હશે, અગર એ બળવંત શત્રુની બે ચીજો લઈ જઈ પેતાની શાખાથી કહેવડાવવી હશે ! એટલે એ નીચે બેસીને નાળ ખાચરના પગના સાંકળાની ખીલી ખોલવા લાગ્યો.

લાંબા થઈને બેઠોશ પડેલા નાળ ખાચરના મનમાં થયું: ‘ અહો ! મરતાં મરતાં આવા એક વડીઆને મારા જવાનો કેવો સુંદર લાગ ! ’

પણ એની ગરદન ઉપર માથું ડગમગતું હતું. એનાથી હિસા થવાય તેમ નહોતું. અર્ધી તૂટેલી તલ્લવાર એ આધે બેઠેલા દુરમનને પહોંચી શકે તેમ નહોતી.

એણે શું કયું ?

“ ઉત્તમંગ ટેકણ એક, (અને) ખીજે હથ વાહ ખજડ;
(આમાં) વાખાણુવો વધેક, નેક લજ હીયો નાછઆ ? ”

અર્થ—એક હાથે પોતાના માથાને ધડ ઉપર ટેકાવવા ખરાબર
દખાણી રાખ્યું, અને બીજે હાથે તલવારનો ધા કર્યો. હે નાજા ખાચર !
આ બે વફાદાર જીવનઓમાંથી કઈ જીવનને અમારે વખાણુવી !
પરંતુ તલવાર સી રોતે મારી ?

“ રીંખેને સર રખીચર તણે, કાજ વાહ કરમાળ;

(૯) બાળાપણુ ખરદાળ, (૧૦) ઝાં સાંસરિયું મુરાલિત ? ”

અર્થ—ખાળકની માફક તું જેઠજીવર ચલે, અને પ્રભી દુસ્મ-
નના માથા પર તેં તરવારનો ધા કર્યો. હે ખરદવાળા પુરુષ ! તને
જો વખતે એકાએક તરે ખાળપણુ કયાંથી ગાદ આપ્યું ! કારણ કે
ખાળેલીઆમર તો તું આલ્યાવસ્થામાં જ આવેલ હતો.

(રખીચર=રિપુ, શત્રુ. કરમાળ=તરવાર)

હરેર અપસર નજરાળ, એગણુ, ધર, ખરજણુ જાણુક,

લોહુ જવત મૃત જાળ, તેં સંખ્યાઆં મુરાલિત.

અર્થ—તારૂં માથું તો કચાઈ ગયેલું, જીવ જવાની તૈયારીમાં
હતો. હરિ નને સુર લોકમાં તેડી જવા આવીને બિલો હતો. અપસર
જગમગ લાંછને પહેરાવવા તત્પર હતી જોગણીઓ તારા લોહીથી
ખંખર જરવા આતૂર ખડી હતી. પૃથ્વી (ધર) પણ તારૂં લોહી પીવા
તલસતી હતી. ગીધડાં અને શિયાળાઆં તારૂં માંસ લક્ષવા આવી
પહેંચેલાં. લોહાની તરવારને પણ તેં હાથમાં રોળી રાખી. જીવનને
પણુ કશું કે : ‘ ખટું રહે ! ’ મોતને પણ ફરમાવ્યું કે : ‘ થોડીવાર થોભી
જા.’ પોતાના કુળની કીર્તિને પણ ચમત્કારી. એ બધાને બડીસર
જેં અટકાવીને આ એક દુસ્મનને મારી લીધો. ગ્રાણુ જૂકું જૂકું ચલા
હતા તે બડીએ તેં આટલું રોકાણુ આ તમામ સાક્ષીઓને કરાવ્યું.
કારણ કે એક શત્રુ તારી લાજ લેવા આવ્યો હતો. તેને માર્યા વિના
તારાથી કેમ ચાલું જવાય ?

એ માંગેલી તલવારને એક ઝટકે બાખારવના લાલેજના
ગ્રાણુ નીકળી ગયા. પણ ત્યાં તો દુસ્મનેએ અલીને
નાજા ખાચરને ઘેરી લીધો.

“ ઉતખંગ ખમ યાતે અખમ, ધડ લાચું ધાગે

“ ખેલ્યો રણખાજે તું નવતેરી નાહ્યા ”

અર્થ—હે નાન ખાચર ! પછી તો તારું માથું (ઉતખંગ) પડી ગયું, અને તારા હાથની તલવાર (ખમ) પણ પડી ગઈ. એટલે પછી તારું ધડ ઝીકલું દોડાદોડ કરી, શત્રુઓને હાથમાં ઉપાડી ઉપાડીને પટકવા લાગ્યું. રણસંગ્રામની અંદર તું પણ બીમન્ની માફક નવતેરીની રમત રમ્યો. બીજે કુરસેવરના યુદ્ધમાં એક હાથે નવ અને બીજે હાથે તેર હાથી ઉપાડી ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાળ્યા હતા. આંહી નાન ખાચરે માણસોને કંગોળી કંગોળી પછડાયા.

છપ્પય

ત્રીસ લગ્યાં અંગ તીર, ત્રીસ ખજ લાગી તાતી;
પડ્યા ધાવ વણ પાર, સૂર વર્જરની છાતી.
જેંશીસ ને અગીઆર, ગેખ સર લગ્ગી મોળી;
શેલ લગ્યા ચોવીશ, ધોમ છક ખાજ હઢોળી.
કલખાણુ ઘણુ કાઢીઓ, ફરે નાહીં પાવ પાછો ફર્યો;
નજરાજ ભૂપ થાંભ્યો નહીં, તરસીંચ ધીજ સૂરાતણો.
(કલખાણુ=શત્રુઓ. તરસીંચ=ત્રણ સિંહ જેટલો અળવાન
એલ=અલ્ય, તીર)

૨

રાવણુ હઠ જમું રાખ, સૂર રથ જીવ છપાયો;
વીક્રમ જાણુ પ્રવીણુ, જોધ પત વાયસ ખાયો.
અરજણુ ખાણુ અથાહ, લડ્યો નહીં ગોપ ભૂંટાયો;
અંત સમ જળા પેસ, માન દુર્યોધ મટાયો.
કદાંત મોત કાળો અજળ, એતાક ભૂપ ડરીઆ અજે;
નજરાજ પ્રાણુ મૂક્યો નહીં, લોહી પ્રાણુ છૂટ્યા લગે.

અર્થ—મોતથી ડરીને કેવા કેવા વીર પુરુષોએ પણ બૂલો કરી છે ! રાવણુ જ્યારે યુદ્ધમાં એકલો રહ્યો ત્યારે ચર્મના રથમાં જઈને છૂપાયો હતો. વીક્રમ રાજા જ્યારે મરવા પડ્યા ત્યારે કાંઈએ રક્ત કે કામડાનું માંસ ખાવાથી ઉગરતો; એથી એના જેવા શાહ્યા પુરુષે પણ મોતથી ડરીને એ કૃત્ય કર્યું. કૃષ્ણ ગોપીઓને મૂકવા જતા હતા ત્યારે માર્ગમાં કાખાઓ ગોપીઓને હાંકવા લાગ્યા, તોયે અન્નૂનથી

પોતાનું ગાંડીવ ન ચલાવી શકાયું. અને દુર્યોધન જેવો મર્વિષ્ટ યોદ્ધો પણ આખરે લાચાર બનીને, મોતથી બચવા માટે પાણીના કુંડમાં "સી" બેઠો. મૃત્યુ એવું કારણ છે કે આવા રાજાઓ પણ ડરી ગયા. પરંતુ નાનું ખાચર ન થરથર્યો.

આવી વીરતાથી મરનારને માટે ચારણ કહે છે કે:

નાન ન્યું મરાય નૈ, સાબધ હરમત મોત

"મોડું ને વે'લું મોત, સાને માથે સુરાવિત."

અર્થ—જો કે જોલું મોડું તો સહુને મરવાનું છે, પરંતુ જે શરા ખાચરના પુત્ર નાજા ખાચર! તારી માથે શુદ્ધ બુદ્ધિ અને હિંમતથી મરવાનું તો બીજાથી નહીં બની શકતું. પોતાની હેલ્લી પણ તે તારી કીર્તિ + 'જા' માં રાખી.

બિમોરનો ગઢ શેલા ખાચરના હાથમાં ગયો. પરંતુ ત્યાર પછી નાજા ખાચરના પુત્રે એ ગઢ પાંદો જીતી લીધો. અત્યારે એ ગઢ જેવો ને તેઓ મોજુદ છે.

આ આખા પ્રસંગને નીચે લખેલા એક કાવ્યમાં અમર કરવામાં આવેલો છે.

શાહુદાર--સાવઝડ

૧

સૂખા રોપીયાં ફરીઆદ સુતારે, ફેજ નન્યા ખંડ ચાર ફતારે,
મોટે ચડયો ગનીમાને મારે, સૂરાણી નજરાજ ન સારે.

૨

ધણી દોઆ હકમ ફળી ધામા, આગુ ધાઈ મદાઈ આયા,
વાગી હક ત્રંબાળુ વાયા, જલજીવ્યા નજરાજ જમાયા.

૩

તરવારાંરી વાજે તાળી, વાલી ધણી મરેહા વાળી,
ખરયા મરાહા હાંજાં ખાળી, વજા બણી રણથંજર વાળી

૪

આયા જાઇ જાઇ અરાહી, લાખાહરો લડે લોહ લાહી,
સો! વસંટીઆ કહે પરાહી, કાં ચૂકવ કાં નીકળ કાઠી.

૫

કે' વશટીઆ આસકપાળો, પંચમુખ ખડ ન ખાય પટાળો,
હઠ મેલે નજરાજ હઠાળો, (તો) મેર કો ને ધુળે કપમાળો.

૬

દંડ ન ભરા હું રામ દુવાઇ, મરવો ભીમ તણા ગઠ મહી,
આદ અનાદ તણી અવળાઇ, છોડા ફી હું અવળ ચંડાઇ.

૭

હાડે દખણ દળ ભરડા લીધા, કાઠે જોર અનોખાં કીધાં,
દસ દસ વાર ગનીમાને દીધાં, દસ દાંડા લગ નીર ન પીધા

૮

જળનો તરસો દળમાં જામ, કોપ્યો સૂયો ને હલાં કરાઇ,
હોટે જાળણ્યા નાળ્ય હવાઇ, ચાર પો'ર તલવાર ચલાઇ

૯

ધજવડ વાળો તોગણ ધરીઓ, ફેરા ચાર ચોરીમાં ફરીઓ
કાળો ખુમો આણવર કરીઓ, વર નજરાજ અપસરને વરીઓ

૧૦

એકલવેણો વંદુઃ આયો, લાડરખાન જાનૈયા લાયો,
મોતીરો હરિઓ ચાળ ગંગાપો, વે સપ્તમીએ નજરાજ વધાયો.

અર્થ—જો કોસિહરાવની ફેજ પાસે ચાર ખંડના લોકો નમ્યા હતા, તેના ટોપીવાળા સૂયા પામે ફરીઆદ કરવા શેલો ખાયર પહોંચ્યો ફરીઆદ કરી કે સુરા ખાયરનો દોકરો નાળે ખાયર કોઠનું કહું માનતો નથી. મોટા મોટા હાકે-મોતે પણ નજરે પડતા જ મારી નાખે છે (મરાઠી સેનાને 'ટોપીઓ' કહી, કારણ કે તે વખતે મરાઠાઓના લશ્કરમાં યુરોપી મોલ્જરો, કવાયતદારો રાખવામાં આવતા. ગનોમા=સૂયા)

૨. આ ફરીઆદ સાંભળીને સૈન્યના માર્લાફે હુકમ દીધો. એટલે દુસ્મનો ધસીને લિમોરા ઉપર આવ્યા. હાકેલા વાગી, નોખતો મડગડી, લાકાઈનો ખૂપ્યો નાળે ખાયર જગી ઉઠ્યો. (મદાન=દુસ્મન)

૩. તરવારો સામસામી અથડાવા લાગી. કેમ જાણે તરવારો સામ સામી તાળીઓ દેતી રમત રમતી હોય ! મરેહાની સેનાનાં ધણાં માણસો કપાયાં, મરાઠાઓ હિંમત હારી ગયા. રણુથંભોરના થેરામાં

જેમ બાદશાહનું સૈન્ય લાચાર થઈ પડ્યું હતું, તેણે જ લિમ્બેરાના ઘેરા વખતે મરાઠી લશ્કર બની મથું. ઘણા દિવસ સુધી મારો ચલાવ્યા છતાં કિલ્લો તુટતો નહોતો.

૪. શિવો ખાચર પોતાના જાઈ ભાઈને પણ લઈને આવ્યો. છતાં લાખા ખાચરનો એ પૌત્ર નાજો ખાચર તો લોદાની લાકડીની માફક અડમ્બ બનીને લડતો રહ્યો.

૫. શત્રુ-સેનામાંથી વળિં કરવા માટે માણસો આવ્યા. તેઓ કહે કે: 'ઓ કાઠી ! કા તો દંડ ચુકવી દે. નહીં તો કિલ્લાની બહાર નીકળ.' એ આસ જેવા વિશાળ કપાળ વાળો વીર જવાબ આપે છે કે "જેમ ફેસર્સાસંહ કદી ધાસ ખાય નહીં તેમ હું પણ કદી નમીશ નહીં." જે ટેકોલો નાજો ખાચર પોતાની હડ મૂકે તો પછી મેર પર્વત ચળે અને આકાશ ધ્રુવ જાય. (ધંચમુખ=સિંહ. ડખમાળો=આકાશની નદાત્રમાળા.)

૬. રામ દુવાઈ લઈને હું કહું છું કે હું દંડ નહીં ભરું સુખેશા હું આ લિમ્બેરા ગઢમાં લડીને મરીશ. મારી સદાની અડમ્બતા હું નહીં છોડું.

૭. દક્ષિણીઓની સેનાએ ગઢની આસપાસ ઘેરા ધાલ્યો. તેનો સામે નાજા ખાચરે પણ અપૂર્વ બળ દાખવ્યું. દસ દસ વાર તો સુ-ખાને પાછો કાઢ્યો. દસ દિવસ સુધી પાણી વિના ટકર બીધી.

૮. પાણીનો તરસ્યો ટાઢાણો કાઠી હુસ્મતોના લશ્કરમાં પહોંચ્યો. એની વાત સાંભળીને બાબારાવે હલ્લો કરવાનો હુકમ આપ્યો. તોપો ને બંદુકો છૂટી

૯. એ નાજો ખાચર જેમ જાણે યુદ્ધરૂપી લગ્ન કરતો હોય ! તરવારનાં જાણે તારણ બન્યાં. પોતાના અણુવર તરીકે એણે કાળા ખુમાણને રાખ્યો. અને આખરે મરીને એ વરરખતા નાજો ખાચર અપ્સરાના સાથે વર્ષો. (ધજબડ=તરવાર)

૧૦. એકવચની એ શરવીર વેકુંઠમાં જાન જોડીને મથો. પોતાની સાથે મરેલા શરવીર જાનૈયા સાથે લઈ ગયો. સ્વર્ગમાં પ્રભુએ મોતીને થાળ મગાવ્યો; ને લક્ષ્મીજીએ વરરાજા નાજા ખાચરને પોષ્યો.

પ્રબળ પાપનું પરિણામ

“સરવો સોરઠ દેશ, સાવળડાં સેજળ પીએ.”

કાઠિયાવાડનો સોરઠનો ભાગ અને તેમાં પશુ ગીર બહુ જ રમણીય પ્રદેશ છે. ઘણી ગીર કપાઈ ગઈ છે, કપાતી જાય છે; તો પશુ જે ભાગ હજી રહ્યો છે તે ભાગની રમણીયતા ખરે અદ્ભૂત જ છે. ઉનાળાના સુકા દિવસોમાં પાન ખરી ઝાડ કુંડાં થઈ ગયાં હોય, ખડ સુકાઈ ઉડી ગયાં હોય અને ઝરણો સુકાં પડ્યાં હોય, ત્યારે તે ભાગમાં જનારને ખરી ખુબી જણાતી નથી. પશુ એ એક સારા વરસાદ થઈ ગયા પછી ઝાડ નવપલ્લવિત થયાં હોય, ખડ લીલાં છમ છાતીપુર લીલાં હોય દરેક નદી ઝરણું આનંદમાં ખળખળાટ કરી રહ્યું હોય, તે સમયની ગીર જોઈ હોય તેનાથી એ દ્રશ્ય એકદમ ભૂલાય તેમ નથી. એક સારો વરસાદ થઈ ગયાના ખબર મળતાં જે દૂર દૂરથી રખારી, ચારણ, આહર, કાઠી અને દરેક મોટા માલધારી પોતાનાં ઢોર લઈ ગીરમાં ચારવા જાય છે. ઠેકઠેકણે ઝુંપડાં અને ઢોરની જોડો ખંધાય છે. આ દિવસોમાં પ્રભાતમાં કરતી છાશના ઘમઘમાટ, ઘંટીના રવ સાથે ગવાતાં પ્રભાતીઆં, રાત્રે ક્યાંઈ ભજનની ધુન તો ક્યાંઈ હુહા તો ક્યાંઈ વાર્તા, રખારી-ચારણના પાવાના મધુર નાદ, ક્યારેક ક્યારેક ડુંગરા ગળવી મૂકતી સિંહની હુંક, તો ક્યારેક પશુ (એ નામનાં હરણ) ની છીંકા રીઆ, ક્યારેક સાબરના બાડુક, મસ્ત ખુંટની ગા, મચુરના ટલુકા-આ બધું જેણે અનુભવ્યું હોય તેને જ તેની ખરી ખુબી જણાય તેમ છે.

કેટલાંક વરસો પહેલાં તુલસીશ્યામની આસપાસ કેટલાક ચારણના નેસ હતા. દેશમાં દુકાળને લઈ ઉનાળામાં પશુ કેટલાંક ઝુંપડાં ત્યાંજ રહ્યાં હતાં. દુકાળ હતો; ખડની અછત હતી; પરંતુ ઢોર નિભાવવાનું કંઈક સાધન ત્યાં હતું, તેથી

પડ્યાં હતાં. શીળીનો રોગ ઢોરમાં એકદમ ફાટી નીકળ્યો. ઘણા માલધારી માત્ર લાકડી લઈ દેશમાં પાછા ફર્યા. બહુજ થોરાં ચારણ કુંડુંબ ત્યાંજ રહ્યાં.

એક ચારણને માત્ર એ નાનાં ખડાયાં રહ્યાં, બાકીનાં ઢોર તો મરી ગયા. ચારણીઆણી પોતાના માવિત્રેથી એ પાઠીઓ લઈ આવી. આ પ્રમાણે એ ચારણને ચાર નાનાં ખડાયાં થયાં. તેના ઉપરજ તેનો નિભાવ હતો. “આગળ જતાં સારી લેંસો જશે. અને દૂધધીમાંથી ગુજરાન ચાલશે.” એ આશાથી બહુ ચાકરી રાખવા માંડી. ચારે ખડાયાં મોટાં થયાં, ડુંગીરની અસલ વખણાય એ તેવી ચારે લેંસો થઈ. મોટાં માયાં, ફાડીઆર્મ હીવા કરી મૂકી શકાય તેવાં વળેલ બખે ત્રણ ત્રણ આટલ લઈ ગયેલાં શીંગ, દેવળના કથંબ જેવા પખ, ટુંકી ગુડી, ફાંટમાં આવે એવાં આઉ, પથારી કરી સૂઈ રહેવાય તેવાં વાંસાનાં પાટીઆં-આવી બધી રીતે વખણાય તેવી ચારે લેંસોને જઈ બન્ને ચારણ જણ આંનદ લે. દિવસે ચરીને સાંજે સૂર્યાસ્ત પહેલાં ઘેર આવે ત્યારે ચારણીઆણી ઝાકના ઝાંપા પાસે ઉભીજ હોય. “મોળી (મારી) બાખી (લેંસનું નામ) મદી (આવી), બાપ ગોહડ (લેંસનું નામ) મદી, ખમા મોળી શેલર, આઈનાં રખોપાં મોળી મા” કરી કરી લેંસોને આવકારે, પોતાના પછેડા વતી ટુંછે, પછી બાણ ખવરાવવું હોય તો ખવરાવે.

ચારે લેંસોને વીઆવાને હળુ ત્રણેક માસ છે. “ચારે વીઆશે; અધમણ અધમણ દૂધ કરશે; રોજ સાત આઠ શેર ધીની છાશ થશે; ગુજરાન બહુ જ ઠીક ચાલશે.” એ વિચારો એ વાતો બન્ને ચારણ જણ કર્યા કરે છે. અને આશામાં દિવસો કાઢે છે.

ભાદરવો આવ્યો; ભરપુર વરસ્યો; હેલી મચાવી. આઠેક દિવસની હેલી થઈ. વરસાદ બહુ તેથી ઘણા માલધારી ચરવા જવાને બહલે લેંસોને છોડી મૂકે. એટલે લેંસો પોતપોતાના ચરવાના નેખમે (ઠેકાણે) આવી ગય. અને સાંજે પાછી નેસે આવે. આવી સ્થિતિ કેટલા દિવસથી ચાલે છે.

અરાબર અંધારી રાત છે. વાહળાં ગટાટોપ જમ્યાં છે. ક્યારેક ક્યારેક નીજળીના ચમકારા થાય છે. વરસાદ ઝીણું ઝીણું વરસવો શરૂ થયો છે. આહિરના બે બુવાન ગીરમાં નીકળેલા. ઢિવસે આ ચારે લેંસોને તેણે જાણેલો. નજરમાં આવી ગયોલ. આહિર થયેલી અસલ લેંસો લઈ જવાય તો મેં માગ્યો પૈસો મળે એવી આશાએ અડધી રાત્રિ ગઈ હતી ત્યારે જોકે આવ્યા. ચારણ્યારણીયાણી નેસનું ધાગડીઈ કનાડ હાથ નિશ્ચિંતપણે સૂઈ ગયાં છે. જોકનો ઝાંપો ઉઘાડી ચારે લેંસોને આહિરએ હાંકી. એકદમ દોડાવવાજ માંડી. જખર આહિર થયેલી લેંસો કેટલીક દોડે ? તો પણ ભાકડીઓના માર મારી જેટલી ઉતાવળે હાંકી ચકાય તેટલી હાંકી. સવાર થયું. ત્યાં ગીર બહાર નીકળી ગયા.

આરણુ સવારે જાગ્યો. જોક ખાલી પડી છે, બડીક તો ધાયું કે ઝાંપો ઉઘાડો રહી ગયો હશે, તેથી લેંસો ચરવા ચાલી ગઈ હશે. શેટલો તૈયાર થયો કે છાંશ પીને રાત્ર લેંસો જતી હતી તે નેખમે ગયો. પણ ત્યાં તે લેંસો જવામાં આવી નહિ. વરસાદ બહુ વરસતો હતો તેથી બીજે નેખમે ચરી ગઈ હશે; સાંજરે પાછો લેંસે આવશે; એમ ધારી ઝૂપડે આવ્યો. સાંજરે. ધણીધણીઆણી રાહ. જોકે ઉભાં, પણ લેંસો નો આવી નહિ. ત્યારે અરેખરી ચિંતા થઈ. ફરી આસપાસ બધાં સ્થળો જોઈ આવ્યો, ગીરમાં બધે રખડ્યો; પણ લેંસોનો પતો મળ્યો નહિ. હવે જ ચોરાઈ ગયાનો વહેમ આવ્યો. લેંસો ઘણી હોય નો તો તે ટોળાંમાંથી એક, બે કે ત્રણ ચારને જુદી પાડવી સહેલ નથી. કયા પોઆર્થ તો જુદી પડે જ નહિ કહાય મારે પણ ખરી. કેમ બહુ હિંમતવાળા બે ત્રણ ચોર હોય ને એવાં મોટાં ટોળામાંથી બે ત્રણ જેવી તેવી લેંસોને જુદી પાડી લઈ જાય તો એની મોટા માલધારી બહુ ફરકાર પણ ન કરે. શોધ કરવા જવાના શ્રમથી કંટાળી જતી જ કરે. આ તો અરે લેંસો અથે જ ગઈ-અધી ગઈ; જેના ઉપર કેટલીએ આશ્રાએ ખંધેલી તે બધી ગઈ. વળી લેંસો પણ જેવી તેવી નહિ. આરણુ ચારણીયાણીએ ખેતપોતાનાં સમાંજેમાં જઈ વાત કરી.

છ જણા શોધ કરવા છેવટ પંદરેક દિવસના પરિચાણ પછી નીકળ્યા.

લેંસનાં ઘાટાં દૂધ પીવાં અને વખતે તે દૂધ સાથે જંગલના સાંખો, રાજગરો તથા એક ભતનાં ખડનાં બીયાં (ચોખા જેવાં થાય છે) મીઠાવી ખનાવેલી ખીર ખાવી વગેરેથી પ્રમાણ થઈ બચેલા ચારણ-રખાર હું લીધંસુત્રીપણું, તેમની ભોજપ અને સાદાઈ જોવું જ હોય છે.

ગીરમાં નીકળ્યા પછી લેંસોને ભગવવાની જરૂર હતી જ નહિ તેથી આહરો થાક દેતા દેતા ખીમે ખીમે લેંસોને લઈ વાળાકમા આવ્યા. પોતાનાં સગાં-જોળખીતાને ઘેર રોકાના જેતપુર પહોંચ્યા.

સવારનો પહોર છે. બાહરના કાંઠા ઉપરના એક ઝરૂખામાં દરબાર ખાનગી પોતાની હેડીનાં થોડાંક માણસોને ડાયરે કરી બેઠા છે. કસુંબા લેવાઈ ગયા છે. શીરામણી કરવા ઉઠવાની તૈયારી છે. બાહરના કાંઠા ઉપર બારે લેંસોને લઈ બન્ને આહર નીકળ્યા. જરૂખા ઉપરથી ઘરબારે લેંસો જોઈ. ઘરથી પણ એ લેંસોની જાત જાની રહે તેમ નહિ હતી. ડાયરે બધે લેંસો ભણી જોઈ રહ્યાં. વેચાઉં હોય તો મ્હોં માગી કિંમત આપીને પણ એ લેંસો લેવા જેવી સૌને જણાઈ. ઘરબારે એ માણસને જઈ તપાસ કરી વેચાઉં હોય તો તે પોતા પાસે લઈ આવવા કહ્યું. બાહર નરકની ગઢની ખડકીમાંથી બન્ને જણ નીકળ્યા. આહરોએ આ આ દમીને આવતા જોયા. કઠોડામાં બેઠેલ ડાયરને પણ જોયો. ‘ચોરનું હેયું કાચું’. કોણ જાણે શા કારણથી પણ એકદમ બન્ને આહર પહોંચ્યા. લેંસો મૂકી ભાગ્યા. એ પ્રમાણે આહરોને ભાગતા જોઈ લેંસો ચોરા હશે માની ઘરબારે તે લેંસો હાંકી લાવવા બીજા એક આદમીને દોડાવ્યો. લેંસો ગઢની ખડકીએથી ગઢમાં આવી. લેંસો જોઈ. “જમે તે પ્રકારે પણ લેંસો રાખવા જેવી છે” એમ અંદર અંદર વાતો ચાલવા લાગી. ઘરબારનું મન પણ ભોળવાયું. પાસે બેઠેલાએ કંઈક મજબુત કર્યું. છેવટ લેંસોને તબેલામાં આવે ખુણે ખાંધી સંતાડી દેવી કરી.

ગમે તેમ થાય તોપણ ભેંસોને હવે જવાજ દેવી નહિ. આવી ભેંસો શોધતાં મળવી મુશ્કેલ, તેથી રાખી જ દેવી ઠરી.

ચહિનેા માસ થયો. ભેંસો વીધાઈ. દૂધ અધમણ અધ-મણ ટંકે આપવા લાગી. ખરેખર, પછી તે ગમે જ બંધાઈ ગઈ. પેલા ચારણો શોધતા શોધતા મિક મહિને જેતપુર આવ્યા. કંઈક ખામમાંથી “ચાર ભેંસો લાઠર કાઢેથી મળવાની અને ઠરખારમાં હોવાની” વાત સાંભળી. ઠરખારને ત્યાં જ ભેંસો છે, ઘેર જ છે, તુરત પાછી મળશે,” ધારી ચારણો ખુશી થયા અને ઠરખારગઢની ડેલીએ આવ્યા. ચારણુ આવ્યાની વાત જ્ઞ બારે સાંભળી. વિચારમાં પડી ગયા. આસપાસનાં હલકાં મણ-સોએ જાણ્યા. “ના બાપુ, એમ તો ભેંસો અપાય જ નહિ. શું આવી કે એ ભેંસો એની જ છે? વળી કેલું ખવરાવું? બાપુ, પાણી પાણી મણ ટંકે દૂધ કરે છે; ઠસરેર બારશેર બીજી છાસ થાય છે. આજ સુધી ખવરાવીને એમ આપી દેવાય! આજ્ઞ જાય!” વગેરે વગેરે વાતો કહી ઠરખારને ચલાવ્યા. છેવટ “ભેંસો અહીં નથી” એમ ચારણુને કહેવરાવું. ચારણુ મુંઝવ્યા. ત્યાં જ-ગઢમાં જ ભેંસો છે એમ તેમણે નક્કી સાંભળ્યું, છેવટ ઠરખારને મોઢે થવાની માગણી કરી જાય્યા:

“મામાહીં બણો સરજનેર પુત્રા તું કીં સંતાડે ને જીઠા?”

આજ્ઞા કાઠી ચારણુને એનો જ સંબંધ હતો, કાઠી પેલાથી મોત્ર ચારણુને મામે કહે; ચારણુ પેતાથી મોત્ર કાઠીને મામા કહે. તે ઉપરથી આ પ્રમણે ચારણુએ ઠરખારને મામા કહી જોડાવ્યા.

સૂર્યપૂત્ર કાઠી ડેલીએ ચારણુ આગે તેનાથી મોઢું સંતાડે નહિ. આ આશાએ બિચારા ચારણુએ જતા આવતા ધાણુથી સાથે સંજેલા કહેવરાવ્યા. પણ ઠરખાર તો મળ્યા જ નહિ. તેમ ચારણુ પણ ભૂખ્યા તરસ્યા ડેલીએ સાંજ સુધી બેઠા.

છેવટ ચારણુએ પા નાખી, ત્રાગાં કરવાની જ્યારે તૈયારી કરવા માંડી ત્યારે ઠરખારથી તાપ જીરવાયો નહિ. હવે ભેંસો આપવામાં આવે તો તો વળી વધારે મોઢું. ચોક્કસ મળ

સંઘર્ષાનું તહોમત પણ આવે. વાત બહાર તો પછી ચુકી છે. હવે શું કરવું ? ચારણ ત્રાગાં કરશે, ફરીયાદ કરશે, તપાસ થશે, ભેંસો તબેલામાંથી હાથ આવશે, માથે તહોમત આવશે. માટે કાંઈ ઉપાય ? હજુરીયા બોલ્યા “ખાપુ ! એમ બીજો છે શું ? ચારણ ત્રાગાં કરશે, તેમાં આપણી શું તપાસ થાય ? અને ભેંસો હાથ આવે ત્યારે તહોમત આવે કે એમજ ? ભેંસોને મારી નાખી તબેલામાં જ ફટી વો એસે થયું. અને ચારણોને મારી ધાપા ડેલીએથી લોકો મૂકા.”

“વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ.” ફરબારને પણ એ વાત ગમી. ભેંસો મારી નાખી ફટી દેવા હુકમ થયો. હુકમનો અમલ તુરંત થયો. ચારણોને ધાપા મારી ડેલીએથી ખેસવ્યા. બહાર લોકો ચારણોને ધા નાખી.

“મામાહોં ભણ્યા આ તોગાં ગભરૂં ત્રાગાં કરતાં સે. નૂરગના પુત્રને લોહું ગળે વળગતી સે, પાપુ ખાપ ! ભોંડના દૂધ તેગે ગળે કેવે ઉતરશે ?”

કેમણે હાથ કાપ્યો, કેમણે પગમાં છરો માર્યો એમ કોઈ ચરણે એ ત્રાગાં કર્યો. અતે લોહી દેલી ઉપર છાંટી ગાલતા થયા. તે દિવસ તો રાત્રે ફરબારમાં કેમણે ખાધું નહિ. મોને પછી તો બહુ વિચાર થવા લાગ્યો. પણ પછી પરતાવો શું કામનો ?

સવાર થયું, વાત ચર્ચાઈ કેટલાક રૂપીઆ લિટયા નેટલેલી ખસ ન હતું. ફરબાર ત્રાંસળીમાં દૂધ લઈ જમવા બેઠા કે ત્રાંસળી આખી જીવડાંથી ભરેલ દેખાઈ. એ દૂધ નાખી દૂધ ફરીવાર લીધું તોપણ એમજ. ત્રાંસળીમાં જીવડાં જ દેખાય. એકજ દેખડીમાંથી બધાને દૂધ લિસાય. ફરબારની ત્રાંસળીમાં જીવડાં દેખાય. ચોખ્ખાનું પણ તેમજ થયું. દૂધ ચોખ્ખા અને વી ત્રણે વસ્તુ તેજ દિવસથી બંધ થઈ. આગે પાટા બાંધી દૂધ પીવાનું કરે તો નાક પાસે આવતા જ દુગંધ આવે. એમ કેટલાંક વરસો સુધી ચાલ્યું, ધીમે ધીમે વધ્યું. છેવટ એક સાથે આઠ દિવસ સુધી કાંઈ પણ ખવાયું નહિ. આઠમે દિવસે ચલાગાના પ્રસિદ્ધ ભક્ત શ્રી દાના ભક્તના શિષ્ય બધેભક્ત

શ્રી ગીગાભક્ત, રતા ફરતા તે ફરખાર જેતપુરથી બીજે ગામ
 રહેવા ગયા હતા ત્યાં જઈ ચડયા. ફરખારે આપા ગીગા ભક્ત-
 ની બહુજ સારી સેવા કરી પોતે કરેલાં પાપની બધી હકિકત
 કહી. હ્રદય ચોખ્ખા ને ઘી પોતે ખાઈ શકતા ન હતા.
 તેમજ આઠ દિવસની લાંબણો હતી એ બધું કહ્યું. બહુજ કર
 ગરી કંઈક દયા કરવા આપા ગીગાને પગમાં પડી વીનવ્યા.
 આપા ગીગાને દયા આવી. પોતાની સાથે તે દિવસ જમવાનું
 ફરખારને કહ્યું. આપા ગીગો જાતે ગર્ધે હતા છતાં ફરખારે તેમની
 સાથે બેસી તેમનું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન લીધું. નેજ દિવસથી જીવડા
 દેખાતાં બંધ થયાં. ખાર તેર વરસ ગંધી એ પ્રમાણે ચાલ્યું.
 આઠ દસ દિવસે માળસ મોકલી આપા ગીગાભક્તની જગ્યા-
 એમાં ધુપ મંગાવી લે. આપા ગીગો દેવ થયા. ફરખારને પણ
 કંઈક વાત ભુલાઈ. પશ્ચિંતાપ પણ કંઈ આણે થયે, એટલે વળી
 હ્રદય ધી ધીને ચોખ્ખા ઉપર અરૂચિ થવા લાગી. જીવડાં તો ન દેખાય
 પણ એ વસ્તુઓ આવે કે તુરત એટલે અણુનમે થઈ આવે કે
 થાળી એમનાં એમ પાછી મોકલે. પછી આપા ગીગાની ધજા
 ફરખારજામાં જ એક ઓરડામાં રાખી. ધુપ વગેરે ભરાખર
 નિયમિત જગ્યાએથી મંગાવી કરવા માડ્યો. એટલે એ વસ્તુઓ
 થોડી થોડી ખવાવી રાડે થઈ. પણ ચાર પાંચ દિવસે અરૂચિ
 થઈ આવે. એકાદ ટંક જમી ન શકે. આવી સ્થિતિ જુઓ
 સુધી નહીં ત્રણ ટંક બધાને જમાડતા, બહુ સારી રીતે
 નોકર ચાકરની બરદાસ રાખતા કોઈપણ ડેલીએ આવે તેને,
 ગમે તેટલા દિવસ રોકાય, તોયે પોતાની સાથે જ પંખડ કસી સોને
 બુબ છુટથી હ્રદય ધી જમાડે, પણ પોતે જીંદગી રહી ત્યાં સુધી
 છુટથી એ વસ્તુઓ જમી શક્યા નહિ. થોડું થોડું જમી
 શકતા તેવા વસોમાં પણ થાળી આવે કે ઘણીવાર સુધી એક
 નજરે એઈ રહે. આખમાં ક્યારેક ક્યારેક જાજાળીયાં આવી
 જાય અને “ગીગેવ ! ગીગેવ” ક... આપા ગીગાનું સ્મરણ કરી
 ધીમે ધીમે થોડું ઘણું જમે. સાત દીકરા થયા, બધા બાનીજ
 વયમાં ગુજરી ગયાં. બળે ત્રણ ત્રણ તો કોઈ પાંચ વરસના થઈ
 ગયા. છેવટ સીતેર વરસની વય લોગવી ફરખાર નિર્વંશ બન્યા.

આઈ કામબાઈ

“કામબાઈ કાળે! નાગ, જાગી જાડેન ધરેડું”

“આમળાએથી આગ, લાગી લાખભુરીયડા.”

અમનગરની ગાદી ઉપર આશરે બસો વરસ પહેલાં, રાવજી અમના પુત્ર રા. લાખાજી આવેલા હતા. પોતાના તાબાના ગામ જાંબુડામાં તે વખતે ચારણો ઘોડાને વેપાર કરતા હતા. એક દિવસ જામ સાહેબ એ ગામમાં જઈ ચડ્યા.

ગામને ચોરે ચારણોના ડાયરા વચ્ચે જામ સાહેબ એક દિવસ બેઠા હતા. નેટલામાં એક ચારણીઆણી આઈ કામબાઈ પાણી ભરવા નીકળ્યાં. કામબાઈના પતિ પરગામ ગયેલા. પોતે અત્યંત રૂપાળાં હતાં. એમના વિરોધી ચારણો ચોરે બેઠેલા; એ બદમાશેએ જામ સાહેબને કહ્યું:

“બાપુ, આ ચારણીઆણીને ભાલી કહેવાથી બહુ ખુશી થાય છે.”

જામને કુમતિ સૂઝી. પ્રભુ જાણે ! એમની આખોમાં એ કફાચ મલીનતા આવી હશે ! એમણે કામબાઈને કહ્યું: “ભાલી ! મારો ભાઈ ઘેઠા દેવીને હજી ઘેર નથી આવ્યા કે ?”

કામબાઈનાં રોમાંચ ઉભાં થયાં. બોલ્યા ચાલ્યા વિના એ પાછાં વળીને ઘેર ગયાં. મનમાં થયું કે: “હાથ ! હું આટલી બધી ગુંડર, એટલે જ શું આજ રાત્રની નજર બગડી ? રાત્ર ના મારો ભાઈ ગણાય ! એણે ભર ડાયરા વચ્ચે મને ભાલી કહી ! બિચાર છે આ રૂપને !”

છરો લઇને કામબાઈએ પોતાનાં બન્ને સ્તન કાપી નાખ્યાં. કાપીને શાળીમા મૂકી, થાળી પર રૂમાલ ઢાંકી, એ લઇને પોતે ચોરા તરફ ચાલ્યાં.

એની છાતીમાંથી લોહીની ધારા છૂટી નીકળી છે; અંગ કુમ્પી રહ્યું છે; એ ભયાનક રૂપ ભાળીને જામ ભાગ્યા. કામબાઈએ સદા કર્યો કે. “ઉભો રહે, ઉભો રહે, આ લેતો જા.” હજી કહ્યો કે:

“ બાર વરસ. ”

હસીને રાણી બોલ્યાં : “ અહોહોહો ! આજ બાર બાર વરસે જોની મનાઈને શું ગણકારવાની હોય ? ”

રાણીના આગ્રહથી એ બંધ બારીની ઇંટો કઢાવવામાં આવી. સામે જ ફરીઆનો વિશાળ ખારો વરસાદના જળમાં ડુબેલો પડ્યો હતો. ચોમાસા સિવાયની ઋતુમાં એ ખારા વચ્ચે પરબામના કેડા પડતા. બરાબર જાંબુડાથી જે કેડો આવતો, તે અત્યારે ડુબેલો હતો.

જામ સાહેબે રાણીને બોલાવ્યાં. આંગળી ચીંધીને જામે રાણીને કહ્યું : “ જુઓ રાણીજી, પેલી જગ્યાએ પાણીની સપાટી પર લડકો બળે. બરાબર ત્યાં એ ચારણીઆણી બળી મરેલી. ”

રાણીએ જોયું. બાર વરસની બુની એજ બવાળા પાણી ઉપર સળંગની હતી.

પણ રાજા બ્યાં આંગળી ચીંધાડવા મળ્ય. ‘ય’ તો એ દૂર બળતી બવળા આંગળીને ડેરવે ચોંટી. અંજ આણું સળંગી ગયું. રાજા બળીને ખાખ થયો.

ચારણીએ કહ્યું કે :

“ ચારણુ ને ચક્ર તણી, આણી મ ગળ્યે આજ ”

“ ટાઢી હોયે તાગ, તોયે લાગે લાખણુગીમડા ”

અર્થ—જે લાખાણુ જામ ! ચારણીને અંદર રાજા ચક્રમકની અંદર બેનુમાર અગ્નિ મુપાત્ર રહ્યા હોય છે દેખાવમાં તો ચક્રમક હોડો છે પણ જોની સાથે ‘ય’ણુ થાય ત્યારે બાળીને ખાખ કરે તેવા તરબા જરે છે તેવી જ રીતે આ વૃતાતમાં પણ હંડા પાણીની સપાટી ઉપર ચારણીની વ્યાગ બળતી હતી. કોઈ ન સમજે કે એ બાળા શકશે. છતાં ત્યાંથી છૂરીને એ તારી આંગળીએ વળગી, તને બાળી ભસ્મ કર્યો.

“ નો રાફ ન છેડીએ, બંગ કોક જડાગ. ”

“ બગી બડેબ સરે, કામઠ કાળો નામ. ”

અર્થ—કે જ રાફડાને બૂને. અને ખાલી સમજીને ઉમેળવો નહીં. કારણ કે એમાં કોઈક દિવસ ઝેરી અર્પ નીકળી પડે જેવી રીતે ચારણુ જાતિરૂપી બૂના રાફકામથી બડેબના માથા ઉપર કામખામ કાળા નામ જેવી બગી.

આહિર યુગલનો કોલ

“આટલી બધી પ્રીત કેમ રહેવાશે ? વિધાતા આપણી
જોડલી જોડલી જોડલી વીંખી તો નહીં નાખે ને ?”

“એવું અમંગળ શું કામે લાખો છો ?”

“ના, ના, પણ ધાર્યું કે અચાનક મારું મોત નિપજે તો ?”

“તો પછી તમારી વાંસે ભવીને શું કરવું છે ? પ્રાણ કેમ
કઠી આપવા એ સ્ત્રીની જાતને ક્યાં નવું શીખવું છે ?”

“મારું શું રેહું પડ્યું છે ? આ ભરપુર જોખન, આ છક્કતાં
રૂપ, આ સંસારની મીઠાશ-એમ તમવાં બહુ દોઢલાં છે, હો !
એ તો મોઢાંયે વતો થાય. ”

“હશે, પુરૂષ જાતને મન પ્રાણ કાઢી આપવા વસમાં હશે.
પોતાની પરણેતરની વાંસે કોઈ પુરૂષે દેહ પાડ્યો સાંભળેલ નથી.
નારીની જાત તો અનાદિથી ચિતા ઉપર ચડતી આવી છે, આયર !”

કાડિયાવાડના દેવગામ નામનું નહાના ગામડામાં એક આવર
રહેતા નામ ધમજો. એને એકનો એક જીવન દીકરો હતો દીક
રાનું નામ નાગ. નાગને પરણ્યા હજી ચાર પાંચ માસ થયેલા.
રંભા જેવા નર ધનમાં આવેલી.

ઉપરની વાતો કરનારા ધણી ધણીઆણી તે આ નવજવન
આયર નાગ અને એની પરણેતર. અધરાતે સુવાન ચોરડાએ
ઢોલીઆ પર ખેડાં ખેડાં આડની જોડલી સમાં આ અભણ સ્ત્રી
પુરૂષ, પોતા પોતાની પ્રીતિનું વર્ણન કરી રહ્યાં હતાં ઝાંખે
ઝાંખે દીવો બળતો હતો.

નાગને મનમાં થાતું કે: “ઓહો ! શું આ સ્ત્રીનું મહારા
ઉપર હેત ! મહારી પાછળ આ નારી ઝુરી ઝુરીને મશ્વે હો !”

રેજ રાત્રિયે આવી આવી વાતો થાય. સ્ત્રી પણ પોતાના
ધણીને તારી બુએ કે: “હું આયર ! હું મરું તો તમે શું
કરો ?”

મળગળો થઈને નાગ કહેતો કે: “મહારા સમ !
એલું બોલ મા.”

“ના. ના. પણ બુઝો! આ મારા માથાની લટ ઉડીને મ્હોં
ઉપર આવે છે. સાંઘોમાં કહેવાય છે કે જે બાયડીને આમ
આવે તે મરી જાય, ને એના ધણીને નવી નાર આવે.”

“તને કરગરીને કંઈ છુ કે એલું બોલીશ મા.”

“એમાં શું ? પુરુષને તો મ્હી મરી ને આમડું ફાટયું એ
નકાનું હું મરું તો શું તમે બીજી નાંહ પરણો ?”

“તમે તમાસો નાંખીશ કહ્યું ‘પ્રભુ ખગલ.’”

ત્યારે જ સત્તા થયો ?

નર્મમહાર ક્યાં સૂઈ પુરુષોના મળી ઉડે ને પાછા
જો જણાવે નાનું મિલો. “પરંતુ તમે જુઓ !” તો
જો નાનાં નથી આવતા.”

“દેવતા ધણીની સમ ॥ મેં જોયું ત્યારે જોને નાનાં જો ને,
જાન માંડ કમીને જો ને કલે ઉડાડી કમી. એમ તમા પાછા વળો
દાખ પહો.”

રોજ રાત્રે આવી તો નાગ ને નાનાં નાનાં મળે મળે
દાખ જાય તો નાગને પાછા જમલ પોતે નાનાં કહ્યું જોયો
માથા પાછા જોડાની એ. સમા નાના, ને મોડી જાને આ
જાણુ હરદીની માંડી તો નાના ને પાછા કહ્યું જોયો નાના
નાના જાની. નાનાનીને સતમા નાના એ કહ્યું નેના હરદીમાં
શત્રુ કે. નેને આ જાણુ નાના નાના નાના નાના નાના નાના
આજુ કટવાન વાંત કહે તે એક કમલ પડે તે કહ્યું !”

રોજ સવારે વહેણ ડીને નાગ સાંતી જોડા બતારે જાય, ને
સાંઘ ટાણે પાંડા જો અંપારનુ જાન માથે મેલીને આવ્ય-
જાણી પોતે રાજ વાડીએ જાય સાંઘ પડે ત્યાં તો, જેમ વાહર
જાણી માની વાટ જાણને શંકુ તેમ આવરાણી બોસરીએ ઉભી
ઉભી વીંટ મોંડીને સાંતીના અડખડાટની વાટ બુઝે.

એક દિવસ નાગ તો વાડીએ ગમેલો. કોસ હાંકતો હાંકતો અચર જીવન પ્રીતિના દુહા અચ; એને માથે માડની ઘસમાં કોયલ ઠહુકે; અંડાણની ગરેડી નળે કેઈ સ્વચ્છને જોભવતો હોય એવી ચીસો પાડે. અન્દૃષીઓમાં ચાલ્યું જતું પાણી કે નળે કેાણ એ અથે અથે વસનારા નરદેશીને બેટવા દોડતું હોય ને !

અપાર યવા, ગામના મનગ ઉપર મોતી એ આંખો માંડીને આશર જુએ છે કે ક્યાંય પૈલી ભાતવાળી આવે છે કે ? આજ શ્રાં હવામાં ઉડતી એની કાળી કામળી કાળી નથી ?

ત્યા તો ન ગતો આપ ધમગ અવી પહોંચ્ય. નાગે નગર ફરી તો આપુના મોં ઉપર સ્વાસ બાદળી દેખી.

“ કાં આપુ ? ” ત્યાજે કેમ ? ”

આજો કાં ? ત્યાજે બોલે : “ ભાઈ ગરમ થયો. વહુને એર અભાવો દીકરી માંડે ! તોન ગેલ ના તો અમેના પ્રાણ નીકળે પાચ. તો જીવન વસાડી નાલે ન રહ્યું ”

ક્યાં છે ?

“ એને તો હંલ દેવ બહુ અપ ”

“ કં જો કપ બોટતું કે હું પ ? ” આટલું મેસના તો નાગે પોતાની પડખે પડેડ કાત હુ બપોડીને પેટમાં ફેરારી દેશું. “ હા, હા, ” કરતો આપાગમાં હાથ જાત્રા બચ ત્યા ને સીપસને કાળી પેડાણુ હેલુ ધરતી ન રાળી પડ્યો.

બરાબર ડાળમાં આ આલેલો કોં લે જીવવાની આશા નહોતી નાગે દેલ કેડેલો. આપ ચોખર આ જીવે રોલો. અને પૈલી આય તળી-એણે વૈયું, કટખું, પોતાના ભરથારની ચિત્તાત ભડકા આથે ઉભાં ઉભાં જોયા અને રેતી બેટી. ગારમે કિવસે તો એને પીચરથી જાડું નેડવા પાવ્યું, આજ જાડે ચડીને ચાલી નીકળી. પાદરમા પોતાના ભરથારના તાજી ચિતા જીવને એ આર આંસુ પડ્યાં. મનની વેડનાને બૂંસાતાં શી વાર લાગે ? આજ મહિના પીરયા ત્યાં તો આ બાઈના હૈયામાંથી નામનાં સં-

જારણાં નીકળી ગયાં. જોખન આવીને એના કનમાં ઠહી મળું
કે: “ હવે શી વાર છે ? ”

કશી વાર નહોતી. બીજા કોઈ એક મામતા આયર સાથે
એના ભાઈઓએ એને નાતરે દીધી. એને તેડવા નવે સાસરીએથી
મહેમાનો આવ્યા. ઘુઘરીયાળી વેલડીમાં બેસીને આયર એવના
પાછી કંકુનો ચાંદલા કરીને નવે ઘેર જવા નીકળી.

સાંજનું ટાણું થયું. વેલડી રસ્તામાં દેવગામને પાદર ઉભી
રહી. તેડજા આવનારામાંથી બેચાર જુવાનો ગામમાં નાસ્તો લેવા
નીકળી પડ્યા. ચોરા આમળા તે રાત્રે લવાઈ રમાતી હતી. જુવાનો
લવાઈ જવામાં નાસ્તાની વાત ભૂકી મચા. ઘણો સમય ચાલ્યો ગયો.

અંતે અડળાઈને આયર યુવનીએ વેલડીના માફામાંથી લગાર
બહાર ડોકીઉં કયું. નાસ્તો કરે ત્યાં સાંમ એ કાણુ ઉભેલો ? -
એક તાજા પાળીયા-શેણાણુત રંગી તાજા મીંદુરમાં રંગાયલો,
આશાહીન, પ્રાણહીન, અંધારા પટરેનાં એક પાળીયા !

કંકુના ચાંદલાવાળી એ નારીને સાંજયુ એ પહેલી વારનું
પરણુંતર. માયરામાં બેઠેલો વિશાળ છાતીવાળો એ જુવાન-
જેની તાજી ફૂટતી મૂંછો એ યુવનીએ પાળા પાંખા પાનેતર
માંથી નીહાળેલી; એને સાસરી આવી પહેલ પહેલી રાત અંત બીજી
એવી ઘણીય અજવાળી રાત્રીઓ; એને સાંજર્યા એ માઝમ રાત
ના પહોર, એક બોજની ચા. ઉપર ચડવાના અંધરાતે
આપેલા કોલ; અને અંતે સાંજયું એ કાળજમાં જુનેડું દાતરડું.

આશાનેર નવે સાસરીએ જનારી આયરાણીના મહેમાંથી એક
ઉંઠો નિસાસો નીકળી ગયો.

એ ટાણે એક ચારણનો છાકરો સતાઈને ઝાડની ઓથે ઉભે-
લો. ચક્રાર છોકરો જાણી ગયો હતો કે આ તો નાગ આયરની
જ બાયધી, આજ નાતરે જવા નીકળી છે. છોકરે ઉજળી
અજવાળી રસ્તાને પહેલે પહોર આ દેખાવ જોયો; પાળી-
આની સામે મીટ માંડી રહેલી આયર-નારીને જોઈ, ચોપાસની
અખંડ શાંતિમાં નીકળી પડેલો પેલો નિઃશ્વાસ સાંજળ્યો; તક
જોઈને છોકરાએ બે ચરણો કહ્યાં:

“ નાગ ! નિહાળી જોય, પોળાં મન પાથરીએ નહીં;

“ કાઠ ચડયાં નહિ કોય, (આતો) ધધે હાગ્યાં ધમળાજીત.

(હે નાગ ! જરા ઉંડું નિહાળીને જો, ગમે તેની ઉપર પ્રેમ પાથરીએ નહિ. તેં જેના ઉપર પ્રેમ પાથર્યો તે તો તારી ચિતા ઉપર ચડીને બળી મરવા ન આવી. એટલું જ નહિ, પણ હે ધમળાના પુત્ર ! એ તો પોતાને ધધે વળગી ગઈ-બીજે નાતરું કર્યું.)

ખાઈએ હુલો સાંભળ્યો. અક્ષરે અક્ષર સાંભળ્યો. સમજી ગઈ. બાકી હતું તે બધું યાદ આવ્યું. વેલમાંથી નીચે બિતરીને એણે પેતાનાં નવાં સગાંને આખી કથની રડતાં રડતાં સંભળાવી, ને પ્રિયતમના પાળીઆની સમક્ષ ચિતા ખડકાવી. એ વસ્ત્રો સમેત, કપાળમાં એ મગજ ચાંદલા સમેત, આયર-નારી ચિતા પર ચડી ગઈ. સર્વભક્ષી અગ્નિની વિષમ જવાળાએ એક ક્ષણમાં એ આયરાણીના સુકોમળ દેહને બાળી ભસ્મ કીધો. આહીર બાળ ની એ પૂનિત ભસ્મરાશીમાંથી અવાજ શું જી ઉઠ્યોઃ

“ગારર હજાર રૂધરાતે ફેલેલ કેલ અરર યથા”

કટાસીનું કીર્તન

‘પ્રવીણ સાગર’ નામનો અદ્ભૂત અથ લખીને આખા હિન્દમા સુવિખ્યાત થયેલા ઠાકોર શ્રી મેરામણજી રાજકોટની ગાદી ઉપર સંવત ૧૮૦૦ પછી રાજ્ય કરતા હતા. રૂગા અને કવિતાના રસજ્ઞ એ રાજાના હરમારમાં રાજા ભોજની માફક કેટલાયે કવિઓ અંદર પામતા. મુખ્ય આર જણા તે એના પરમ મિત્રો વેળા જાગી ગયા હતા. ‘પ્રવીણ સાગર’ લખવામાં એ આદેશો કાપે હતા. એક વેળા જનિ જીવજીવિજીવજી, બીજા જેસો લાંબો નામ જાનણ, ત્રીજા પાલો ચારણ આ એવો એક બાવો.

મેરામણજીના હરમારમાં એક ઘોડા ફેરનાર પહોળા જમા દાર હતો. જમાદાર ઉપર ઠાકોરનો અત્યંત દુધા હતી. ઠાકોર નીકળતાં જખત ઠાકોર પાતા પે જાડીની પાવુમાંજ એના ઘોડા ગાવા પ.

જામાદારે એક સેનારજીને કોઠાવી લાવીને રાત પાદરમાં બેઠાવી હતી. એ સેનારજીનો ધણી રેર લેવ નીકળી પડ્યો હતો. જમાદારનો પત્ર મેળવીને એ એક ખ ની ખ.વ ને. વશ લઈને રાજકોટ આવી પહોંચ્યો.

જાત. જમાદાર ધૂળી ધખતીને આ સેની જણા દિવસ મુધી બેઠો રહ્યો. રાજાના હમલાની અંદર મોડાએક રૂપીઆ પૈસા અને મહોરો બેણે મિલાવી દીધાં. ધીમે ધીમે લાકો એની પાસે આવવા લાગ્યા. બાવો અપટી લરીને કોઈ કોઈને રાખ આપે, એમાંથી નાણું નીકળતાં એ રખ લેનારાને બાવની કેપર બહુ વિદ્યાલ જેસે. જામનાં માણસા હોત ધાગા કરાવવા આવ્યા કરે. એમ કરતાં બાવાની કીર્તિ ઠાકોરના હરમારગઢમાં પહોંચી. એક દિવસ ઠાકોરની એક અણુમાનીતી રાણીની જો વક્ષરણો બાવાની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે: “બાવાજી અમારી બાઈ ઠાકોરનાં માનીતાં અને એવો ગંત્ર કરી આપો.”

બાવાજીએ આ બન્ને બાઈઓની સાથે કમે કમે વધુ સમાજમ રાખવા માંડ્યો. આખરે એક દિવસ બાવાએ સોનાનો એક અતિ કિમતી હાળીનો એ વડારણીને આપીને કહ્યું કે:

“જમાદારની વહુ સાથે ઠાકોરને અયોગ્ય વહેવાર છે. એટલીજ વાત ગામમાં ફેલાવી મૂકો, ને જમાદારને એવો ંહેમ ભરાવો તો હું તમને ખૂબ નિહાલ કરી દઉં.”

વડારણીએ વાત પ્રસારી. જોતજોતામાં તો ઘેર ઘેર એ અપવાદ પહોંચી વળ્યો. જમાદારના દિલમાં પણ એર રેડાયું. ફરમ્યાન જમાદારને પોતાના માનીતા આદમી બાણીને ઠાકોર વારંવાર અન્ય રાજસ્થાનોની અંદર મોકલ્યા કરે, એથી તો જમાદારનો ંહેમ વધ્યો ! જમાદાર હજી વધુ સચોટ પૂરાવાની શોધમાં હતો.

એક દિવસ સાંજે ઠાકોર ગાડીમાં બેસીને ફરમ નીકળ્યા. બાણીમાંજ જમાદાર ઘાટે ચડીને ચાલતા હતા. અકસ્માત જમાદારના મકાનવાળા માર્ગ પરથીજ નિર્દોષ ઠાકોરે ગાડી લેવગવી. જમાદારનો સંશય વધ્યો.

જમાદારની મેડી ઉપર એ વખત એની પત્ની ખાસે પેલી બન્ને વડારણી બેઠેલી. દરથી મહારાજની નેકી સંભાળી. ગાડી પણ દેખાણી વડારણીને લગ મળ્યો.

વડારણી સોનારણીને કહે: “બા, બાપુને કદી જોયા છે ?

સોનારણી બોલી “ના.”

“અરે બા ! જુઓ તો ખરા ! આજ હીક જંગ થયો.”

“ના બહેન ! પડાણને બમર પડે તો મારો જીવ લ્યે.”

“પણ અમે આ બારીમાં ઉભી રહેશું. તમે ચ મારી વચ્ચે છૂપાઈને બાપુને જાંઘ લેજો. એમાં ક્યાં પડાણને બમર પડવાની હતી ? બાપુ તો આપણુ માવતર રહેવાય.”

સોનારણીને પણ ઠાકોરનાં કર્ણન કરવાનું કુતૂહલ થયું. બારીની અંદર બન્ને વડારણી ઉભી રહી, બાપુની ગાડી નીકળી

એટલે હુઃખણાં લેવા લાગી, વચ્ચે છુપાઈને સોનારણુ પથ્થુ ઉભી રહી.

જેવી બાદી નીકળી કે અકસ્માત મોટું મકાન જોડને આપુની નજર ઉઘે ચડી; એટલે તરતજ બંને વડારણુ બેસી ગઈ. નિદોષ સોનારણુને બબર પડે, એ ખમી જાય, તે દરમ્યાન તો પડાણુ ની આંખોએ એ દેખાવ જોઈ લીધો. અને પાંકો પૂરાવો મળી ગયો. એણે મનસૂઓ કરી લીધો.

વડારણુ! રાકસડાટ કરતી મેંડી ઉતરીને રવાના થઈ ગઈ.

અધવચથી જ પડાણુ હાલીઆરો સહિત પોતાને મકાને પહોંચ્યો. સોનારણુ કંપતી હતી. પડાણુ વિચાર કયો કે: “પહેલી આને માંદા ના ડાકોરને બમર પડી જશે માટે પહેલો ડાકોરને માડું.”

તુરત જ ચોરડામાં સોનારણુને પૂરી, તાણું વાસી પડાણુ કચેરીમા પહોંચ્યો. ડાકોર પોતાના મિત્રો સથે બેઠેલા. નિદોષ ડાકોર પૂછતા હતા કે: “એકએક જમાદાર ક્યાં ચાલ્યા ગયા?”

કોઈ બુલાસો ન કરી શક્યું.

જમાદાર ક.બત્ર થયા. ડાકોર બે.શી ઉડ્યા કે: “આવો, આવો, નજીક આવો જમાદાર.”

જમાદાર તનવાર ખેંચીને ડાકોર ઉપર ઘા કરતા ધસ્યો. પલવારમાં તો અસાવધ રાગ કપાઈ ગત. ત્યાં તો પાસે બેઠેલા જેસા લાંગાએ પોતાની કમરમાંથી કટાર ખેંચી જમાદારના હાથમાં હુલાવી દીધી. ડાકોર બચી ગયા.

ડાકોરે તમામ હુકીકત જાણી. પોતાના પ્રાણહાતા જેસા લાંગાને એણે બેજ વખતે ‘રોણુકી’ નામનું ગામ વંશપરંપરાને માટે માંડી આપ્યું, ને ડાકોર બોલ્યા: “જેસા લાંગા, મારી હોંથ એટલેથી પૂરી નથી થતી. હું તમને ગમે તેટલો બદલો આપું તો એ માડું મન તૃપ્ત ન થાય.”

કાવ-હૃદય શી રીતે તૃપ્ત થાય? એક કવિતા બનાવીને! ચારણોની કવિત્વ શક્તિને લભિજત કરે એવા એક સુંદર

ગીતની અંદર ઠોકારે પોતાના હંગામર જેસાની કટારીને
અમર બનાવી છે:

ગીત

૧

બહી વેડારી કટારી, લાગા, ચાલા હી' કળાકા ભાણુ
સંભારા કચારી માહી હોળાંતે સંગ્રામ;
દેમજરી નીસરી પનારી શાત્રવાકા દેયા
મજબી બ મજે થા' દોધારી નાસ.

૨

પડી અ' અખરણી મનમદ કા પાર
મસેડી શાત્રવા હંમે રાખવા પાસ
મંખોળી રાગમા પ્રક્ર કકગી રાી કહી પાર
હોળી રમા પાહચાદી નીસરી હરન.

૩

અપાઠી બીજલી બળે ઉતરી શી આળી ખેર
માંખુ હીરાકાળી જડી નખારે સંગ્રામ;
માળીએ રો મૃગાનેળી ખેડી શત્રુધાળી માય
હેમરે બળીએ કહી શાહુમદી હાથ.

૪

કરી વાત અખીઆત, અહ્લો ભાગ ન થે કળી
જરી બળીઆમા તરી જલે ઝાંખ ઝાંખ,
શાત્રવાકા હીયા બીચ સોસરી કરી તે જેસા
ઇશરી નીસરી કે ના નીસરી શી આંખ

અર્થ— યુદ્ધ કળાની અતિ મનસ્ હે લાગા ! આત્મા નિવસ
તે કમરમાં રટારી બાધી એ બાળે સાર્થક થયુ આજ મરાખર
મંગ્રામને વખતે જ એને તે 'કેક' યાદ કરી. શત્રુનું હૃદય નીચીને
સોસરી બહાર નીકળીને તારી અજબ મુશ્કેલી-જડિત પેધારી કટારા
હેમ બળે પોતાનાં પરાક્રમનું ઇનામ માગતી હોય, એવો દેખાવ થયો.

૨. તારો કટારી કેવી ? જાણે અહીં અક્ષરનો મારણ-મંત્ર ! *
જાણે જામની ટાંઠ ! તારો સ્વામી-ધર્મ સાચવવા તેં એને શત્રુની
છાતીમાં ઘેર્યાને આરપાર કાઢી. અને પછી જ્યારે લાલ લાલ લોહીથી
તરબોળ બનાવીને તેં એને પાછળ ઘેર્યાને બહાર કાઢી, ત્યારે એ કેવી
દીસતી હતી ? જાણે હોળી રમીને લાલ રંગમાં તરબોળ બનેલી
બલશાહની કોઈ દુરમ બહાર નીકળી !

૩. કેવી ! કેવી એ કટારી ! અહો, જાણે અષાઠ માસની વીજળી
અકાસમાંથી ઉતરી હોય ! અને લોહીથી રંગામતે જ્યારે એ
આરપાર દેખાઈ; ત્યારે એવું લાગે કે કેમ જાણે કોઈ મહેસને અરૂંધે
મેટલી મૃગ-નયની શાહમદીએ લાલ હીરાથી જકેલા નખવાળા પોતાના
હાથ સોંવાના જાળીઆમાંથી બહાર કઢ્યો હોય !

૪. બીજા કોઈથી ન બને તેવી વાત આજે તેં કહી. ફરાવાર.
કેવી લાગે છે એ કટારી ? જાણે જાળીઆમાં મેડી મેડી કોઈ રમણી
જસી જસી ઝાંખું ઝાંખું નિરખાઈ હોય, પાતની ઘાટ નેત્રી હોય !
અહો, જેસા ! એમાંના એકેય જેવી નહીં. પણ એ તો શંકરની ત્રોણ
પ્રલયકારી આંખ જેવી મને લાગી.

* એને શંકરનો મહામંત્ર કહેવાય છે. એ મંત્ર 'ચંડીચ' મા
છે. એના અર્થથી ગમે તે માણસને મારી નાખી શકાય, એવું માનવામાં
આવે છે.

રાવળ જામ અને જેસો વજર

—:૦:—

પંદના સૈકામ કચ્છથી આવેલ રાવળ જામ બેડ જામમાં રાજધાની સ્થાપી રહેતા હતા. ત્યાંથી એક વખત શિકારે નીકળ્યા.

છાપય

એક સમે અસવાર, ચડે ભૂપત આખેરહ
લીયે સુમટ અતિ લાર, ત્રંબક ખાજત નત્રીઠહ
નદી નાગને નામ, નાગ ખંદર તીત નોડે
ઉઠે શંશેા અશંક, દેખ કુકર પીછ દોડે
સો ઉલટ હુવો સામે શંશેા, સો અચરજ અવશેખીયો
રાવળહ મન ધારી રહશ, પ્રમગ સુથાનક પેખીયો.

(આખેરહ=શિકારે. લાર=સાથે. નોડે=નજીક.)

રાવળ જામની સવારી નાગમતી નદીના કાંઠા પર આવી. સાથે શિકારી કુતરા હતા. તેમાંથી નદીના કાંઠા પરથી એક સસલો ઉભો થઈને શિકારી કુતરા સામે કોષ કરી દોડયો. તે જોઈ કુતરા પાછા હઠ્યા. મહારાજા રાવળ જામ સાથે કેટલાક વયોવૃદ્ધ અનુભવી ઉમરાવો હતા. તેમણે કહ્યું કે: આ ભૂમિ પ્રતાપી ભાસે છે. તો આ સ્થાને જો શહેર વસાવો તો તે શહેર સોરા શૂર્મા અલૌકિક થાય. ભૂમિના પ્રભાવથી મનુષ્યો પણ પરાક્રમી થાય, ને આપનો વંશ શત્રુથી અપરાજિત રહે. આ સલાહ ઉપરથી રાવળ જામે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને બોલાવી ત્યાં ખાત મુહૂર્ત કરાવ્યું.

છાંદ વેતાળ

નૃપ જામ રાવળ સુણેા નિશ્ચય, એક સુશુન ઉચાર હે,
યહ ઉપર ખીલી આણુ અણુડગ, વીશઢ લગન વિચાર હે;
પરકસ સંવત કહે પનરહ, સાલ છનવે શોધીયો,
સત ચોઢ શાકા નૃપહ એકસઠ, પ્લવંગ છમસર પેખીયો.
સ્ત પાવસહ હીર ગોળ ઉત્તર, માસ શ્રાવણ માનીએ,

પખ શુકલ સપતમ ઘટીક એક, પરતાય આળીસ પગ ત્રીએ; બુધવાર લગનક દેખ હું, નખત્ર સ્વાત અનુપકં, ચલ ઘટી સતરા પગલ ચોપન, જોગ શુકલં જોયકં. આળીશ નવ ઘટીકા વિચારક, પગલ ચોપન પેળીયે, કર કરજ વાણીજ એક ઘટીકા, દોય વીશ મર દેળીયે; કિદીયાત ઘટીકા એકપગાં અર, ત્રીશ આઠહ તોલકં, દ્રીયકં આયે જનક દુખણ, વિવિધ તીલુ ગત બોલહું.

અર્થ—ગ્રામણીએ શુકનાવળી જોઇને કહ્યું કે: “આ સ્થાને શહેર વસાવો તો મોટું અજીત નગર થાય.” તે ઉપરથી સંવત ૧૫૯૬ શકે ૧૪૬૧ પ્લવંગ નામના સંવત્સરમાં વધાનકુતુબ દક્ષિણાવતનમાં શ્રાવણ માસની શુકલ પક્ષની સાતમ વાર બુધવાર, કે જે દિવસ સાતમ એ. ઘટી ને ૪૦ પગ હતી, પ્તાંતી નક્ષત્ર ૧૭ ઘટી ૫૪ પગ હતું, શકલ જોગ ૧૬ ઘટી ને ૫૪ પગ હતો: વાણીજ કરણ એક ઘટી ને ૪૩ પગ હતું; ને વખતે ઉદ-પાતઘટી ૧ ને ૩૮ પગના સમયમાં શહેરનું ગાત મુર્ત કયું.

નગર શહેર વસાવ્યા પછી રાવળ જમે બેઠથી તમામ ગ્યાસત, કુટુંબ કુખીલા તથા બાયાત મહિત નગરમાં આવી વાસ કર્યો. તે પ્રતાપી તથા નીતિવાન રાગના પ્રભાવથી, ખીજ શહેરમાંથી પગુ વસ્તી ત્યાં આવી વાસ કરવા લાગી. શહેર દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું.

તે અરસામાં હેગામ નામના ગામમાં—મેડુ શાખાના જસ-વંત ગઢવી નામે અતિ વિદ્વાન કવિ રહેતા હતા. તે કવિરાજ ને હળવદના ધણી રાજ માનસિંહજીએ લાખપશા આપી, અગચી વત ધારણ કરાવ્યું હતું. અગચી વત ધારણ કર્યા પછી કવિથી કોઈ પણ રાગ પાસેથી કાઈ પણ જાન લઈ શકાય નહીં તે કવિરાજ જસવંત મહેડુની વૃદ્ધાવસ્થા હતી તે મહા-મજરાજ હતા. તેમના મનમાં દારિકા યાત્રા કરવાની ઇચ્છા થઈ. તે પરથી કવિરાજ દારિકા યાત્રા કરવા ગયા. યાત્રાએથી રણતાં કવિરાજ જમનગર આવ્યા.

જામ સાહેબે કવિરાજને પોતાની મુલાકાતે ખેલાવ્યા. કવિરાજને મળ્યા, તેમની કવિતા ને વાતો સાંભળી જામ સાહેબ ધનુજ ખુશી થયા. કવિરાજ રજા માગે, પરંતુ જામ રજા આપે નહીં. એક માસ રોક્યા કવિરાજે અત્યંત આગ્રહથી રજા માગી. તે વખતે જામ સાહેબે તેમને લાખપશા આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. લાખપશા એટલે એક ગામ, એક હાથી ને લાખ રૂપીયા રોકડા. મોટી કચેરી ભરી તમામ લાયાતો, સીરદાર અને શેઠ છાહુકારોને વસતીના તમામ અનુચિત યુરુષોને એકઠા કરી, કવિરાજને ખેલાવી, લાખપશા, ગામનો લેખ વગેરે દુગ્ધર રાખ્યા હતા. તે કવિરાજને આપર લાગ્યા. કવિરાજે હાથ જોડી અરજ કરી કે આપ મહા દત્તાત્રેય હા પણ હું કાચાર છું કે ખીજનું દન લઈ શકું નહીં. કારણ કે મેં અજની પ્રતિધારણ કરેલ છે. મારું હું માફી માગું છું.

અતિ આગ્રહ કરતાં પણ કવિરાજે હા ન પાડી ત્યારે જામ સાહેબે કહ્યું કે: “ઇશ્વર તમારી ટેક કાયમ નિર્ભરશે. પરંતુ ભવિષ્યમાં મારા લાયક કામકાજની જરૂર પડે તો મારી પાસે માગી મને કૃતાર્થ કરશો. એજ મારી ઇવટની માગણી છે.”

કવિરાજ વિદાય થઈને પોતાને ગામ દેગામ આવ્યા. ને ઇશ્વર વજનમાં દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. તે વખતે વાગડમા જે ગેડી ગામ હતું. ત્યાં મેન્દ્રાણ વાઘેલો રાજ કરતો હતો. તેમની આગળ કોઈ કવચે દેગામવાગા જસવંત મહેડુની પ્રશસા કરી કે: નગ જામસાહેબે લાખપશા આપવા કહ્યું તો પણ કવિએ લીધા નહીં. મેન્દ્રાણ વાઘેલે નિશ્ચય કર્યો કે જામ તેમ થાય; પણ જસવંત મહેડુને યાચના કરાવું તોજ માફ નામ મેકરણ. તેણે યુક્તિ ગોઠવી કે દેગામમાં જઈ તેમના તમામ ઢારડાંખરને આંડી ઉપાડી લાવવાં, ને પાછા જ્યારે માગે ત્યારે કહેવું કે-હો આ જાનમાં પાછા આપું છું-તો તે લેશેજ. મેદરણ વાઘેલાને આ કુખુદિ સુખ. પચાસ ઘોડા લઈ દેગામ આવ્યો.

જસવત મહેડુને ગાયો લેસોને। બહુ શોખ હતો। તે બસો
તણસો ઢોર રાખતા હતા.

ઢોર ચરવા ગયાં હતાં, ત્યાં મેકરણ વાઘેલે આવી ઢોર
વાળ્યાં. ઢોર ચાસન રે કહ્યું કે: “આ ચારણનાં ઢોર છે. તે
તમારાથી-ક્ષત્રીથી ન લઈ જઈ શકાય. ચારણના ઘર પર હુંટ
અન્ય વર્ણ પશુ ન કરે. હજી સુધી ચારણ પર હુંટ
કર્મનો ઢ ખલો નથી. તો તમે ક્ષત્રો ઉઠી આ શું કરો છો?”
ત્યારે મેકરણ વાઘેલે કહ્યું કે: “જસવત મહેડુને કહેજો કે ગેડી
ઠાકેર તમારાં ઢોર લઈ ગયા છે. તે પાછાં લેવાં હોય તો ગેડી
જાજો.” આટલું કહી ઢોર હાકી મુક્યાં. માણસોએ આવી વાત
કહી. જસવત મહેડુએ વિચાર કર્યો કે ‘મને ઢોર પાછાં
આપો’ એમ તો હું ન કરું. બીજા ચારણોએ કહ્યું કે આપણાં
છે તે આપણે પાછાં માગવા નેમાં શું હરત છે? પરંતુ જસ-
વત મહેડુએ પોતાને નિશ્ચય ફેરવ્યો નહીં. તે ચારણના ધર્મ
પ્રમાણે ત્યાં જઈને જ મરવું તેમ નિશ્ચય કર્યો. તે પરવા બીજા
ચારણ પશુ સાથે ચાલ્યા ને ગેડી ગયા. ચારણોએ ત્રાગાં
કરવાં શરૂ કર્યાં. જસવત મહેડુએ કમળપૂજા કરતાંના
નિશ્ચય કર્યો.

તે વખતે તેમને સ્મરણ થયું કે: જામસાહેબે મને વચન
આગવા કહ્યું છે આ ચાંચ સમય છે તે પરથી એક ગીત
લાખ્યું.—

ગીત

જા જોડ રાવળ લખે જાયા મુડસ માઝી મેર
ઉથાપ થાણો નાખ અળગી ગેહડી ગોઠેર ૧
માળીસ ગેસાડ મરઘા ઢોર કર ઈજ દામ
હેકાર ગેડી તણી હાલા (જડ) કાઢ રાવળ જામ ૨
અભવમા લાખા જાય ઉજડ વડાં જોહી વાર
મેકરણ પડધા સોત માર્યો, માર ચારણમાર ૩
હેથાલ કટકા મેલ હાલા હઠી દાખવ હાથ
નીગણાચી નવડ નાચક રાવ શુણ રણનાથ ૪

અર્થ—લાખો પ્રરૂપોમાં શ્રેષ્ઠ હો રાવળ જામ ! હો મોટા-
ઓમાં મેરૂપ [માઝી મેર] ! હો ટેકીલા (મુડસ) ! આ ગેડીના
રાજ્યનો નાશ કરી નખરો. એના મહેલે નાં સૂનાં ખંડેશ પર
હરણાં એસે એવું કરજો. એ ચારણના માનનાર મેકરણને એનાં
પાડેશીઓ [પડધા] સહિત મરજો મોટું [હેપટ] સૈન્ય
[કટકા] મોકલીને, હો હઠીના ક્ષત્રી, તારો હાથ ખતાવી દેજો
ચારણની [નીપણાચી] આટલી રાવ સાંભળજો.

પોતાના લાણેજને એ ગીત આપીને જામનગર તરફ રવાના
કર્યો, ને પોતે કમળપૂજા કરી.

યો કાગળ લીખ મેલે આતુરઃ ચીતવત ધ્યાન ઇશ્વરે આતુર
ધું કાટે (શવ ઉપર ધરીયોઃ મહુ અપધત કરે કવી મરીયો.

જમવત મહેદુએ વીશ નખ જીવતા ઉતારી પોતાનું
માથુ પોતાના હાથથી કાપી શંકર ઉપર ચડાવ્યું. બીજા ઘણા
ચારણો ગળે સૂયા ઘાલી તથા બીજાં ત્રાગાં કરી મૂત્રા. આખા
વાગડ દેશમાં હાહાકાર થઈ ગયો જસલ. મહેદુનો લાણેજ
જામનગર પહોંચ્યો જામનગરમાં જ્યાં ખર પુછે ત્યાં ખર
મળ્યા કેઃ—જામસાહેબને જુનાગઢથી આમંત્રણ થવાથી ત્યાં
પધાર્યા છે. તે વખતે જુનાગઢમાં બાદશાહ અકબર તરફથી
તાતરખાં ગોરી નામના સુબા રહેતા હતા. તે જામ સાહેબના
ખાસ સ્નેહી હતા. તે અરસપાસ મિજબાનીઓ આપતા
તેથી રાવળ જામ જુનાગઢ ગયા હતા. ચરણ જામનગરથી
રવાના થઈ જુનાગઢ અ.વ્યો.

જામસાહેબ માટે થાળીઓ આવી ગઈ હતી. જમવા બેસ-
વાની તૈયારી હતી. ત્યાં તો જામસાહેબનો હજુરી કાગળ
લાવ્યો જામસાહેબ કાગળ ને ગીત વાંચ્યાં. “ જાણું હુરામ
છે, જ લઈ ઘોડા તૈયાર કરે ” એમ કહી જામસાહેબ પીરસેલી
થાળી પરથી ઉઠી ગય.

છંદ દીવાસરી.

જુનાગઢ રાવળ સમહેજણ; ઘરું હેત મિજમાનપણે ઘણું;
ઓછવજામ જામણ કજ આવત; ઉંહાસ કાગજ જાય દીપો અજ;

બાચે કુખ, નવળ બાંધે, આવા ડમાણુ ન, અશ્વ ખોલ
સકત ચારણ હોડ કદે શુભ, કુળ તાણે નવળ કહે શુભ

જમસાહેબને જમવાનો ઘોડો આપ્યો કુથો પરતુ પોતે
કહ્યું કે ચરણને રેડે સકત હોય તે વખતે કાત્રી કે ન ખાઈ
શકે ? ફોની તેધારી થવા લાગી તે વખતે જ સહેજની
ફોજમા લાડક સાબનો જે સ નવનો એક ગપુ, પેદલ
ફોજનો જમાદાર હતો. રજાની આટી ૧૫ તેન તમમ
ગુણો જરી વરાને છાજે તેવા હતા જમસાહેબની પણ તેના
પ્રત્યે લાગણી હતી જ્યારે ફોજની તરફ થવા માગી, ત્યારે
જમમારે તે લાડક જેના જમાદાર બોલાવીને કહ્યું કે 'જેડી
આહીથી ૫૦-૮૦ પાઉ નાય ને ત્યાં તમારા પેદલ માણસો ન
પહોળી શકે મને તમના ગાયસા પેદલને લઈ તમે જમન ન
જાઓ અમે જેડી સાચા પછી નગર આવ્યા, જેડા નતલકે
જેડા કુત્રે કે "જવ હઈ કવત પદે" ને મનને ૧૨
૧૨૨ મેડલો "અનરે વરે ને મેડલો" ને મેડલો
જમન નથે લઈ જાર અમે જાપન દેશની સાથે
ગઈ, "જમસાહેબે કુત્રે કે "મારી નથે" ને મેડલો
છે, મેડલો તમારી રજા નથી તમારો જમન ને જમન
જોડો આનંદ કુત્રે ૧૧ જમસાહેબે ૧૧ ને મેડલો નથી
જેસે જમાદાર તથા પચમે પ ને રજા નવન થયે
જેડા જમાદાર નગર નરક નવન થયે તેડા જેડા
પોતાના માણસોને કહ્યું કે વિકાર ને આપણી જોડાને કે
આપણે ઘેર જઈએ હીએ બાઈઓ' તમ અધા કાત્રા ના
જેડા મન કરો, ને દિવન રાત ચાવવાન કાયમ રાજો ને આપણે
ઘોડેવારેની પહેલ જેડા પહેલી જેડીને પાયમાલ કરી
વળા જમની દુદા ને ફેરવી કઈએ જો ન ર જમ તો
જાવલી કાઈ કિમત નાહી રહે,

છંદ

વળતે જસે કીયો વચારહ, આપણ હીમત રહી નહ એકહ
જે અશ્વ આગળ અપણ જાવે, આગમ મરણ મજસ તો આવે

અર્થ—જેસાચે વિચર કર્યો કે આપણી કિંમત તો કાંઈ ન રહી. મારે જે આપણું ઘાટેસ્વારની આગળ જઈએ તો જમ જોઈતું મોત મળશે, તેમ તે સાચે સુખશ પણ મળશે.

જેસા જમાદારના શબ્દો સાંભળી તમામ પ્યાદાએ એક અવાજે કહ્યું કે; રાત દિવસ ચાલીને આપણે ઘાટેસ્વારની પહેલા પહોંચી ફેરવું કરીએ. તમામ રજાપૂતોના નિશ્ચય કરી ગેડી પર ફેરવું રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

તરમત કરીને પ્યાદા હાલીઆ: ભડખ માર ગેડી મળીઆ
હુટી સામે ગેડી લીધી: ચરણ રૂતે જમરી ડીધી,

(ભડખ: ઘાટેસ્વારો)

જેસા વજીર તથા પ્યાદા રાત દિવસ ચાલ્યા. બે પહોંચ્યાં ૭૦ ગાંઠે ચાલ્યા. વામાં ફેટલાક માણસ રહી પણ ગયા. તે છતાં જેમના જમાદાર ચારસો માણસો સાથે, નવારમાં ગેડી પહોંચ્યા. મેકરણ વાંચેલા અત્રાત્ર હતા. તેની પસે કાયમ નાકર તરીકે ખાણસો ઘોડાં હતાં. આસપસથી એક્ટ કરવા ધારે તો બે ત્રણ હજાર માણસો મેળવી શકે. પરંતુ જેસા જમાદારે પ્રજાતમાં ગેડીમાં દાખલ થઈ યુદ્ધ શરૂ કર્યું. મહા ભયાંકર લડાઈ ચાલી. નમનાં મેકરણ વાંચેલા મળ્યા. નેના કેટલાય માણસો મરણા. જેસા જમાદારના પણ કેટલાક મળસ. વરાણા ને કેટલાક ઘાયલ થયા. દિગે જેસા જમાદારની ફોર, થઈ વાંચેલામાં બાકીના કેટલાક ભાગી ગયા જેસા જમાદારે ગેડી કમળે કરી, જામ સાહેબના નામની દુહાન ફેરવી જામસાહેબનું નિશાન ચડાવી દીધું બે કલાક થયા હશે. ત્યાં રાત્રી જામની સવારી આવી. ગેડી નજીક ફેરવ આવતાં જામસાહેબના સરકારે બુચ્છે છે તો ગામ પર જામસાહેબનું નિશાન બાજમાં. જામ સાહેબને આશ્ચર્ય થયું. ત્યાં તો જેસા જમાદાર વગેરે સૌ સામા અવગ. જામ સાહેબને વાત કરી જામસાહેબે જેસા જમાદારને શાખાશી આપી અને ત્યારથી એને વજીરની પદવી આપી.

રાવળ વાત સુણી ઇણઃવારી, રંગ જેસે સખ વાત સુધારી
 ગેદીગઢ અર કુળ વાઢેલા, ખોદે છાવડ કરે સખેલા
 જસવત વેર લીયો ઇમ જામે, કોડ જંગા લગ રહેશે કામે
 પ્રાકેમ કર નૃપ નગર પધારે, મુર ફેરાં યોં ગહેડી માફે
 (છાવડ=પ્રાદ્. સખેલા=રમતમાં. મુર=ત્રણ)

ગેડીની જમીન તમામ ખોદી કાઢી નામ નીશાન ન રહેવા દીધું
 ને પાછી પોતે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે “ગેડી વસવા ન દેવી. મારા
 વંશજોને પણ સોગંદ છે કે ગેડી ન વસવા દેવી” જામનગરના
 ઇતિહાસમાં ત્યાર પછી ત્રણ વખત ગેડી વસી અને ત્રણ
 વખત જામસાહેબે ભાંગી છે.

પા.-૧૪૮—માળીએ ખેસાડ મરઘા=મહેલ પર યુગલાં ખેસાડ
 એટલે કે એની મહેલાતો ઉઠડ કરી નાખ. પાપમાલ થએલા માણસને
 માટે કહેવાય છે કે ‘ એને ત્યાં તે હરણાં ખેડાં ગયાં ’”

રાયસિંહજી તથા ધ્રોળ જસાણ

***

હજીવદની ગાદી પર પરાક્રમી રાજા રાયસિંહજી થઈ ગયા. એક વખત રાજકુટુંબ, ભાયાનો અને સરદારો સાથે યત્નરતે દ્વારિકાની યાત્રા કરવા નીકળ્યા. આલતાં આલતાં ધ્રોળ નજદીક આવ્યા. ધ્રોળમાં તે વખતે હરધ્રોળજીના કુંવર જશાણ રાજ્ય કરતા હતા. જશાણ મહા પરાક્રમી હતા. તેના સિમાડામાં કોઈ રાજ્યથી ડાંઠા નહોતો વગાડાતો. તેમાં હજીવદરાજ રાયસિંહજી ધ્રોળના સિમાડામાં આવ્યા ને ડાંકો શરૂ કર્યો.

દોહા

રાયસિંહ ઉમંગીયા, કરવા તિરથ કાજ;
કરીયા લોકસ એકઠા, સત બાંધવ ભડ સાજ. ૧
હજીવદ હુંથે હલીયા, લઈ અતરંગ ઢળ સાથ;
કરવા મજન ગોમતી, નૃબવા જાવ નાથ. ૨
હરમજલ ડેરા દીયા, કીનો ધ્રોળ મુકામ;
ડાંકા ત્રંબક વાગીયા, શુણીયા જસવત શામ. ૩
મજ છકીયો છકીયો મરજ, ગોલે ચોં ખરહાજ;
આજ શાહુલા ઉપરે, તટકે કયોં ત્રંબાજ. ૪
કીનો હુકમસ આકરાં, ત્રોડો અહ ત્રંબાટ;
રાજ ઘણો મન રોશીયો, ઘડ ઘડ મનમાં ઘાટ. ૫

ધ્રોળ ઠાકોર જશાણએ ડાંકો સાંભળ્યો, એટલે મહા ક્રોધમાં આવીને કહ્યું કે “શાહુળ સિંહને માથે ગર્જના ન હોય; મારા સીમાડામાં કેઈથી ડાંકો ન વગાડાય. માટે જઈને કહો કે બંધ કરે. જો બંધ ન કરે તો ફેડી નાખજો.”

તેમના સરદારો તૈયાર થઈ બહાર આવ્યા. તપાસ કરે ત્યાં ખબર મળી કે હજીવદ રાજસાહેબ રાયસિંહજી છે. સરદારોએ રાજસાહેબ પાસે આવી વિનયપૂર્વક કહ્યું કે: “આ ધ્રોળ છે તે આપ જાણતા હશે. આ ગામના સીમાડામાં કોઈથી ડાંકો ન વગાડાય.

રાજસાહેબ રાયસિંહજીએ જવાબ દીધો કે. એ ધ્રોળનો ખણી છે તો હું હળવડનો ધણી છું. મને જાત 'ગુજરા નાથ,' કહી બોલાવે છે. ડંકો દુનિયામાં ખંધ કરનાર કોણ છે ?

આ સાંભળી જે સરદારે આ આ હતા તે ચિડાયા ને તમામ ડંકાપર તૂટી પડ્યા. ડંકો તોડી નાખ્યો. રાજસાહેબના માણસો સામા થયા. કેટલાક ધ્રોળના માણસો મરાયા ને કેટલાક હળવડના. પરંતુ ડંકો ફેડયો તેથી રાજસાહેબને અતિ ક્રોધ થયો. તેમની સાથે તે વખતે લડાઇ કરે તેમાં સાધનો નહોતા તેથી તે વખત વિચાર કરી, ગમ ખંધ ના પરંતુ પોતાના અંતઃકરણમાં જશાજી પ્રત્યે પુરું વેર ઉત્પન્ન થયું...“ એક વખત ધ્રોળને પાયમાલ કરીશ ”

એ વિચાર કરતાં પોતે રવાના થયા. જામનગર નજ-દીકમાં આવ્યા ત્યારે જેસો વજીર સામા લેવા આવ્યા ને આજ હુથી જામનગરમાં તેડી ગયા. તે વખતે જામનગરની ગાડા ઉપર રાવળ જામજી નાના કુંવર વાભાજી હતા. મોટા કુંવર-જીયા-જીના કુંવર લાખાજીને ગાદીનો હક્ક છતાં દગાથી વીલાજી ગાદીપર બેસી ગયા હતા. તેથી તેમના નાગા કાડાના દીકરા ધ્રોળ જશોજી નરાજ થયા હતા. તમામ કહ્યું કે “ જ્યાં સુધી ખરા હકદારને ગાદી ન મળે ત્યાંસુધી નગર સાથે મારે વિરોધ છે ” આ ઉપરથી જામ વીલાજી તથા જશોજીને વેર થયું હતું. તેમ જામસાહેબે વાત સાંભળી કે રાજ રાયસિંહજીનાં નગારાં ફેડી નાખ્યાં. તમજે રાયસિંહજીને ત્યાં બોલાવ્યા. રાયસિંહજીએ જેશા વજીર આગળ ધ્રોળની તમામ હકીકત જાહેર કરીને કહ્યું કે: “ ધ્રોળને હું પાયમાલ ન કરું ત્યાંસુધી મને શાંત નથી. હું યાત્રા કરી હળવડ જઈ ત્યાંથી મોટી ફોજ લઈ ધ્રોળ પર આવીશ ”

આ તમામ વાત જેશા વજીરે જામ સાહેબ આગળ કરી. જામ સાહેબે કહ્યું કે: “ હળવડ જવાની શું જરૂર છે ? આંહીથી આપણી મોટી ફોજ લઈ ધ્રોળપર અય ને ધ્રોળને પાયમાલ કરે. જેશા વજીરે રાજસાહેબને કહ્યું કે: “ આપ યાત્રા કરી

વળતાં આંહી પધારો. આંહીથી મોટી ફેળ લઈ હું સાથે
આવીશ ને ધ્રોળને પાયમાલ કરશું.” આ વાતથી રાજસાહેબ
ઘણા ખુશી થયા. સતાવીશ યાત્રા કરીને જમનગર આવ્યા ને
ત્યાંથી દસહજારનું દરકર લઈ ધ્રોળ પર આવ્યા. તે વખતનું
વર્ણન—

છંદ નારાય.

ચઢે સુરાજ આહીયં, અહીસ ધ્રોળ આહીયં;
નશે ત્રંબક નાદીયં, સણેગ ઘોર સાદીયં. ૧
કહે જશો શુ કોણ હે, ધરાસ ખાગ ધોણ હે;
આયો રાશંગ આજહી, કરન જુદા કાજહી. ૨
જશોજ જુદા જો હટે, અદાદ નીર તો અટે;
ઉગે ન પૂર્વ અકીયં, રહેસ પેન રાકીયં. ૩
ઉલટ ગંગા ઉવટે, સાદુળ ઘોર તો સહે;
જમેસ જ્ઞાન ભેદની, વહે ન ધુન વેદની. ૪
ભારાધ ભીમ જો હટે, પારથ ભાથપે ખટે;
જમે ન માંસ ભોગણી, જમે ન રક્ત ભોગણી. ૫
જશો હટે જો જંગમે, લગે હરધ્રોળ સંગમે;
ભરા જન્દ ભીડીયા, ખહુ કલાખ ખીડીયા. ૬
અંગાં કુશેશ આવધં, સજે હુવાસ સાવધં;
કરે તીલક ફેસરં, મંડંત લચ્છ મંજરં. ૭
મરેવ હોડ મંડવા, ખગાટ ઘટ ખંડવા;
હવે તયાર હેમરં, પડકુ ઘટ પખરં. ૮

અર્થ—પ્રભાતે સૂર્ય આપણે ચડ્યો ત્યાં ધ્રોળ ઉપર સૈન્ય
આવી પહોંચ્યું નગારાં ગડગડ્યાં. એનો ઘોર અવાજ
સાંભળીને જસાણ બોલ્યા કે: “એ કોણ વગાડે છે? ધરતી પર
મારી સામે તરવાર ચડાવનાર કોણ છે?” જસાણને ખબર પડી
કે એનો રાયસિંહજી યુધ્ધે ચડે ને આવ્યા છે.

માણસોએ જસાણને વાયા અને સમજાવ્યું કે શત્રુનું
દરકર મોટું હોવાથી આ વખતે લડવું રહેવા ધો. જસાણ

બોલ્યા હું “જે હું યુદ્ધમાં પાછો હટું તેા ઉદ્ધિતાં નીમાળ્ય
મૂકે; પૂર્વમાં સૂર્ય (અક્રીય) ન ઉગે; પવન (પોન) ધંભી
જાય; ગંગાનાં પાણી પાછાં વગે; શાહુલસિંહ બીજની ત્રાડ
સાંખે; મહા પ્રહલવેતાનાં મનમાં બ્રમ ઉત્પન્ન થાય; ઋષિલોક
વેદોચ્ચાર ન કરે; ભીમ યુદ્ધ (ભારાથ) માંથી પાછો હટે, અને
અર્જુન (પારાથ) ના લાથામાંથી તીર ખૂટી જાય, હું પાછો
હટું તેા માંસાહારી પ્રાણીઓ માફ માંસ ન ખાય; માફ
લોહી જોગણીઓ ન ચાખે; સ્વર્ગમાં મારા પિતા હરધોળા
શરમાય ”

આ સાંભળીને અંગ પર અપ્પરો સજી, કપાળે કેસરનાં
તિલક કરી, માથામાં તુલસીની મંજરી રાખી, મરવાને માટે
ચોદાઓ સજજ થયા ઘોડાઓ પર સામાન નાખી તંબ
ખેંચ્યા.

એક પહેર હુકમી હુકમ આપ્યું. બન્ને પક્ષના ધણુ પોતે
ખપી ગયા. સાંજે જસેજી રણસંગ્રામમાં પડયા. તે વખતે
એમની આસપાસ ઘણા શૂરવીરોની લશ્ચે પડેલી. તેમાં એક
ધોળનો હસોંદી ચાલણ પણુ પડેલો. તેને ઘણા જખમો લાગેલા.
છતાં ચાલીને તે જસાણની નજીક જઈ બીરહાવણી કહેવા
લાગ્યો.

તે વખતે જસાણએ આંખો ખોલીને કહ્યું:

હોહા

રણ લગતે જસરાજ, સાહેબનું કહ્યો;
વેર લીયણ મમ આજ, હેકથુ જોધ હમીર ફા.
આશાજી હું જાય સંદેશો કહીઓ છતો;
રણ લડીયો જસરાય, વીરત એની વાચજો.

અર્થ—રણમાં મરતાં મરતાં જસાણએ કહ્યું: “કચ્છ-ભુજના
કુટાયા સાહેબજીને જાને મારી આ વાત કરજો. માફ વેર લીય
તેવો એ એક જ છે. બીજો સંદેશો ભુજના કવિરાજ આસાણને
જઈ કહે જે કે હું રણ સંગ્રામમાં પડયો તેના મરસીયા જોડે.”
આટલું કહેતાં એના જીવ જતો રહ્યો.

ધ્રોળના એ ઢસોંદી ભુજ પહોંચ્યા. ફટાયા કુમાર સાહેબજી તો નૃત્ય ગાનના ઉત્સવમાં ગરકાવ હતા; પરંતુ ધ્રોળના ઢસોંદીનું નામ સાંભળતાં જ પોતે ઉભા થઈ ભેટયા, જસાણના કુશળ ખબર પૂછ્યા. ગઢવીએ તો માઠા ખબર આપ્યા.

હોહા

પંથીએ કચ્છ ધર પાસ, સાહેબ સું ખાતાં કહી
એ સુષુતે ઇંદુવાર કમળ પાઘ અળગી કરી.
સાહેબ જસો સકાય કથન મુખ એસા કીયા
જેશાં હળવદ જય, પાય કરુંખા પીવશાં.

અર્થ—સાહેબજીને જ્યારે ઢસોંદીએ આ બધી વાત કહી, ત્યારે તરત જ સાહેબજીએ પોતાના માથા પરની પાઘડી (કમળ-પાઘ) દૂર કરી. જસાણને યાદ કર્યા, પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે તો હળવદ ઉપર ચડાઈ લઈને નીકળું ત્યારે જ પાઘડી પહેરીશ. અને કમુંખો પણ હળવદ જઈને જ પીશું ને પાશું.

સવ ખેંગારજીએ સાહેબજીની યાચે મોકલવા માટે કચ્છ-માંથી ખરેખરા બહાદુર રજપૂતોને બોલાવી લીધા. પચીસ હજારની ફાજ તૈયાર થઈ.

દુશ્મનને ચેતાવ્યા વિના ચડાઈ કરવી એ ધર્મ વિરુદ્ધ હોવાથી ખેંગારજીએ એક રજપૂત યોદ્ધાને હળવદ મોકલ્યો. યોદ્ધાએ જઈને રાયસિંહજીને ખબર દીધા.

છપ્પય

વેવાતા હળવદ સુની રાજસ રાશંગહ
આવે સાહેબ એત, પડે ધર જસ પવંગહ,
લીયા ફજ કર ઢાન, માન સાચો મત માશે
જનની લજે જરૂર, પળે નહીં વચન પ્રચારે
સાહેબ સશે ભડ સોહડ, આમ સામા ઓડીયા
ઓઢસુસ વેર ઉધારવા, ખીતી સર ઝંડા ખોડીયા

અર્થ—એ ચડાઈની વાત સાંભળીને રાજા રાયસિંહજી બોલ્યા કે: “ભુજો, હું મત લઉં છું. આંહી આવીએ ખેંગારજીના

લશ્કરના ઘોડા મારી જેટલી જમીનમાં ફેરે, તેટલી જમીન હું
પ્રાદ્યભોને દાનમાં આપી દઈશ ” અર્થાત રાયસિંહજી એના
સૈન્યને પોતાના સીમાડામાંથી જીવતા જવ જ નહીં દે. રાયસિંહજી
માળીયા સુધી સામે સૈન્ય લઇને ગયા પાછળ કિલ્લાનું રક્ષણ
કરવા પોતાના કુંવર ચંદ્રસિંહજીને રોક્યા. જૂના (ઓઢણસ)
વેરનો બહલો લેવા પૃથ્વી પર (ખીતીસર) સ.મ સામા વાજતા
બડા ક્યા, ને પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી. (દ્વજ=દ્રજ=પ્રાદ્યભ)

છંદ પરધરી

કર હલે મેગ સાહેબ કટક, અધપતિ હોય લાભા અટક;
લેવાહ વેર પારકા લોય, કરહી સકે ન દુસરો કોય.
કર ગરટ જોર હેમરસ કેક, ઉકસે પ્રમગ પેઢલ અનેક;
બજતરા છકડ જડી અંગ બેશ, કરમરા અંગ આવધ કશેશ.
પાખરા ગરટ કરીયા પવંગ, આવીયા અરસ છબતા ઉમગ;
આબરા બજુ ઉતરે આય, ગોરખ શદ્દ જુના ગણાય.
જંબુર શત્ર નાળી જંગળ, ભરીયાસ ઉંટ સોરંમ સંભાળ;
રજપુત કેક સાથે રઢાળ, મોકળસિંહ પરખત માળ.
ચક્યાળ યોદ્ધ હલીયા સચાળ, ઝગહજે ત્રાણું મુકતા ઝાળ;
સેહળા પૂગ હળવહ સુથાન, ઉતરે આય સરવર સમાન.
ફેરીયા તુર સીમડ ફેર, ધરહરે નાહ નોખત સધેર;
આક્રવા ધશળ સજ કીયા એત, જશરાજ રંગ દીના સજેત.
પીનોસ આપ દુશરા પાય, સાહેબ રંગ ચડિયો સવાય;
તટ પહર હોય રહીઆ તળાવ, લોજન કરી જમીયા સભાવ.
હળ વડો થાટ આપરે હાય, ઉતરે રાત માળીયે આય;
મેલીયા રાજ કટક સમાજ, વઢવાસ કાજ પેઢળા વાજ.
હેહળા જોર ઝાલા હુલાશ, ઉપરે બ્યોમ વાહળ અવાશ;
વાજતા ઘોર ત્રંખાટ વાજ, ગાજતા ગોમ ઝહરાસુ માજ.
પડતાસુ આલ ટેકવે પ્રાણ, રજપૂત અંશ ઝહરાણુ રાણ;
તોળીયા હાથ ટેકા ત્રલાળ, યોદ્ધીયા બજુ વરખગ આગ.
રહશીયા શોર સીંધવા રાગ, શુજરો નાથ લાગો ગણામ;
ચડીયાસુ સુર પોરસ આય, કાયરા કંપ. થરહરે કાય.

પુગેસુ સુર ઉગે પંઝળા, ફરશીયા દોય કટકા દીકાળા;
 સાલમે આમ સામા સુ આવ, વરશવા કાજ વાજીળ બણુવ.
 તતકાર ખેંગ મુકીયા તાવ, ઝોકીયા અંગ ઝોકાસ જાય;
 આવીયો એક સાહેબ ચોર, જૂટીયો એક રાશંગ જોર.
 આવીયા સિંહ હથખથા આજ, નાખવા કથ રૈણાસ કાજ;
 છડપવા લોહ ખગ ઝાટ ઝાટ, વહસીયા દોય લાગા વીરાટ.
 અડચડે ઝીંક માચી અચુક, કટ જાત સીસ ઘટ ટુંક ટુંક;
 ફટ જાત યુક ફેફરા ફાર, હટ જાત કેક કાયર સહાર.
 કુંઠંત સીસ પડતે કખંધ, ધડધડત ખેત ચચવાસ ધંધ;
 રણુકે પ્રનળા ભભકંત રત, જોગણી પત્ર ભરીયંત જાત.
 નાયંત વીર વેતાળા નેક, ઉછરંત અંગ વરતે અનેક;
 ભલ જુદ્ધ હોત દેખંત ભાન, વ્યોમછ છાય અછર વેમાન.
 હરખંત તત નારદ હોય, જપ ધન્ય ધન્ય સુહાસ હોય;
 જડેજ અને જલરાણુ જુટ, તુટીયા લંગર શાહુળ ત્રુટ.
 આછટે તીર ગોળી અપાર, કરમરા ઝીંક બરછી કટાર;
 પડીયાજ લોથ ઘણુ પારવાર, મરતાસ કહત મુખ માર માર.
 ધાપીયા પંખ પળચરા ધાય, આશીષ દેત કેકે ઉપાય;
 ત્રેપ્રહર ધંધમાતો તમામ, હો રહી પુર અપછરા હામ.
 રણુળળેતામ સાહેબ રીસાળ કર પંડ ખંડ ખંડક માળ;
 રાસીંગ જંમ સાખત રસાય તન ટુંક ટુંક વે ગયો તાય.
 હજાભળે લુપ ઢળીયાસુ દોય, હાર ન જાત એકો ન હોય;
 રહીયાસ દોય બરબરા કાય, કમનીય કોય અધકો કહાય.

અર્થ—સાહેબજી સૈન્ય મેળવીને ચાલ્યા. બન્ને રાજાઓ
 સામસામા રવાના થયા. પારકાના લોહીનું વેર લેવાની હુમત
 તો સાહેબજી જેવો શૂરવીર જ કરી શકે. મહા બળવાન
 લોહાઓ, ખાદાઓ, અને અંગ પર કસી કસીને બખતના ધારણુ
 કૌશલ્યો યોદ્ધાઓ, અકાશને ખડકતા ચાલ્યા આવતા હતા.
 કેમ જાણે જૂના પુરાણા જોગીઓ આબુ પહાડમાંથી ઉતરતા
 હોય, એવા લાગતા હતા.

સાથે ઉંદ ઉપર જંબુર, જાળી, જંજાળ, વગેરે
 અસ્ર શસ્ત્રો હતાં. સાથે મોકલસિંહ તથા પરબતજી જેવા

ટેકીલા રજપૂતો હતા, કે જેના માથા પર તરણું મૂકતાં પશુ બંડકે થાય.

એ સૈન્ય હળવદ પહોંચ્યું. સરૈવરની પાળે પડાવ નાખ્યો. સહેબજીએ હળવદની સ્ત્રીમમાં ઘોડા ફેરવ્યા, નોખ ને ગડગડી, અફીણનો કચુંખો (આફના) ઘુંટીને (ઘશળ) તૈયાર કર્યો, જસાલના નામનો રંગ દીધો, પોતે પીધો, ને બીજાને પીવ રાખ્યો. એટલે પોતાને સવાયો રંગ ચડ્યો. એ પહોર કાઠે રહી, ભાજન કરી, લશ્કર રવાના થઈને માળીએ રાયસિંહજીની સાથે લડવા આવ્યું. કારણ કે હળવદના ઘરવાળ તો અંદ્રસિંહજીએ બંધ રાખેલા. નગરાંના અવાજથી આકાશ [ગોમ] ગાળ ઉઠ્યું. પડતા આભને ટેકો આપે તેવા બાલા રજપૂતો જીલતા હતા. સિંધુડો રાગ વગડ્યો. ‘ગુજરા નાથ’ નામ ધરનાર રાયસિંહજી યુદ્ધમાં ઉતર્યો. શૂરાઓને વધુ પોરસ ચડ્યો, ત્યારે કાયદોની કાયા કમ્પી ગઈ. વરસાદને વખતે જેમ આકાશમાં સામસામાં વાદળાં મંડાય તેમ બન્ને સૈન્યો મંડાયાં. તતકા રીને સામસામા ઘોડાઓ [ખેંગ] દોડાવ્યા. શરીરો ઝુકાવ્યાં. એક તરફથી સાહેબજી અને બીજી તરફથી રાયસિંહજી એમ બન્ને જણા પૃથ્વી ઉપર (રેણાસ) કાર્ત્તિ [કથ] રાખવા સિંહની માફક સામ સામા યુદ્ધમાં ઉતર્યા. તલવારોની ત્રીંક પડવા લાગી. કેટલાકનાં માથાં ધબોધળ પડ્યાં, બુકાં ફેર્યાં અને કાળજાં ફાટવા લાગ્યાં. માથાં પડતાં ધડ [કબંધ] લડે છે. લોહી [રત] ની પ્રણાલીઓ ચાલી છે. જોગણીઓ ખખ્ખર ભરવા લાગી છે. વીર અને વૈતાળ પોતાને ભક્ષ મળવાથી આનંદમાં નાચી રહ્યા છે. એ યુદ્ધ જોવા આકાશમાં અપસરા (અધર) વિમાનમાં બેસીને આવી છે. સાંકળેલા (લંગર) સિંહો સાંકળ તોડાવીને લડતા હોય તેવું લાગે. તીર, ગોળી, બરછી અને કટારના પ્રહારો પડી રહ્યા છે. મરતા મરતા પશુ યોદ્ધાઓ મુખેથી એમ જ બોલે છે કે: “મારો મારો.” માંસાકારી (પળચસ) પંખીઓ ધરાઈ ધરાઈને આવે છે. ત્રણ પ્રહર યુદ્ધ ચાલ્યું. સાહેબજી ખુબ જખમે ખાઈ ખાઈને પડ્યા. રાયસિંહ-

છને શરીરે પણ ખુબ ધા લાગ્યા. બન્ને તરફની સેનાનો કચ્છરધાણ વળ્યો. બેમાંથી એકેયની હારજીત નહીં ન થઈ. બેમાંથી એકેયને ઓછો અઢકો કહી શકાય નહીં.

એ રણક્ષેત્રની પાસે થઈને જ તે રાત્રિએ કિલ્હીથી બહુત નાથજી નામના મહંત પોતાના ખારસો નાગડા અતીનોની સાથે હીંગગાઢ જત્રા કરવા નીકળ્યા. શિષ્યોએ ખબર કરી કે આ સ્થળે પ્રચંડ યુદ્ધ થયું લાગે છે. ગુરૂજી પાલખીમાંથી નીચે ઉતર્યા. એ મડકાંના ગંજેબજ પડ્યા હતા, તેમાં ફરી ફરીને શૂરીશને નિરખવા લાગ્યા. એમની આક્ષાંકા એ યુદ્ધના મુખ્ય સરકારને જોવાની હતી. થોડે દૂર સાહેબજીનું પ્રચંડ શરીર મળી આવ્યું. બન્ને લાંબી ભુજબો દેહથી જુદી થઈને દૂર પડેલી. બન્ને ભુજમાં તલવારો હતી. સાહેબજી એ તલવારે લડેલા. મહંતે જોયું કે બેના પ્રાણ તો ચાલ્યા ગયા છે.

પછી મળ્યું રાયસિંહજીનું શરીર. એની શોભા મહત્તર મસાહોને અજવાળે નિરખતા નિરખતા થઈ રહ્યા. જોયું તો એ દેહમાં જીવ હતો. એને પાલખીમાં નાખી, ઉપચાર કરતા કરતા ચાલ્યા. ત્રીજે દિવસે રાયસિંહજીને શુદ્ધિ આવી. મહંતે ઘણી પુછપરછ કરી, પણ રાયસિંહજીએ પોતાના ખરી પિછાન ન આપી.

હીંગગાઢથી પાછા વળતાં રાયસિંહજી મહંતની સાથેજ કિલ્હી તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં હળવજીનું પાણર આવ્યું. એમને પૂછતાં ખબર પડી કે ‘‘રાયસિંહજીનું શબ રણક્ષેત્રમાંથી હાથ ન આવ્યું, તેથી લોકોએ માન્યું કે રાજા સહેલે કેલાસે ગયા અને ચંદ્રસિંહજીએ આની સભાળી લીધી. આટલું જાણ્યા પછી લોકો હળવજી જવનું મન શાનું રહે ?

એ મહંત અકબરશાહ બાદશાહના એક ઉમરાવ ગણાતા. અમુક દિવસે કિલ્હીમાં એ મહંત કચ્છરધાણની અમુક દોડીએ મહંતને પણ પોતાના નાગડા શિષ્યો સાથે ચોકી પહેરે કરવો પડતો*.

---

* અસહનુ વખતમાં નાગડા ખાખીની ચોકી ઉત્તમ ગણાતા, આચાર કચ્છરધાણમાં એ ચોકીનો રિવાજ રહ્યો છે.

એક દિવસ એક દોડી પર મહંતની ચોકીને વાણે આપ્યો. પલંગ લાળી મહંત સૂતેલા. તેની પાસેજ એમનો માનીતો શિષ્ય રાયસિંહજી બેઠેલો. બીજા નાગડા ચોકી કરે છે. અઘરાત થઈ ત્યાં મહંતને પાણીની તરસ લાગી. પણ સરાઈમાં એક ટીપું ચે નહોતું. હવે શું કરવું? આગળની અને પાછળની બધી દોડીઓ બંધ હતી પ્રભાત થતા પહેલાં બહાર જવા નહીં. બીજા બધા પહેરા મુસલમાનોના હતા, એટલે તે લોકો પાણી તો ખપે નહીં. મહંતનો જીવ તરસથી મુંઝાતો. તો મહંતને ખબર હતી કે બાબુમાં જ બાદશાહને પાણી પીવાની એક ટાંકી હતી. પણ તેના ઉપર તો એકાઓની* ચોકી રહેતી. એક ટીપું પણ પાણી બાબુ કોઈને ન આપવું એવી તેઓને માફશાહી આજ્ઞા હતી. રાયસિંહજીએ કહ્યું: “ગુરુજી, હું એને સમજાવીને, વિનવોને પાણી લાવીશ. મને જવા દો.”

ગુરુ કહે. “તને મારી જ નાખશે”. આખરે હઠીલા બનીને રાયસિંહજી ટાંકી પર ગયા.

ચે કીદાર એકાનો મિનજ ફાટી ગયો. રાયસિંહજીએ બહુ તલાવાલા કર્યા કે: “એકજ ખ્યાલું પાણી ભરી દે.” એકો માન્યો. ઉદ્દો રાયસિંહજી ઉપર ઘસી આપ્યો. રાયસિંહજીએ પોતાનો વજ્ર જેવો બાહુ ઉપાડીને એકાના માથા પર એવી મુક્કી મારી કે, કુડલામાં જેમ ડાચો બેસી જાય, તેમ માથું ચુરા થઇને ધરીરમાં બેસી ગયું.

પણી લઇને રાયસિંહજી ગુરુજી પાસે આવ્યા. બંદો ખુલાસો આપ્યો કે: “એકો ઉઘી ગયેલો.”

* એક સો ચોક્કાઓની સાથે લડીને જીતી શકે તે એકો કહેવાય. અઘરાલા કૂત્રાપાસે આવા એક સે એક હતા. અદ્ભુત બળશાળી આ એકાઓ. ૫૧. આનું એક રમૂજ વર્ણન છે.

“ડાહી વેંત આડી ગજ, લેસા કાંધે જખર ભજ”

“માથું બજી દેઢાં મોલ, મરકે બજી લીયણ મોલ”

“ખીચી એક હાંડી ખાથ, ઝપડો સાઠ કોસાં બથ,”

બીજે દિવસે રાજમાં હાહાકાર થયો કે કાંઈએ એક ને આવી અદ્ભુત રીતે મારી નાખ્યો બાદશાહે જાહેર ટપું કે આવ. અદ્ભુત બળશાળી પુરુષને હું ઇનામ આપું.

મહત્તને સૂઝી ગયું કે અ. પનાકમ માગ શિષ્ય સિવાય બીજાનાં ન હોય. અણુ શબ્દને અકાન્તે પૂછ્યું. શિષ્ય માની ગયો. મહત્તે જઈને બાદશાહને વાત કરી.

પણ માનનાર એજ હોય એના ખાત્રી શી? ફરીનાર એક એકાની સાથે રાય સંહજીને યુદ્ધમાં ઉતાર્યા. રાંકાએ બખાર પહેલું રાયસિંહજીના શરીરને બંધ મેસતું એક પણ ખખટર બાદશાહની બાહુધશાળામાંથી ન નીકળ્યું! ફેક બાખરથી માંડી અકબર સુધી રાયસિંહજીના જેવડું કાંઈનું શરીર નહીં હોય!

રાયસિંહજી વિના બખારે યુદ્ધમાં ઉતર્યા એ એકાના પણ પહેલાના જેવજ હલ થયા. હથેળીનો ધુખો મરીને મથું શરીરમાં બેસાડી નાંધું.

બાદશાહે ઇનામ દીધું. સાચી આજબાણ પૂઝી, પણ રાય સિંહજી માને નહીં.

અંધપૂરના ઉદોસંહજી રોકોડ ઠેઠેલા હતા તેમજે કહ્યું કે: “હજાવજન. રાયસિંહજી સિવાય આ સામર્થ્ય બીજાનું ન હોય.” બાદશાહે પૂછ્યું: “કેમ?”

ઉદોસંહજી બે.લ્યા: “હજાવજનમાં એક વખત હાથી ગડે. યહ ગએલો. કાંઈ એને પડી શકતું નહોતું. તે વખત રાયસિંહજીએ સામે આલીને હાથીના કુંભસ્થળ પર એ. થપાટ લગાવી થી જ માનદોસ્ત થયો. માટે આ હથેળી જરૂર રાયસિંહજીની જ છે.”

આખરે રાયસિંહજી મા.યા. પોતાનો પુત્ર પિત.ને મરેલો સમજી ગાદીએ બેસી ગયો છે, રે ટલે હવે પ્રગટ થવાથી કળ્યા થય એ. સમજીને પોતે ગુસ્સા રહેતા હતા, અવો હુલસે કર્યો. ત્યારથી કહેવાયું છે કે:

“કટારી અમરેશરી, તોગારી તરવાર;
હથેળી રાયસિંહજી, હલ્લીરે હરખર.”

બાલશાહે જોમની સાથે એક જખર સેના હજવણ ઉપર મોકલી. ચંદ્રસિંહજીએ ખખર સાંભળી જામનગર પોતાના આમા વિલાજી જામ પાસે ગામ્યા ગયા. ચંદ્રસિંહજીને તે જોમ જ લાખ્યું કે કોઈ ઠોંગી આવીને મારું રાજ્ય લઈ જવા આવે છે.

હોહા

ભૂપત શાકસો લેટીઓ, યોં દીધી પહેચાણ
કુમીઓ સાથે કટક લે, ચડીઓ હજવણ આણ
રમે હજો ચંદ્રસેન સો, છત્રહ લીચો છીનાચ
જા ગઢ કીનો જાળદો, જોડો રાજ જમાય.

રાત્રિએ રાયસિંહજી રણુવાસમાં સૂતા ગયા. એમને ચાર રાણીઓ હતી. એક નગરનાં જાડેજી, બીજાં કોડનાં વાલેલી, ત્રીજાં રોઠોડ રાણી હતી એ ત્રણ રાણીઓએ તો કહેવડાવ્યું કે: “અમારા સ્વામી રમે નથીએ સ્વામી તો યુદ્ધમાં મરાયા. અમે ચુડીકર્મ પગ કળી નાખ્યું છે. માત્ર બળી નથી મુઠ, મારણ કે પતિનું શખ હાથ ન આવ્યું. માટે અમે તારાં આવીએ.”
ત્રીજાં પરમાર રાણીએ પાછો સંધવાનો શણગાર ધર્યો. અને પાંતની પાસે ગયાં.

રાયસિંહજીના મનમાં થયું કે “ધન્ય છે એ ત્રણ સતીઓને. પરંતુ આ પરમાર રાણીને ફરી વિલાસની લાલચ લાગી. મારી જાત્રી કયાં વિના મને પતિ માની લીધો. આજથી મારા વંશ-જોને પરમારોની કન્યા ન ખપત્રે !”

તે વખતથી જાણાએ પરમારની દીકરી નથી લેતા.

રાયસિંહજીએ બહુ ઢાન દીધાં.

હોહા.

આયા રામશંકરા, ધર હંઠા ઉપકાર;
કાળાચહુનું કૂદીઆ, વેહુ હો હો વાર

અર્થ—રાયસિંહજીએ તમામ પર ઉપકાર કર્યો છે. ચારણો (વેહુ) ને જખે વાર તો કાસગૃહમાંથી છોડાવ્યા.

હવે ?

હોહા

અંદ્રસેન હોય સાવધા આયા નગરસ આપ;
 ખાતાં કહી વણરને જેસે સુણી જવાપ. ૧
 કહાં બાણુ કોય ઢોંગ કમી રાશે બાણીયો રાજ;
 પૂર પીછાણી ન પડે આયા કરણ અકાજ. ૨
 જામ વીલાસું જોડ કંઈ અરણ કરી વણર
 હુકમ હુર હળવદ જહી થાપાં અંદ્ર સધીર. ૩
 જામ કહે કરવો અરૂ, એ તો કામસ આપ;
 થપ ગાદી અંદ્રસીંગરે બિણને દીઓ ઉથાપ. ૪
 (આખાસ્થાપું. કરવો અરૂઅરૂ કરવું એકથો.)

છાપય

શામી હુકમ સર માન, હલે જેસો હળવદદા;
 લીયા સાથ ઢલ મોડ જામરધાણ અણુહદદા.
 ખં વ સાડ વરાડ, મડલ લારા સમરથ;
 કુંવર રાવ પમાળાચ, હોડ ૧૦ હાંણુ વડલાય ૧૧
 સોદાણુ તોળા જેડા ૭ સાર હલે એમ ઉસ્મર કરે;
 ધુમણુ ધમાણુ અંગણુ સધર પેનદ મહાબળ સંચરે

ક્રોળ વણુન પડધરી છાંદ

એં અલે જામ સેના રાજય ત સથ નવાળ ગોંડી બુલાય
 મહારાજ જેસ લેડક મુગંથ લખ સુમન ધાટ અણુ આદ લેય. ૧
 લારોજ રામ રવ મોળ ભૂપ, જામકા કુંવર ભડ આર ભૂપ;
 સેનાહ અવર સહા સહેસ, લંગરા કેક પેદળ હહેસ. ૨
 નીશાણુ ધનત ગ્રંખાળ નાહ, આતંક પડે પરથીત આહ;
 ગજરાજ દલે તોપાં ગદીર, ભર સોર ગોળ સકટાં બહીર. ૩
 સખીઆન અંદ્રસેનહ સચાલ. બરબર કટક થોંકા વિસાલ;
 હર મળ લ જાન હળવદ દીખાય, ઉતર મુકામ નેહરાસુ આય. ૪

૧. સ્વામીનો ૨. હિંમતવાળા ૩. મોડલ ૪. લારા ૫. રાજ
 બાળાચ. ૬. નેગોડ સેદો ૭. જેવા, ૮. ધુમળ અલે ધમાણ નામે બે
 પરાક્રમી ચારણો ૯. સૈન્ય ૧૦. સૈન્ય હાતાર, ૧૧. મોટા હાથવાળા.

ઉણ તરફ રાજ રાસંગ અરોડ, મત ઘડા એથ વીભો મરોડ;
 મેર્યાં બંધ હળ કળે મંડ, તૂટત કોટ ગજધરા તૂડ. ૫
 દોહસ તરફ તોપા હગાય, અરણવ ગાજ ધુંહર ઉડાય;
 ભંભળો. હાસ સૂઝે ન ભાણુ, અળ અસ જોર હ-સંત આણ. ૬
 અંખર બંધ લેવણ ઉપાગ, અડગાણુ કળાહ ન હટે આય;
 મંભાળ એક રાસંગ સૂર, પડકાર એક વીભો સપૂર. ૭
 થોં લડત હાવ લાગે ન અંક. કરીયા ઉ નાય છળ ભાવ કેક;
 સો કથન જમ રાવળ કહાય, તું છપ્પી લડત સહર સતાય. ૮
 સુણુ રાયગંગ ઘણુકણ સુમાય, હે હાર જી કિરાર હાથ;
 મન રે તેથ રહ બહર મંડ, ઉ વનણુ કથા જે જગ અખંડ ૯
 સજ મૂંછ મરડ બ્રોહા સંન, આવીરો કાજ વહવા ઉમંગ;
 કર કટક વર માનાણુ કોષ, સજ હુવો મરણ પ્રબપાય સોષ. ૧૦
 બહુલીશ હૃદ વહઅજ અણાશ, ત્રહકીયા તૂ પ્રાયર ત્રાસ;
 બીકીયા અંગ બગ ધોમ જળ ઘડ પડ્યે શીષ હૃદ ધકાળ. ૧૧
 પડ રાયસંગ રણુ મેન પાય, દિહરંગ જમ વરને અથ ગ;
 સોંપીએ રાજ અંદ્રસેન મોય, પ્રાકમી જય વીભો પ્રલોય. ૧૨

રાવળ જમ સેના સજીને આલ્યા. સાથે પોતાના મિત્ર
 બુનાબદના સૂમા તાતરખન ઘેરીને પણ બોલાવ્યા. મેરામણુ
 અને જેસો વજીર સેનાધિપતિ થયા. એક લાખ સુરોટોને
 સાથે લાંધા.—૧

ભારેણ રામણ રવેણ, મોરણ જમના ચાર કુંવર,
 બીણ ઘણી સેના અને હારબંધ પેદા લશ્કર ઉપડ્યા.—૨

સાથે નિશાનો ઉડે છે. ત્રંબાળુના નાહ થાય છે. તેથી
 પૃથ્વી ધણુધણુ છે. હારબંધ હાથીઓ ચલે છે. તોપોના
 ફેંકડા ચલે છે.—૩

એ બધાં અંદ્રસિંહજીની સહાયે આલ્યા. એ વિશાળ
 સૈન્ય બહુ જરાવર હતું. થોડી થોડી મઝલ કરતા કરતા
 હળવદ પહોંચ્યા. ગામની નજીકમાં મુકામ નાખ્યો.—૪

આ તરફ દાચસિંહજી પણ અપરાજિત છે અને સામી
 બાજુ એ (એથ) વીજોણ પણ ગોરવશાળી છે. લશ્કરીએ

મોરથા બાંધવા માંડ્યા. કોટના મહા મજબૂત કાંગરા તૂટવા
લાગ્યા—૫

બન્ને બાજુથી તેપો કાગવાનું (ફાડવનું) કામ શરૂ થયું.
તેપો બાજુ બાજુને ધુમાડા ઉડાડે છે. દિવસ ધુંધળો બન્યો,
સૂર્ય ઢંકાઈ ગયો—૬

એક ખીજાને પોતપોતાના સ્થળ પરથી એસવવના ઉપાય
લાય છે. પણ ચુદની અંદર લશ્કરો હટતાં નથી. એક તરફથી
રાયસિંહજી મહા શૂરવીર છે, બીજી બાજુ વીલો જામ પડ
કાસી રહ્યો છે. ૭

આવી રીતે ઘડનાં કાંઈ કંઈ નથી ફાવતા. ઘણા છતાં કપ-
ડના ઇલાજ કરી જ્યાં પાંચી રાજા જામે રાયસિંહજીને કહે-
વાયું કે: “ તું શહેરમાં છુપાઈને લેડે છે જો તું રાય-
સિંહજી હોવાનો કાવો કરતો હોય તો તને એ ન છાજે.—૮

હે સમર્થ રાયસિંહજી સાંભળ ! હાર જીત તો હરિને
ફાય છે. પણ તારું જોરવ રહે તેથી તું બહાર આવી યુદ્ધ કર.
તાત્તી કીર્તિ-કથા જગતમાં અખંડ રહેશે.

આ સંદેશો સાંભળીને રાયસિંહજીની મૂછોના આંકડા
ફેકે બૂ ભાગની અંદર ખૂટી ગયા. પોતે સજ્જ થઈને ઉભા.
બધી બહાર લડવા આવ્યો. એ માનસિંહજીના પુત્ર રાયસિં-
હજીએ કોપ કયો. રણભૂમિનું મૃત્યુ ઉત્તમ છે એમ વિચારીને
સૈયાર થયો. ૧૦

તરવારની વૃષ્ટિ થઈ, વાજંત્રો (તૂર) વાગ્યાં. કાયરો ત્રાસ
પામ્યા. ઉશ્કેરાયેલા સૈનિકોએ તરવારના ઝાટકા ઝીંક્યા. માથાં
પડાં ધડ લડવા લાગ્યાં. ૧૧

આખરે રાયસિંહજી બહુજ ઝખ્મી થઈને રણક્ષેત્રમાં પડ્યા.
જામની ફોજે ઉછરંગ કર્યો. અંદ્રસેનને ગાદી સોંપી. આવી રીતે
પ્રભવ કરીને પરાક્રમી વીલાજી આલ્યા ગયા. —૧૨

દુહા

નગો ત્રેહડ નમે વડપણ વીરાતન તણે
ચે રણ રમઢયે રવિ એ ટાઢો રાશલા.

અર્થ—હે રાણા રાયસિંહજી ! શંઢા થાય (રમઢયે) ત્યારે તો સૂર્ય પણ શીતળ બને છે. એનો તાપ પણ એછો થાય છે. પરંતુ તું તો મર્યા ત્યાં સુધી પણ તારા શોયનો તાપ નમ્યો નહીં.

તેં અચળો ઉઠાડીઓ માગ્યેવા મઢા

શિવાની તળપ સઢા શેળ ન હોય રાશવા

અર્થ—હે રાયસિંહજી ! તારો જે મુઢો હ'તે તે માગવા તેં (દુશ્મનને) અચાનક (અચળો) જગાડ્યો સિંહની તરાપ કઢી ખાલી ન અય, તેમ ઢ્રોળ જસાજી પરની તારી તરાપ—નગારાં વગાડવ નો તારો જે મુઢો—ને વ્યર્થ ન થયા.

આ વાર્તામાં : કા વગાડવા સંબંધે એક ખાજી કથા પણ પ્રચલિત છે. તે નીચે પ્રતેજી છે.

ઢ્રોળના રાજા જસાજી અને હળવઢના રાયસિંહજી, એ બન્ને મામા ભાણેજ થતા હતા. ઢ્રોળમાં બન્ને જાણી એકત્ર રાતરજ રમતા હતા. તે બન્ને ગામ બઢાર ડકાનો અવાજ થયો જસજીએ તપાસ કરતાં જાણ્યું કે દિઢલીના આપા મઢા ભાર્યાની જમાન હોમળાદ દેવીને દર્શન લાપી હતી. તેનું નગારૂ વગ્ય

જરા જે હુકમ કર્યા કે 'ફેડી નાખો, જેનાં નજ ત' મામાનું એ હુકમ આજમાન લેતે રાજાજે કયું. 'રાત્રી આ તાં નગારાં ફેડયા એમાં જાણહારી ક'ત'.

મામાને : 'ગમે તેનાં ગાનાં હોય ને' તાજા પાઢથી એ નગારાં સૂઢીતલ ત ન જાય' ને જાણ માજા. 'નામ મા' હું નેઉધ, મરઢા જાનાં નાપ થા ને' ફેડી તા.

મામાતુ અશિમા તોડવાં નાટે જ રાજાસિંહજી એકેમે નગારાં લપને મોઢા સંન્ય સાથે ઢ્રાગ ઉપર આવ્યા. ડંકા વાડયા, ને યુઢ થયું. જસાજી રયા

પછી સાહેબજી સાથેની લઢારમાં માખીઆના ગળાંત્રમાંથી રાયસિંહજીના દેહને ઉઠાવી જનાર આ મકનભાર્યા પોતે જ હતા.

આખી વાર્તા કવિતામાં લખાએલી છે. પરંતુ ઉપરોક્ત પ્રસંગ આ વાર્તાના કોષ ઢાવ્યમાં નથા આરતો. માત્ર ચારણોને મુખે પ્રચલિત છે.

વનેસિંહજી ગોહિલ (ભાવનગર)

સંવત ૧૮૫૦ પછી

કડકે જમાનું પીઠ, વેમંડ પડ ધડકે વળ;
નાળયું છલકે નત્રીઠ, ધુબાકે પેરંભના ધણી.

(હિ વળ ! [વનેસિંહજી] તારી સેના જ્યારે ચલે છે ત્યારે પૃથ્વીનું પીઠ સેનાના ભારને લીધે કડાકા કરે છે; અને આકાશનું [વેમંડ=ચેમ=આકાશ] પડ પણ ધડકી જાય છે. અર્થાત્ તોપ બંદુકોના અવાજથી અને શૂરાઓની રણહાકથી આકાશમા પડધા બોલે છે. હે પેરંભભેટના રાજા ! તારી તોપો તો જણે રણસ આમમાં મહાસાગરના મોળાંની માફક છલકી ઉઠે છે.)

થાળી મગ ન્યું થરહરે, જલ્લી સનારે દેશ
વખતાણી પગભાલરા હાલે કટક હમેશ.

(હે વખતસિંહજીના પુત્ર ના માલજી ! જ્યારે તારૂં લશ્કર ક્યારે છે ત્યારે થાળી અંતર જેમ મગના ઢાણા અસ્થિર બનીને હલે ચલે, તેમ જલ્લી અને સનારા જેનાં રાજ્યો ને તારૂં ધાકને લીધે, પૃથ્વીપર થાળીની અંતર થરહર કરે તે જમણી જગ છે.)

મરૂં ચરક દે. પગ માંડછ પીરંભના ધણી
કેરંભ કચરક હયે વીંખથર હલે વળ.

(હિ માફ ! હે પેરંભ ભેટના રાજા ! તું જ્યારે મચરક થઈને પૃથ્વી પર પગ મારે છે, ત્યારે વિંધ્યાચળ પર્વત હલે છે. અને એને લીધે શેષનાગની નીચે જે કાચબો બેઠો છે તેને પણ હબણુ લાગે છે.)

વનેસિંહજીની કીર્તિ પરાક્રમના પાયા કરતાં વધુ તો એના અંતરની ઉદારતા પર ખડી થયેલી છે. ખોખરાના ડુંગરની અંદર એક દિવસ એ રાજા શિકારે ગયા હતા. સાથે

કેમ જીભ ઘોડેસ્વાને નહોતા લઈ ગયા. મધ્યનહે મહારાજ પાછા વળ્યા. ધાર્યા કરતાં વધુ દૂર ચાલ્યા જવાયું. શિકારીનો એ સ્વભાવ છે.

પાછા વળતાં રસ્તામાં પોતાનું ભુંલલી નામે ગામ આપ્યું. એ ગામના સોંડા માળી નામના એકુની જ વાડીમાં મહારાજ એ ઘોડો હાંક્યો. ઘેડાને વડલા સાથે બાંધીને પોતે કૂવાના ધોરી-આમાં હાથ પગ ધોવા લાગ્યા. બહુ થાક લાગ્યો હતો. તડકો પથ્થુ સજ્જ હતો.

સોંડા માળી કેસ હાંકતો હતો. કંગાલ એ બળદ કેસ એંચતા હતા. કાગડાએ ઠેલી ઠેલીને લોહીલાહાણ નાખેલાં કંધ, સોંડાએ ઉમેળી ઉમેળીને તોડી નાખેલ પૂંછડાં, એસુમાર બગાંચો, રક્તમાંસહીન શરીરનાં એ હાડપિંજર—એવા એ બે બળદ ! એકસો ને એક કાંણુવાળો એ કેસ, કે જે મંડાણ ઉપર પહોંચે ત્યારે અંદર માત્ર એક બોખ પાણી રહે ! અને ચીથરેલા એ સોંડા ! મહારાજ એ બધું નિહાળી રહ્યા હાથ મ્હોં પર પાણી છાંટીને પોતે તડકો ગળવા ત્યાંજ એક ખાટલા પર બેઠા.

સોંડાએ મહારાજને કેમ ક્વિસ જોયેલા નહીં. વળી આ ત્યારે તો મહારાજ શિકારના પોશાકમાં હતા, એકલા હતા, મધ્યાનહ વધ ગયો હતો. એટલે સોંડાને તો સ્વપ્નેન ક્યાંથી ખ્યાલ હોય કે એ મહારાજ છે ! એણે તો કેસ હાંકતાં વાત ઉચ્ચારી : “ ક્યાં રે’વાં ? ”

મહારાજ બોલ્યા : “ રે’વાં તો ભાવનગર. ”

સોંડા—“ ત્યારે તો મહારાજના નોકર હશે. ”

મહારાજ—“ હા, છીએ તો રાજના નોકર. ”

સોંડા—“ સપાઈ લાગે છે, સપાઈ. ”

મહારાજ—(મ્હોં મલકાવીને) “ હા, સપાઈ છીએ. ”

સોંડા—“ એલા, તમે નમકહલાલ કે નમકહરામ ? ”

મહારાજ—“ કેમ લાઈ ? નિમકહરામ ને નિમકહલાલ વળી કેને કહેવાય ? ”

સોડો—“ નરહલાલ હો તો મહારાજને કહો નહીં ? ”

મહારાજ—“ શું ? ”

સોડો—“ કે આખો દી' સમ્ભાં ને કાળીઆર જ માર્યા કરશે, કે વસ્ત્રના સામું કો'ક દી' જશે ? અને રાણીએના ઓરડામાં ઘર્યો છે તે ન કળાતો જ નથી ? ખેડુના ઘરમાં ખાવા ધાન ન રે'વા દીધું ! ઈ ત રાજા છે કે કસાઈ ? વસ્તી તો કેમ જાણે એના ગોલાપા કરવા જ આવતરી હોય ! ”

સોડો તે કાસ હાંકે. જય, ને ખેડુમાર ગાળો દેતો જાય. મહારાજનું મ્હેં મલકતું જોઈને સોડાની જીભમાં સાત-ગણો વેગ આવવા લાગ્યો. એણે ન ખેડુનાં વેણ પહી નાખ્યાં.

મહારાજને પ્રકડીને બૂખ લાગેલી. સોડાની શબ્દ-પ્રસાદીથી તો એમની બૂખ ઉલટી વધી. સોડાને એણે પૂછ્યું :

“ ભાઈ બૂખ લાગી છે. કાંઈ ખાવાનું આપીશ ? ”

“ શું આપે ? કાગળાં અમારાં ? તમે ખધાએ લેજા થઈને ખેડુના ઘરમાં ધાન કયા રે'વા દીધું છે ? ”

“ પણ બૂખ ખહુ લાગી છે. કંઈ નથી ? ”

“ બોજો ખાવો છે, બોજો ? ”

“ બોજો શું ? ”

“ આપ ગોતર બોજાય દીકો નથી ને ? ” એમ કાલીને સોંડ એ વડલાની ડાળે એક નવી દોણી ટીંગાતી હતી તે ઉતારી. છાસની ના ઘઉંનું થુલું (ભાંડેલું ધાન) નાખીને ખેડુ લોડા શાંધે, અને પછી એમાં મીઠું નાખે ને ખાય. એનું નામ બોજો. સોડો ગોતરને માટે સ્વાદે બોજો લઈ આવેલો. લાવાને એને ઉચે વડલાની ડાળે ટીંગાડેલો. એક તો દોણી નવી હતી. ઉપરાંત હવામાં ઘણી વાર ફૂંધી રહી. એટલે અતિશય શીતળ બની ગયેલ. પાંદડાને એક ફડકો (પરડીકો) બનાવીને મોંડે એ બોજો કરી મહારાજને આપ્યો. ક્ષુધાતૂર, અને તાપમાં તપેલા એ શિકારી ક્ષત્રિને ખાટી અને શીતળ વસ્તુ એવી તો મીઠી લાગી કે પલવારમાં એક ફડકો ખદલાસ કરીને કહ્યું :

“ વધારે છે ? ”

સોડે હસીને કહ્યું: “ કેમ ? માથે ખાવા પણ નથી રે’ના દેવોને ? ” એમ કહીને એણે બીજા કડીઓ ભરી દીધી. મહારાજને એવી લજ્જત આવી કે હર્ષભરે સોડાએ આખી દોહણી ખાલી કરી. બધો બોળો મહેમાનને ખવરાવી દીધો.

રાજાનું પેટ ઠંડું, અને હુઃખદાઝથી ભરેલા એક ખેડુતની આટલી ઉદારતા જાંઘને એમનું હૃદય પણ ઠંડું.

તડકો નરયો. સાંજ પડી. મહારાજ ઘોડાપર સ્વાર થયા. એણે પૂછ્યું: “ ભાઈ, તારું નામ શું ? ”

“ સોડો. ”

મહારાજએ ગંજવામાંથી નોંધપોથી કાઢી નામ લખી લાધું. સોડો બોલ્યો: “ કેમ, બોળો આખીને જાનત બગડી તો નથી ને ? ”

હસતાં હસતાં રાજા બોલ્યા. “ ભાવનગર કોઈક દિવસ આવશે ને ? ”

“ હું, ભાવનગર આવીએ એટલે તારા જેવા સપાટા ઠોંસે અડાવીને વેઠે ઉપડી જાય ! ” તે વળી બોળો બાધો, ને નામે લખ્યું. એટલે આખીતાન બે ઠોંસા વધુ લગાવ્યું, ખજ ને ? જગવાન અમને ભાવનગર ન ખતાવ ! ”

મહારાજ ભાવનગર ગયા. બાજે દિવસ હરખારમાં આવીને મહારાજએ જાસભાઈ વળ ને વાત કરી:

“ જેસાઆઈ, પુભલીન. જેડ ખેડુએ કાલે ગાળો તો ખુબ દીધી, પણ બોળો એ ખુબ ખવરાવ્યો હો ! ”

“ બાડુ, બોળો શું ? ”

“ એ ખાવો હોય તો બોલાવીએ એને. ”

એ ઘેડેસ્વારો ભુંભવી સોડાને બોલાવવા પહોંચ્યા. સવાર માં માથે કોસ મૂકીને સોડો વાડીએ જતો હતો, ત્યાં સ્વારોનું નોતડું પહોંચ્યું

સોડને ફળ પેટી કે: “ કાલ આકરાં વેણ કાઢ્યાં એ નક્કી બોલ્યા બોળો ખાનારાએ મહારાજને ક્યાં હશે ! ”

પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે: “હવે મને તો કોણુ જાણે કેવી યે સજ્જ પડશે, માટે રામરામ.”

સોંડો ગયો. રાજમહેલની મેડી પર ચડવા લાગ્યો. ઉપર ચડીને ચોરડામાં જ્યાં નજર કરી ત્યાં તો સ્તબ્ધ બની બેઠો! એણે કાલના થોડેસ્વારને ગાદી પર બેઠેલ જોયો! એ તો મહારાજ પોતે! સોંડો લચલીત બનીને રાવા લાગ્યો.

મહારાજએ એને પોતાની પાસે બેસાડ્યો ને શાંત પાડીને પૂછ્યું: “પણ સોંડા, તું રહે છે શા માટે?”

“બાપુ, કાલે તમને બહુ ગાળો દેવાઈ ગઈ એટલા માટે.”

“એમાં શું ખોટું થયું. ભાઈ? તમે તો અમારાં છોડ કહેવા-એ. તમારે દુઃખ હોય તો દુઃખ રોવાનો તમને હક્ક છે. અધ્યાની ગાળો તો માવતરને ઉલ્ટી મીઠી લાગે.”

સોંડો શાંત પડ્યો. મહારાજએ ફરી પૂછ્યું: “સોંડા, તારે કેટલી જમીન છે?”

“બાપુ, સો વીધા જમીન ને એક કોસની વાડી છે.”

મહારાજએ જસાલાઈ વળરને કહ્યું: “એક ત્રાંખાનું પતરું મંગાવો.”

ત્રાંખાનું પતરું આપ્યું. એના ઉપર મહારાજએ લખાવ્યું કે “સોંડાને બાર સાંતીની જમીન, અને છ વાડીના કોસ આપવામાં આવે છે.” પતરા પર એ લખાવ્યું. મહારાજ બોલ્યા: “અને પતરામાં લખો કે આ બધું મહારાજ એનો બોળો જમ્યા તે માટે આપ્યું છે.”

પછી મહારાજ બોલ્યા, “પણ એ બિચારો એટલી જમીન એડવાના બળદ લેવા ક્યાં જશે? આપો બાર બળદ.”

બાર બળદ આપ્યા.

વળી મહારાજએ કહ્યું: “બિચારો વાવણી કરવા દાણા લેવા ક્યાં જશે? આપો વીશ કળારી બાજરો.”

બાજરો આપ્યો.

“બિચારાનાં છોકરાં છાસ લેવા ક્યાં જશે? આપો આર લેસો.”

ચાર લેસો અપાઈ.

“ રૂપીઆ એક હજાર આપો. ”

સોંડાના પરિવાર પાસે અત્યારે એ લેખ મેળુદ છે. એના ચોત્રો અત્યારે આબાહ સ્થિતિમાં છે.

x   x   x   x

પોતાનો મુલક વિસ્તારવાને મા મહારાજ વાજેશંગજી આસપાસના કાઠી ગરાસીઆની જમીનો માંડી લેતા હતા; અને જે નહોતા માંડી હેતા તેના પર કમાણુ પશુ ચાલત.

કુંડલા પરગણાનાં તમામ ગામ ત્રણ ખુમાણુ કાઠી ભાઈ-એના હાથમાં હતાં. એમના જે ભાઈઓએ તો પોતપોતાનો ગરાસ લાવનગર રાજ્યને માંડી આપ્યા, પરંતુ ત્રીજા ભાઈ જોગીદાસ ખુમાણુ એમ વડા ન થયા. મહારાજએ એના પર બળાત્કાર ચલાવ્યો. જોગીદાસ મહારવટે ચડ્યા. પોતાના કેટલાય ઘોડેસ્વરે, સહિત એ દુભાએલો કાઠી લાવનગરનાં એક પક્ષી એક ગાનડાંને પાંચમાલ કરવા લાગ્યો.

કેવો હતો એ જોગીદાસ ખુમાણુ ?

“ ઠણકો નાર થાએ, તારૂં ચિત્ત ખુમા ચળીડું નહીં;

ભાખર લીટડીએ જડધર મેઘા જંગડા. ”

(હે જોગીદાસ ! જગાધારી શંકર સમા સમર્થ દેવતા પુણુ હિમલયના પહાડ (ભાખર) ની લીટડ' ઉપર મોહી પડ્યા; પરંતુ તારૂં ચિત્ત તો આહે તેવી સુંદર સ્ત્રીના શ્વગનો ઠમકારો સંભળાતાં પણ નથી ચળ્યું. એવો તું પવિત્ર છે.)

“ જોગો જોડ કમાડ માણો મીતલપર ઘણી;

ન થડકે ઘોસાળ હકળ મચીએ હાહાઉત. ”

(મીતીઆળાનો ઘણી જોગીદાસ જોડીઆં કમાડ જેવો છે. જેમ ચાહે તેવા પ્રહારથી પણ જોડીઆં કમાડ ન તૂટે, તેમ મૂછોના ઘોસાવળો મનહ જોગીદાસ—હાહા ખુમાણુનો દીકરો—પણુ સુદ મચે છે ત્યારે થડકનો નથી.

“ તું પાદર જૂના તણે ફેસળીએ ફાળે;
ખીખડીઉં બંગલે જવે જોગીદાસીઆ ”

(જે વખતે જૂનાગઢના પાદરમાં તું સૈન્ય પાથરીને લડવા દાગ્યો, તે વખતે, ઓ જોગીદાસ, મોટા મહેલોની અંદરથી બીબીઓ બારીમાં ડોકાઈને તને નિરખી રહી હતી.

“હત સૂરત ટેકા દઈ રાખીતલ પ્રજરાણુ
ખગલજતી ખુમાણુ જમી જોગીદાસીઆ”

(કાઠીઓની ત્રણે પરજના રાજા, હે જોગીદાસ ! કાઠીઓની સત્તા ખગલજતી ગઈ હતી. એને ઢાન અને શૌર્યના ટેકા દઈને આગળ રાખનાર તો તું જ છે.)

“કરડયે કાંઈ થીએ પરડોતરાં પ્રજરાણ;
ડસતલ તું દેવાણુ જાંજડ જોગીદાસીઆ.

(હે મહાન જોગીદાસ ! ત્રણે કાઠી પરજના રાજા ! જાણ નાનાં પરડાં કરડે તેથી તો કાંઈ ન થાય. પણ તું તો જહા ઝેરી સર્પ છે. જેને તારો ડંસ થાય તે હાલે નહીં.)

જોગીદાસ બહારવટે ચડ્યા, એટલે એનાં પત્નિને અને એ નાનાં દીકરાઓને મહારાજા વજેસિંહજીએ લાવનગર તેડાવી લીધાં. પોતાના રાજમહેલની અંદર જ પોતાનાં જ પુત્ર પરી-
વાર જેટલાં બાદરમાન આપીને એક વીરશત્રુને શોભે તેવી રીતે એ બહારવટીજાનાં બચ્ચાંને મહારાજા રાખવા લાગ્યા.

એક દિવસ પંથુ ખાલી જતો ન હતો. આજે અહીંથી તો કાંઈ બીજેથી ખુમ આવી પડાયતી કે જોગીદાસ ખુમાણુ ત્રાસ વર્તાવી રહ્યા છે. છતાં મહારાજાનો પ્રેમભાવ તો જોગીદાસનાં બચ્ચાં પર એવોજ અચળ હતો.

મહારાજાના કુમારો અને જોગીદાસ ખુમાણુના દીકરા એક દાણેજ ખેલતા. એક દિવસ જોગીદાસ ખુમાણુના દીકરાએ રમતાં રમતાં યુવરાજ જસવતસિંહજીને એક તમાચો લગાવી દીધો. યુવરાજ રોતા રોતા પિતા પાસે ગયા. ફરીઆદ કરી કે :
“બાપુ, જોગીદાસના દીકરા મને મારે છે.”

મહારાજા મહેાં મહાકાવીને ઓલ્યા: “દીકર નહીં બેઠા !
એ તને કેમ ન માથે ? એનો આપ અમને માથે છે; અને
એનો દીકરો તને માથે; એમાં નવાઈ શી ? ”

“માવતર મહાપણું કશું, જય આરવટે જે;
(એનાં)છોડને ચણુ કે, (તુ તું) વેંઢારછ વજપાગદે ”

(હે વજેસંગજી ! જે મનુષ્યો તારી સાથે દુસ્મનાવટ
કરે ને બહારવટું આકરે છે, તનાં જ બચ્ચાંને તું પોષણ
(ચણુ) દઈને નીભાવી રહ્યો છે.)

મહારાજાની આટલી બધી ઉદારતાની વાત રણવાસમાં
જોગીદાસ ખુમાણનાં પતિને કાને પહોંચી. એ ઉંચા હુદયની
કાઠીઆણીને મહારાજા પ્રત્યે માન થયું, એણે એ વાત પોતાના
પતિને પહોંચાડી. અને સાથે સંદેશો મોકલ્યો કે: “આવા
રાજાની સામે હવે બહારવટાં હોય ? એના મિત્ર બની રહેવાનું
માન્ય તો કેઈ બહુ પુણ્યશાળીનું જ કહેવાય. હવે હથીઆર
છોડી દો, આંહી આવો, અને જેટલો ગરાસ મહારાજા રાજ-
ખુશીથી લેગવવા આપે તેટલો સ્વીકારીલ્યો.”

જોગીદાસ ખુમાણે જ્યારે આ વાત સાંભળી ત્યારે એનું
હૈયું પણ બરાઈ આળ્યું. એના મનમાં થયું કે “વાહ ! આવા
શત્રુ તો પુણ્યવાંતને જ સાંપડે.”

એક દિવસ એ બહારવટીઓ પોતાની ટોળી લઈને એક
ગામ ઉપર ધસી આવ્યો. પરંતુ એ પાઠરમાંથી જ પાછો
વળ્યો. કારણ એને ખબર પડી કે એતો ઠાકોર વજેસંગજીનાં
દીકરીનું ગામ છે.

વજેસંગજીએ એ વાત જાણી. એનાં અંતરમાં પણ જોગી-
દાસ પ્રત્યે અનહદ માન વધુતયું. કિલમાં થયું કે, વાહરે કાના
દુસ્મન ! વાહરે પવિત્ર બહારવટીઆ !

એક દિવસ વરતેજની લુંટ કરી જોગીદાસ નાસ્યા, મહારાજા
વજેસંગજીએ ખબર પડતાં તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે: “અજો કાં
હું નહીં, કાં જોએ નહીં.” સૈન્ય લઈને મહારાજા જોગીદાસની

પાછળ પડ્યા. જોગીદાસ ખુમાણુ ન સતા નાસતા ભંડારીઆ
ગામમાં આવી પહોંચ્યા. એ ગામને ધણી ભીમ પાંચાળીઓ
ચારણુ હતો. જોગીદાસ ખુમાણુને ધરાધર પ્રભાતે જ
પોતાના ગામને પારરથી ગીરામ ૧ લેવરાવ્યા વિના કેમ જવા
દેવાય ? ભીમ પાંચાળીઓ કહે : “ભીમે કોરો ?” જોગીદાસે જવાબ
હીધો કે : “પાછળ વજેસંગજીનું ૧ બામી સેન પાલી આવે છે.”
પાંચાળીઓ બોલ્યો : “એની ગિંતા મારે કરવાની હોય, મગદુર
નથી કેઈની ૨ મારા મહેમાનનો વાળ પાસ વાંકો કરી શકે.”

જોગીદાસને ગીરામગુ ૩૨૫ રોડી ૧ ભીમ પાંચાળીઓ
વજેસંગજી ૧ સેના નામ ગયા મહારાજ ૧ મળી ૧ વાવળી
કરી ૨ : “જોગીદાસ આવે માને દેર મોદે જા છે ૧ શીરા
મણુ કર. કો, ૨ : છી ગાંધ સુખો ૧ : ગા વાને ૧ પરંતુ
ત્યાં મુળી ૧ આપને આંડીજ અટકતુ ૨ છે.”

બોધ. કાગર વજેસ ૭૦૧ સારે હતા તેમણે તપી ગામને
ભીમ પાંચાળીનાં કહે કે :

“ભીમ ભંડારીઆ ! જો હાથી ૧ ચડ્યા તહ ૧ જા હેઠે
કિતરે તે ૨ રાજાની સામે ધૂળ ખા ૧ વાવ ને !

ભી. પાંચાળીઆને આ જાન નહતું તાળું. કે ૧ ઉત્તર
હીપા : બો. કામદર ! મહારાજની મા ૧ તો એમને દધ
ધીનજ જણા છે. બાંડી વાળુ આ પ્રાદ્યજા. માને કહાત ઘઉં
વીણના વીણના ધગાની ઢેડલી મહામાં મૂકવાની દેવ હોય ખર્ ૧”

મહારાજ હસ્યા. ચારણુના અતિથિ ધર્મ ઉત્તર અતિ માન
ઉપજાયું. એવા ટેકીલા ગને નિર ચારણુની સામે મહારાજનું
જેર ન ચાલ્યું. એમણે કહ્યું : “પાંચાળીઆ ! જાઓ, આ વખતે
હું પાછો જ વળી જઉં છું. મારે આ વખતે જોગીદાસની
પાછળ જવું જ નથી.”

* * * *

જે દિવસ ભંડારીઆમાં રહીને ત્રીજે દિવસે જોગીદાસ ખુ-
માણુ પોતાના (મત્ર લડલીવાળા ભાણુ ખાચરને દેર જવા ની-
કળ્યા. એ ભાણુ ખાચરને મારે કહેવાયું છે કે :

• બાબા તારી બાકરી, કોઈ ન થોભે કાન;
(૧૭) ખરીકે સોતો ખાઈ ગયો, મડલી વાળો બાણ.

રસ્તામાં ઘેળા સ્ટેશનની નજીકમાં ટીંબી નામનું ગામ આવે છે. એ જ દિવસે એજ ગામની સીમમાં થઈને, વળે. સંગળનાં રાણી નાનીબા પોતાના બે કુમારોને લઈને વેલ રીમાં ખેતી પોતાના મારીઆઈ માઈ ફેસરી(સાંહની કાણે) હડવા જતા હતાં.

ભાવનગરનાં રાણી અહયાં જાય છે એ ખબર આકડીઆના બળવાન કાઠી રધા આપડાને પડી.

એ રધો કેવો બળશાળી હતો ?

લઠી, કાઠી અને લીંબડા, ભડ થાશે ભેગા;
રાઘડો રમત માંડશે, કેક ખપશે ખેળા.

અર્થ-- આ હુડાયા િંગાણાને ભવાયાની રમતનું રૂપક આપેલ છે. ભવાય ની રમતમાં ખેળાનો વેશ આવે છે એને 'ફેરખો' પણ કહેવાય છે. એ વેશ રમનાર તલવારના તરેહ તરેહના ખેલા કસી જતાવે છે. ચારણ આ હુડામાં કહે છે કે : જ્યારે લાઠીના રાખ, કાઠીઓ, અને લીંબડાના સુભટો-ત્રણેનું ધિંગાણું મચશે, ત્યારે રધે એવી સરસ યુદ્ધ-રમત રમશે કે તલવાર ફેરવી જાણનારા ઘણા ઘણા જીવાન ખેલાડીઓ-યોદ્ધાઓ મારી છોડશે.

એ રધો આવડો બૂટ કરવાનો સરસ લાગ જઈને પોતાના ઘોડેસ્વારો મહિત અડયે. ટીંબીની સીમમાં રાણીજીના રક્ષકો

* ગાયકવાડની ફેજ લઈને બાબા નામનો સેનાપતિ કાઠિયાવાડમાં આવેલ. તે એટલો બળશાળી હતો કે એની પાળેલી એક બાકરીની પાછળ બબ્બે બાકરો ફરતા એ બકરીને કોઈ સ્પર્શી પણ ન શકે. એક વખત અકસ્માત મ બકરી બાણ ખાચરના દરબારમાં પેસી ગઈ. કાઠીઓ એને રાધીને ખાઈ ગયા. બાબારાવને ખબર પડતાં એણે બાણ ખાચરને બોલાવ્યા. બાણ ખાચરે કહ્યું કે. " સાહેબ, મારા માણસોની મૂલ થઈ. આખો રોષ હોય તો એકને માટે બે બકરી હું આપું." કોધાતુર બાબાએ બાણ ખાચરને પકડવાનો હુકમ દીધો. પણ બાણ ખાચરના કારીઓ તલવાર લઈ ખડા થઈ ગયા. ધિંગાણું મચ્યું. બાબારાવ નાહો.

સાથે જોનો લેટો થયો. રાણીજીના થોડાક રક્ષકો ધવાયા, બીજા નાસી ગયા. રથે હાકલ કરી કે: “હાગીનાની પેટી કાઢી દો.”

ત્યાં તો જોગીદાસ ખુમાણનું ઢળ નીકળ્યું. જોગીદાસને ખબર પડી કે ભાવનગરનાં રાણી લૂંટાય છે! એણે પડકાર કર્યો કે: “ખબરદાર રધા.”

રધા કહે: “જોગીદાસ, આ તો તારા શત્રુની સ્ત્રી છે.”

“એ મારી મા જે, દીકરી માને લૂંટાતી ન દેખા શકે. શત્રુની ત્ર. હોય પણ આખરે ન એ અબળા. શરમ છે રધા!”

રધાની સાથે ત્રિંગાણું મંડાયું. રધાનાં ચોદ માણસો મરાયાં. રધાનો એક હાથ કપાયો. એ નાસી છુટ્યો.

રાણીજીના હૃદયમાં તો જોગીદાસ પ્રત્યે બેઠક માન છલકી ઊઠ્યું. એમણે જોગીદાસને કહેવરાવ્યું: “ભાઈ, ચાલો મને ભાવનગર મૂકવા.”

જોગીદાસે કહાવ્યું: “માનાજી, હજી તો ત્રણ દિવસ પહેલાં જ મહારાજના હાથમાંથી ખચી નીકળ્યો છું. હું તો ભાવનગર સામે બહારવટે ચડ્યો છું. મારાથી ભાવનગરમાં ન આવાય.”

“ભાઈ હવે બહારવટું નહીં રહે. ચાલો, બીચો ના.”

આખરે શિહોર સુધી જઈને જોગીદાસ રાણીજીને મૂકી આવ્યા. રા. . . ઘેર જઈને મહારાજને વાત કરી.

મહારાજએ જોગીદાસને પ્રહેષ મોકલ્યાં. જોગીદાસ આવ્યા. બહારવટું પાર પડ્યું. આંખરડીનાં છ ગામ સ્વીકારીને જોગીદાસ સંતોષ પામ્યા. એ તો પરસ્પર વીરપૂજનો, ને રનેહનો સંતોષ!

જ્યારે જોગીદાસ ખુમાણનું બહારવટું પાર પડ્યું. ત્યારે વજેસંગજીની કચેરીમાં વજેસંગજી તથા જોગીદાસ ખુમાણ બંને ગાદી પર બેઠેલા. એ વખતે મૂળ વરસડો નામના એક આશ્વ આવા. તેને મનમાં સમસ્યા થઈ કે: “આ બંનેમાં કોની તારીફ કરું? બંને સરખા શૂરવીરો છે. એકેયને ઉંચો નીચો કેમ કહેવાય? પછી ચતુર ચારણે હુલો કર્યો:

“ વળે અવરગથા વડા, હરંજો જોગીદાસ,

“ તણ હાથલ વખતા તણ, આંખીઆ યોનાડ.

અર્થ—વજ્રસંજલ ઓરંગજે મ જેવા છે, ને જોગીદાસ હુ-
મીદ સ જેવો વીર છે. એક વખત સિંહલ સત્તા શરવીરનો પુત્ર છે
અને યાં જો હાથા ખુમાણનો બેટો છે. જન્મેના લડાઈ ઓરંગશાહ
અને હુમીદ સ વચ્ચેની લડાઈને યાદ કરાવે છે જેમાંથી અકેયમાં
કાંઈ કમા નથી. x

પર નારી પેખી નહીં મીઠે માણસા;

સીંખી રખ ચળીઆ બુવણુ જોગીદાસીઆ.

હે જોગીદાસ! શુવતી (ગુવત) માં તો શુગી કપિ પરખા
પણ પરગારને દેખી ચળી ચાલતા. પરતુ તારે આત્મ સયમ
જેવા અડગ રચ્યા કે તે એક નગર (નંદ) સ ખી પણ પર
સીંખી નાને નયા ફરી

કુંકે ટોપી ફેરવે, વહો છાડ્યા વાદ,

નાવે કંડીએ નગ, જાગડ જોગીદાસીઆ.

(દુશ્મન રૂપી વાદી આસીને જોગીદાસ રૂપી નાગને પકડવા
મથે છે. પણ એ જળરજસા (જાડ નાગ કંડીયાસા) સ પડાનો
નથો. કુંક મરે છે ત્યા વાગીના મારના ટોપી ફરી જાય છે.
અથાત દુશ્મન હારીને પાલો જાય છે)

મારગ જે મુખઈ ન, જલમેઈ ન જાય;

શેલે સમઘર માંય, જાગડ જોગીદાસીઆ.

(કાઠાઆવાડમાંથી સુંબઈને રસા દુશ્મનોના વહાણુ સહી-
સલામત ન જઈ શકે. કારણ કે આ જોગીદાસ સમુદ્ર
તરીને (શેલે) પણ વહાણુને પકડી પાડે)

જેજા જનમ ન થાત, ઘણુમૂઠા હાથલ ધરે;

તો કાઠી કીં કે'વાત, સામી વડ સૂખા તણી ?

(હે જોગીદાસ! જો અતિ ઉંચા (ઘણા મૂલ્યવાળા) હાથ
ખુમાણને ઘેર તું ન જનમ્યો હોત તો, કાઠીઓ મોટા
મોટા રાજાઓ પણ વડીઆ (ખરીબરીઆ) તરીકેનું નામ

ક્યાંથી કાઢત ? અર્થાત, જોગીદાસે મહારાજ વજેસંજીના જેવાને હાંકવીને જગતમાં એમ બહેર કશું કે કાઢીએ. મેટા રાજા-ઓની સામે પણ જુઠી શકે છે.)

* * * *

એક દિવસ વજેસંજી શિકારે નીકળેલા. જોગીદાસ નહીં તેવો શિકારી લેખાસ પહેરેલો. સમઢીઆળા જામના એક ખેતરમાં મોત્ર ઉભા હતા, અને એમાં પોત ટુંકો વસ્તો લેવા માટે ઘેડો ચલાવ્યો. ખેતરમાં કણુ પીની ડાસી દબોલી. પોતાના મોઢા ચગઢાતા ત્રણને ડાસીએ ઘેડોવરને બે ચાર ગાળો દઈ દીધી : “ મારા રોવાઃ બાગનો નથી / પીટલા, ખેતરમાં ઘેડો હાંકજ તે લાગતો નથી ? ”

મહારાજએ જરા કોધે સરાઇને કહ્યું : “ ડાસી, ગાળો કેમ કાઢે છે ? જોગીદાસ ? અમે રાજના નાકર છીએ. જેલમાં જોસી દેશું. ”

“ જા જ રોવા ! તારા જેવા સપારડા તો કેંક આવે ને જાય ! બાપુ વજેસંજીના રાજમાં કાનું દેન છે કે કેલમાં પૂરે ? ”

મહારાજ ચાલ્યા ગયા. મનમાં વિચાર કર્યો કે “ વાહ ! મારી પ્રજા કેવી નિડર ! તારા પર જેવું કેવો વિશ્વાસ ! એને વધુ નિડર બનનાં શીખાવું. ”

એણે એ ડાસીના કુટુંબને કાયમની પટેલાઈ આપી અને જમીન પણ ઇનામમાં દોધા.

૩

સંવત્સર ૧૮૬૯ નો દુકાળ મશહુર છે. એ દુઃખના દિવસોમાં, મહારાજના હરમારમાંથી એક ચારણને રાજ આપણમાં આવી. ચારણે હરમારમાં જઈને મહારાજને દુકો કહ્યો :

પોતાનાં પેરંભ-ધણી, કાઢી ન મેલે કોય
ગાંડા બેલાં હોય, તોય વેંડારે વજ્યાળદે.

(હે પેરંભ ખેટના રાજ વજેસંજી ! અને પોતાનાં ગણીને એક વાર રાખ્યાં હોય એને તો કોઈ ન કાઢી મૂકે. એને તો ગાંડાં

થેલાં હોય તો થે માણસો નભાવી રાખે; તો પછી તું વજ્રપાળડે
(વજ્રસંગળ) ઉડીને આજ મને, તારા ચારણને કાઢી
મૂકાશ ?)

એ હુઠાએ મહારાજ પર બહુ અસર કર . ચારણને કાથમ
ત્યાં જ રાખ્યો, અને વસ્તીને અન્ન ખવરાવવા પોતાના ઠાકાર
ખુદા મૂકી દીધા.

સૂવર સિંહની લડાઈ

એક દિવસ વજ્રસિંહળ ઠાકાર (શહેરના કુંબરામાં) શિકારે
નીકળેલા. ત્યાં એક ઠેકાણે એક સિંહને અને સુવરને લોહીલોહાણ
બની મરેલા દીઠા. રાજના મનમાં થયું કે “કેવાં શૂરવીર આ
બન્ને પ્રાણીઓ ! બન્ને સામસામા લડીને એક સાથે મર્યા
લાગે છે.”

પોતાની સાથે ત્રણ કવિઓ હતા. તેમને આ સૂવર-સિંહની
લડાઈનું કંઈક કાવ્ય કરવા કહ્યું. તેમાં મૃગુલાઈનું ગીત બહુ સારું
હતું. પરંતુ મૃગુલાઈએ સૂવર કરતાં સિંહને અધિક વર્ણવ્યો
હતો. ઠાકાર કહે કે બન્ને સરખાજ બહાદૂર હતા. માટે
એમાંથી એકને હલકો પાડ્યા વિના વર્ણન કરો. પછી
પદ્માના કવિશ્રી જેઠીલાઈ વિકાલાઈએ નીચેનું અતિ ખુબીદાર
કાવ્ય બતાવ્યું. અંગ્રેજીમાં આવા કાવ્યને mock heroic (વીર
રસની વિડમ્બનાનું કાવ્ય) કહે છે.

ગીત જાંગડું

કેઈ નીકળ્યો સિંહ^૧ સેલાન કરવા કબુ,
વહી જે તકે પરભાત વેળા;
હોય માશી તણા વજ્રતા દીકરા,
ભાંખરે શિયોરે હુવા લેળા.

બરાસક તઠે વારાહ મુખ ઘોલીઓ,
તવિજે કઠે ઉગાર તોરો;
સાત પેઠી તણું વેર અં સંભર્યું,
અબ્બના મારતાલ ! આવ્ય બોરો.

૩

માધ ઢાવા તણી વાત મુખ આપ્ય રા,
કાયર કે અમે ને તે તમે કળાશે;
ઠાહોરા બચાની આજ્ય ન કરીએ,
મોથના ! ખોદતલ ધૂળ મળશે.

૪

વાહનો વહેસણ કરી મિલ્યો વર,
મલક જાણે અસી રીસ મોરી;
વાહ છાડી કરી રહેને વેગજો,
(નકર) તરત હું કરું છું વલે તોરી.

૫

શેર બહાર નથી નામ કાને સૂણ્યું ?
ભારથે હાથીરા કાંધ લાંબે;
કરો ઘા મૂજને સોજ કાંથું કરે ?
લડેયે ખચું તો દૂધ લાંબે.

૬

કુજો કરવા કબુ વળ્યા બે કાઠકી,
નવે ખંડ રાખવા અમર નામે;
ભુડણી તણો કંથ મંડાણો ભારથે,
સિહણી તણા ભરથાર સામે.

૭

કડડ ઘટ બડડ ઘટ ખુબ માર્યો કુજો,
લખુ મખ જોગણી રગત લીધો
પટાધર થાપ વારાહ નીચ પાછટી,
ઢાતરડી વખ સે લાઇ દીધો.

૮

શંકર રંભ વેમાન જોવે ચડી,
જગત માધી સરે રંગ જામ્યો;
પંચાણુ મુવો તે વૈકુંઠમાં પધાર્યો,
પ્રાકમી સૂર કૈલાસ પાર્યો.

૧. એક દિવસ પ્રભાતે એક સિંહ સેલમાં હાથ કરવા નીકળ્યો. શિહોરના પહાડ ઉપર એક સુવરની સાથે એને લેટો થયો. એ સુવિખવાત માશીઆઈ ભાઈએ આ રીતે લેખ મથા (સિંહ અને સુવર બંને એક સરખા બળવાન હોય છે. સુવર એટલો બધો જરાવર હોય છે કે એ વાઘ પાણી પીતા હોય તો અં ઘેની, વચ્ચે જઈને પોતે પાણી પીએ આવા શોયને લીધે સુવરને સિંહની માશીનો દોરો રહેવાય છે.) કચુ=કાળે, માટે. વળના=પ્રખ્યાત ભાગર=પર્વત.

૨. વકરેલો એ વગાહ સિંહને ડાંગેલા લાગ્યો: “ વિચારી લે, હવે તું બચીને કયા જવાનો ? આજ મને આપણી સાત પૈદ્દીનું જીનું વેર સાંભડું છે. હે વાકર ના મારનાર ! આંહી આવ એટલે તને હાણી નાખું.”

બનાછક=વકરેલો. તવિજે=વિચારી લે. મં=મને. મારતલ=મારનાર.

૩. સિંહ ધુ કીને જવાબ આપે છે: “ હે અભિમાની ! જૂનાં વેરનાં બહાનાં આજ શા માટે આપે છે ? ભલે તું શૂરવીર હોય, પરંતુ સામે હં એ કાંઈ બીકલું નથી કે તું મને હાથાવી જઈશ. અમે નહોરવાળાં પ્રાણીઓ છીએ, અમ્મરી છેડ કરી રહેવા દે નહિતર, હે નાગની અંદર મોથ, બોહનારા, તાફં જોઈં ધૂમમાં ફાળાશે.

મોથના બોહતલ=સૂવરને પોતાની હાતરહી વડે નહીના કાઢવામાંથી મોથના કૈયા કાપવાનો શોખ હોય છે.

૪. શેરડીના વાડ વાઢી નાખનારો વકરેલો સૂવર કરી બોલ્યો: “ હે નાહાન ! પૂછી જા હુનિયાને કે મારો કાપ કેમે ભયાનક છે. માટે વાઢ વિવાહ છોડને આધો રહેજે. નહિ તો તારી બુરી વલે કરી નાખીશ.

વાઢનો વઢોસચુ=સૂવરને શેરડીના વાડ વાઢવનો શોખ હોય છે.

વકરેલો. અસી=એવી.

૫. સિંહ બોલ્યો: “અમારું નામ કોઈ કિવસ બારે કોને નથી આવ્યું લાગતું. અમે ‘શેર બહાદુર’ કહેવાઈએ. યુદ્ધમાં અમે હાથીનાં કાંધે લાંગી નાખીએ. તારી મરણ હોય તો આજી જા. કર ધા. એમાં વિચાર શું કરી રહ્યો છે? રણક્ષેત્રમાંથી જો હું પાછા પગ ફેરવું તો મારી જનેતાનું દુઃખ લાગે.

સૌજ=વિચાર. કાંશું=લા મારે.

૬. પછી તો બન્ને જણા યુદ્ધમાં ઉતર્યા. બન્નેને પોતાનાં સાનાં નાર જળતપર અમર રાખવાં હતાં. એક લશ્કરી જીંડણીનો ભરથાર સુવર અને બીજી બાબુ (સિંહ)નો સ્વામી સિંહ બન્ને સમસામાં મંડાયા.

કળો=યુદ્ધ

૭. ધિંગાણું જમ્યું. એક પછી એક બન્ને જણા જમીન પર પછડાવા લાગ્યા, કડક બડક અવાજ થતા લાગ્યા. લોહીની ધારાઓ ચાલી.

લાળો નગણીઓએ એ લોહીમાંથી પોતાનાં ખપ્પર ભર્યાં. આખરે કિંહે સૂતરને એક પ્રયત્ન વપાટ મારીને નીચે પછાડ્યો. એજ વખતે સૂતરે પણ પોતાની દાતરડી સિંહના પેટમાં ઘાંચી લીધી. બન્ને લોહીલોહાણ બનીને પડ્યા.

લાખમખ=લાળો. ગુજરાતીમાં બે લાય છે કે: “લાળો મોઢે” “હજારો મોઢે”: અર્થાત્ લાળો અને હજારો. રગત=રક્ત. પટાધર=થોભાવળો સિંહ. પાછટી=પછાડી.

૮. શંકર અને અપસરાઓ વિમાનમાં બેસીને આકાશમાંથી આ દ્રંદ યુદ્ધ જોઈ રહ્યાં હતાં. આખા જગતની અંદર રંગ જાર્યો હતો. પછી તો સિંહ (પંચાણ)મરીને બેંકુઠમાં-વિષ્ણુના ધામમાં ગયો અને પરાક્રમી સૂતરને શંકર કેલાસમાં બોલાવી લીધો. બન્ને જણાને જૂદે જૂદે સ્થળે રાખ્યા. કારણ એક સ્થળે રહે એ ત્યાં પણ લડી મરે.

x

x

x

x

એ પરાક્રમી અને અતિ ઉમદા રાજ્યતાં નામ લાથે ચાર જોએ ન. એ મુજબનું ગીત રચીને ઝોડી દીધું છે:

ગીત અંગકુ'

૧

પલા અટકયે કો'ક દી' વેર કરવાં પડે, નાળ ગોળા તણો પાર નાવે;
જે સમે ગ્રીધણુ થાય શક્યું જમે, એ સમ ઘાયે રજપૂત આવે.

૨

કેસરીસિંહ ને બીઓ રજપૂત કળા, હૈયેથી ન કે કોલક' હારે;
ભરે અથા તકે, નકે પાછા ભરે મરે કા વેઠનાં બાણુ મારે.

૩

હમે અસમાણુ(તો)ભુજ બળે ટેકા દીએ, જમીનો પીઠ ભુજબળે બકે;
પંડ ગર મેર ભર મર જેવાં પંખાં, પટાળા નવહથા એથ પાકે.

૪

કહો હવ ઠારે, કલે કેહડી કરી, અળામાં જળેળી સૂર કુળો;
ઝેર ભરીઅલથકો જતિહનુમાનબ્યું પાકયા મો'ત તતકાળ પૂગો.

૫

વળી એમણ તણી તપાસો ક્ષત્રીવંટ, રીઅણુ સર પયાન જગ ચા
રહીઓ;
ગજપથા લાખ રજપૂત ક્યમ કરગણે, જાન એલણ અણુ શીષ દઢઓ.

૬

અસરરા સાણુ ધમસાણુ પાટણુ અથા, જમી' પર મંઠાણો ધ્રુક્ષણુ બડો
હિન્દુવટ રાખવા લાઠીઆ હમીરે, આપીઓ શીષ જડધાર આડો.

૭

ત્રણું મર મેલતાં જળા કહે તરત, હારનો ઇરાદો નોય હાડે;
લાખ વાતું થીએ નકે ઓળા લીએ, ચાય તેમ કરે રજપૂત ચાડે.

૮

પટાવત કબ્ય તણા કરે અમણા પટા, બાણુતલ ક્ષત્રીવાટ તણા બહુ;
આખ ને તાગ અત્રવટ બાધે ખવે, એહુ રજપૂતનો ધરમ આહુ.

૯

વંશ છત્રીસને કહે ગોહિલ વળે, નોય રજપૂત ત્યાં કાંઈ નોય;
નાલ રજપૂતની વાત કરતા નથી, હોય રજપૂત ત્યાં એમજ હોય.

પલા=થોલા. નાળ=તોય બીઓ=બીજો કળ=કુળ.
આધાતકે=આમળ પગલાં અસમાણુ=અસમાન. બકે=પકડી રાખે.

પડ=પોતે. ગર મેર-ગિરિ મેર. પખા=પક્ષ=માતૃપક્ષ, ને પિતૃપક્ષ.
 પટાળા=પટાવાળા=ગોલાવાળા. નવ હથા=નવ હાથ ઉચા. કેહડી=કેવી.
 અળા=પૃથ્વી સર=સૂર્ય. રીઅણુ સર=પૃથ્વીને માથે. ગજપશા લાખ=
 લાખપશાવ નામનું દાન ચારણોને અપાતું. એ દાનમાં એક લાખ
 રૂપીયા, એક ગામ અને એક હાથી હોય. એમલ અણે=એમલ
 વાળાના પુત્ર અણાએ. અસરરા=અસૂરોનું=અસુરમાનોના. સાણુ=સૈન્ય.
 અયા=આઘ્યા. ધ્રુણુ=રણુસંગ્રામ. જડો=મોટો. જડધાર=જડધારી=
 શંકર. તણુ=ધાસનું તરણું. ઓળા=ઓથ. ચાડે=ચાડથી, ચાડના માર્યા.
 પટવત=થેલાવાળા ખાગ=તરવાર. તાગ=ત્યાગ=દાન. નાલ=નિર્મોલ્ય.

અર્થ

૧

જે કુત્રી પોતાના ક્ષત્રવટના અભિમાનમાં પોતાના થોભા
 ખંખેરતો હોય તેને કોઈક દિવસ જરૂર કોઈની સામે લડવું જ
 પડે એ લડાઈઓમાં બેસુમાર તોરો ણંદુકો ગડગડે જન-
 શાની કતલ થાય, ગીધડાં માંસ ખાવા દોડ્યાં આવે, અને
 જોગણીઓ અપ્પર ભરવા આવે. એવા ધિંગાણાની અંદર તો
 ખરો રજપૂત જ યુદ્ધ ખેલવા આવે. બીજની તાકાત ન ચાલે.

૨

એવા બેજ શુરવીરો આ જગત પર છે કે જેનું હૃદય
 કદી પરાજય ન સાંખી શકે—પશુઓમાં કેસરીસિંહ, અને
 મનુષ્યોમાં સાચો ક્ષત્રી કુળનો આદમી. એ જન્મે શૂરાઓ
 સામાં પગલાં માંડે. પાછું ડગલું ન દે. કાં તો મરે, અગર
 પ્રાણુઘાતક બાણથી દુશ્મનને સંહારે; પણ નાસે નહીં.

૩

જો આકાશ ડોળે તો ભુજબળના ટેકા આપે, ને જો ધરતી
 રસાતાળે ચાલી જતી હોય તો ભુજથી પકડીને રાહી રાખે.
 સાચો રજપૂત પોતે જ મેરૂ ગિરી જેવો મહાન હોય, અને
 એનાં જન્મે કુળ—માતૃકુળ અને પિતૃકુળ—પણ મેરૂ સમાં જ
 મહાન હોય. જન્મે પક્ષો એવાં હોય તો જ સાચા થોભાહાર
 અને નવ હાથ ઉચા ચોદ્દાઓ પાડે.

યાદ કરો રજપૂતો, એ કલાણ રઠોડનાં ધરાક્રમો. જગત ઉપર એ તો એક સૂર્યની માફક ઝળહળ્યો હતો. હનુમાનજી સમો એ મહા શૂરવીર હતો, અને શેષથી ભરપૂર હતો. જે સ્વ-ભીરનાં પુત્રા લટીઆણીજીનું સતીત્વ એણે રક્ષેલું. (પ્રચલિત કથા છે કે ઔરંગઝેબના શાસન દરમ્યાન જે કોઈ ક્ષત્રી-કન્યા પરણતી તેને લગ્ન પછીના પહેલા નવ દિવસ બાદશાહનું શયન-ગૃહ સેવવાની આજ્ઞા હતી. લટીઆણીજી મહા સતી હતાં. એમને તેડવા પણ બાદશાહની સેના આવેલી. પણ એમણે કલાણ સમીઆણીને પાતાનો વીર કહી બહાર આવવા કાગળ લખેલો. જે સ્વ-ભીરથી ફક્ત જતાં રસ્તામાં એક દેવાક-યની અંદર કલાણ અને એના પેદાઓ પહોંચ્યા. લટીઆણીજીના તંબુમાં રહોણ નારીવેશે પાલખીમાં બેસી કાળજ થયો. લટીઆણીજી એ પાલખીમાં બેસી મોગલ ચોકી પહોરામાંથી બહાર નીકળ્યા. રહોણ નારી વેશે ઔરંગઝેબને નવરોઝનો રવાદ અખાડવા ગયો. રાત્રિએ બાદશાહની છાતી પર કટાર લઈને એ વીર ચડી બેઠો હતો.

હવે ક્ષત્રીવીર એલલવાળાની ઉદારતા જુઓ. એણે તો પોતાના પુત્ર અણાનું માથું ચારણીને દનમાં દીધેલું. તો પછી લાખપશા જેવા સામાન્ય દાનની ક્ષત્રીઓને શી ગણતરી હોય ?

એ વીર

એલલવાળો

તળાબનો રાજા હતો. પુત્રના શિરનું દાન દેવાની કથા નીચે પ્રમાણે છે,

જામના એક શેઠે કુંભાર પાસેથી ઠામડાં મગાવ્યાં. બહલામાં જુવાર આપવા માંડી. કુંભાર બોલ્યો કે: “ એ જ્યાર તો મારાં ગધેડાં થે ન ખાય. ”

આવો જવાબ સાંભળી શેઠને કોપ થયો, પોતાના મિત્ર એક જગત હતા તેમને કહ્યું કે: “ એવો મંત્ર કશો કે જગત

આખાના હાંકણ રૂપ આ બુવાર માતાને અપમાન દેનારાઓને
એક કણ પણ ન મળે ”

જતિએ એક તાવીજ કરી આપ્યું. એક હરણને પકડી,
એની શીંગડીમા ડગળી પાડી, એ તાવીજ શીંગડીમા નાખી,
અંધ કરી હરણને છૂટું મૂકી દીધું. તે દિવસથી વરસાદ અંધ
પડ્યો. ઉપરા ઉપરા સાત સાત વરસ સુધી આકાશમાંથી
જળાનું એક િન્દુ પણ વરસ્યું નહીં. પ્રજાનો સહાર નીકળી
ગયો.

રામ એલલને કાને વાત આવી કે, શીંગડામા એક હરણ
ભટકે છે. એની શીંગડીમાંથી સતત પાણીની ઝીણી ધારા વહે
છે. એ જ્યાં જ્યાં ચલે કે, ત્યાં એ જ્યાં જાય, ત્યાં
જમીન પર એટલી જગ્યામાં લીલા વાનગી જેવી ઉંડી વૃક્ષો
દે. હરણ એ ઘાસ ખાતે. ૭૧૬. બાકી ઘાસનું અંધ તરણ
પણ બીજા પશુઓને નથી મળતું.

રામને સમજ પડી કે એ હરણની શીંગડીમા તોળાએ
પારે મેંદ્રને મંત્રથી બાંધે હશે. હરણને પકડવા રામ સન્ય
લગ નીકળી પડ્યો.

હરણ હાથ આવ્યો. એની શીંગડીમાંથી તાવીજ બહાર
પડતાં તો સાત સાત વરસના વરસાદ આકાશમાં સડાર. વર્ત
પર જગ-અલય જેવું બન્યું. પોતાના સાર્થકોમાંથી વિખુટો એ
ઘોડેસ્વાર રામ રસ્તા ભૂલ્યો સાંજ પડી. એ એલાન હાડતમા
ઘોડાની ડોક સાથે સાથે એના હાથની મડાગાંઠ અંધાળ ગઇ.

યવવત એ ઘોડેસ્વારને પીઠ પર ઉપાડી ઘેડો ઘેર
અંધકારમાં ચામેર ભટકે છે, પણ કયા ચે માર્ગ સૂઝતો નથી.
એવામાં દૂર દૂર દીવા તબક્તા દેખાયા. ઘોડો ચાલતો ચાલતો
એ દિશામાં ગયો. બુએ ત્યાં પહોંચી ધાર પર ગીચ ઝાડી
વચ્ચે એક નહાનું નેસડું હતું.

એક ઝૂંપડીની ઓસરીએ જઇને ઘોડો ઉભો રહ્યો થોડી
વાર ઝૂંપડામાંથી એક સ્ત્રી બહાર આવી. એણે બેસું તો ઘોડો
ઉપર બેઠોશ બનીને મડાગાંઠથી ઝકડાલો એક આદમી !

આજીવન એણે નીચે ઉતાર્યો. ઘરમાં લઈ ગઈ. દેવતા કરીને એ બેશુદ્ધ શરીરને શેકવા લાગી. બહુ શેક્યું, પણ શુદ્ધિ આવી નહીં. એ સ્ત્રી શું કરે ?

તત્કાળ એ નારીને ઇલાજ સૂઝ્યો. એણે વિચાર્યું કે “હું પરમ પવિત્ર છું, દેવીપુત્રી ચારણી છું મારે આંગણે આ માનવીને મરવા કેમ થઈ ? પ્રભુને સાક્ષી રાખી એક ક્ષત્રીને ખચાવવા હું આ ભયાનક ઇલાજ કરું છું. પ્રભુ ! મારી રક્ષા કરજો !

ચારણીએ વસ્ત્રો ઉતાર્યાં. પથારીમાં એ ક્ષત્રી-દેહને સૂવાડ્યો પોતે એનું આલિંગન કંઈને સૂતી. એના માનવ-દેહની ગરમી ધીરે ધીરે ક્ષત્રીની શરદી તોડવા લાગી. બેશુદ્ધ શરીર ગરમ થવા લાગ્યું. છાતીમાં ને નાડીમાં ધીરા ધીરા ધબકારા થવા લાગ્યા.

આખરે ક્ષત્રીને પૂરી શુદ્ધિ આવી, ચારણી ઝડપથી ઉઠીને વસ્ત્રો પહેરી ફર ઉભી રહી.

આંખો ખોલીને રાજા વિરમચલરી નજરે નિહાળી રહ્યો. ચારણીએ એને બધી વાત કહી. રાજાએ પણ પોતાની ઓળખાણ આપી. શરીરમાં સંપૂર્ણ કોવત આવતાં સુધી થોડા દિવસ એ ત્યાં રહ્યો. બન્ને બહેન ભાઈ બન્યા.

જતી વખતે રાજાએ કહ્યું : “ બહેન, તારા અગ્નિનો તે બહલો ન જ દેવાય. પણ કદી અપ પડે ત્યારે તગાળે આવીને ઉભી રહેજે. ”

એ ચારણીનું નામ

સાંઈ નેહડી.

ડુંગણમાં પોતાનાં ઠોર લઈને નેસડાં બાધી બધાં ચારણો રહેતા હતાં દુકાળ પડવાથી ઠોર ઢાંખર લઈને પુરૂષો બધા પરદેશ ગયેલા. ચોરતો જ વેર રહેલી. પોતાના ધણીની ગેરહાજરીમાં આ પ્રસંગ બન્યો.

વરસાદ થયો, એટલે ચારણો ઠાર લઈને પરદેશથી પાછા વળ્યા. સાંઘના પતિને કાને પાડેશીએ કુંડા દીધું કે; “ કાંઈ ફાંકડા મરદને તારી સ્ત્રીએ ઘરની અંદર ઠાંસેલો. ”

ચારણના હૃદયમાં બહેમનું વિષ રેડાયું. પોતાની સ્ત્રીને એ ટાણે કટાણે મર્મ-કટાક્ષો કરવા મંડ્યો. ચારણી ચુપ રહીને જ બધાં વેણ સાંભળ્યે જતી.

એક દિવસ ચારણ ગાય દોતો હતો. ચારણીના હાથમાં વાછડું હતું. અચાનક તાછડું ચારણીના હાથમાંથી છોડાવીને ગાયના આઠમાં પહોંચ્યું. ચારણ ખીજ્યો. બધા દિવસની રીસ એ સમયે બહાર આવી. ચારણીને એણે ‘ બ્રષ્ટા ’ કહી, એલલવાળાનો પ્રસંગ સંભારી આપ્યો. હાથમાં શેલાયું (નોં-જણું) હતું, તે લઈને સાંઘના શરીર પર પ્રહાર કર્યો.

ચારણી ટ્રેચ હારી બેઠી. પાસે જ દૂધનું બોધડું પડેલું તેમાંથી અંજળી ભરીને બોલી: ‘ હે ચારણ, આજ સુધી તો સહેવાયું. હવે બસ ! જો હું પવિત્ર હોશ તો આ દૂધને છાંટે છાંટે તારે શરીરે રક્તપીત થજે. ” એમ કહીને અંજળી મારી. ચારણને શેમે શેમે આગ ચાલી. શેગ ફાટી નીકળ્યો.

થોડા વખતમાં તો ચારણનું શરીર સરી ગયું; લોહી શેષાઈ ગયું. આંસુ સારતી સારતી સ્ત્રી ગંધાતા શરીરની આકરી કરે છે. આખરે એક દિવસ એક કંડીઆમાં રૂનો પોલ કરી, અંદર પોતાના સ્વામીના શરીરને સંતાડી, કંડીઓ માથા પર ઉપાડી સતી સાંઘ તળાજે પહોંચી.

રાજાએ બહેનને ઓળખી, આદર સત્કારમાં ઓછપ ન રાખી. પરંતુ બહેનની પાસે કંડીઆ તો અંદર છું હશે ? કંડીઓ કેમ એક ઘડી પણ રેદો મૂકતી નથી ? છાનીમાની ઓરડામાં બેસીને કેમ લોજન કરતી હશે ? ઓરડાની અંદર એ ઝીણી ઝીણી વાતો ફાની સાથે કરતી હશે ?

એવી અનેક શંકાઓ રાજાને પડી. એણે એકાંતે જઇ ન બેઠા-નના મનની વાત પૂછી.

મહેને કંડીએ જોલી ગંધાતા અને ગેગી ગમેલા એ ચાર-
ણુ શરીર બતાવ્યું. રાજના મ્હોંમાંથી નિઃશ્વાસ નીકળી ગયો.

“ બહેન, આ કશા ? ”

“ લાઇ, એ તમારે ખાતર. ”

ચારણીએ બધી વાત કહી અંતગાવી

“ હવે કાંઈ ઇલાજ ? ”

“ તેટલા માટેજ તમારી પાસે આવ્યું છું. ”

“ ફરમાવો. ”

“ બના શકશે ? ”

“ કરે શરણું. ”

“ ઇલાજ એક જ છે, ગાઈ ! બની ગયેલા પુરુષને લોહીથી
આ શરીરને નવાબુ ને નવાબુ ને નવાબુ ને નવાબુ ને. ”

“ કંડા, કેણ છે બાળીનવલોગ ? પાનારમા હાજર કરે. ”

“ એક તો તું, ને બીજા તારા કાંઈ આજીવ. ”

“ વાહ મહ બહેન ! ધન્ય ભગવાન નર કે મારું રૂધિર
આપીને હું તારો ગુડા અમર કરીશ. ”

અથવાન કુમાર આ ને બાળ પાળ. આજીવ તું ને નવાબુ
એ પુણ્ય તો મનેજ લેવા તો. ”

અખરે પિતાએ સ્વહરનેજ તલવાન ચરણી પેટના એકના
એક પુત્રનું માથું વધેયું. અર્ણવો રવ.મી એ લોહીમા સ્નાન
કરીને સાજો થયો.

પણ એ તો ચારણી ! ચારણે કદી કાંઈન પ્રાણ કઢાવ્યા નથી.
અણનું માથું ઘડ પર ચોંટાડી, સતીએ એની ગરદને હાથ ફેરવ્યો,
એટલે અણા ઉઠીને બેઠો થયો.

આજ પણ સાંઈ નેસડીનો ટીંબો તળામથી થોડે આંધે
અરણીના બામરીઆત ગામ પાસે ખરો છે. અને પિતા પુત્ર
બીજાના હુલામાં અમર બન્યા છે.

“ સરઠો કરે વિચાર, એ વાળામાં કયો વડો ;

“ સરનો સોંપણહાર, કે વાલણહાર વખાણીએ. ”

અર્થ—હે સોરઠના લોકો, આ જે વાળ માંથી મોટો કોણ, તે કહો. માથું દેનાર પુત્ર મહાન ? કે પુત્રનું માથું સ્વહસ્તે કાપી દેવાના હિંમત કરનાર પિતા મહાન ?

ઈ.સ. ૧૫૦૦ની આસપાસ મુસલમાનોની સે । લઈને બાઈશાહ મહમદશાહ બેગડો સોમનાથ પાટણનું શિવલય તોડતી ચડી આવ્યો ત્યારે લઈના રાજા લીમળ ગોહિલના ચક્ર પરાક્રમી પુત્ર હમીરજી ગોહિલે સોમનાથ જઈને શંકરને પોતાનું મસ્તક ચડાવી શત્રુઓ સામે લડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને છેવટે એ પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી *

હમીરજી

ની કથા આ પ્રમાણે છે: દુદોજી અને અરણજી નામના પોતાના બન્ન લઈએ જુનાગઢના રાવ પાસે રહેતા. પોતાની ઉમ્મર નની હોવાથી પેદના ભાનો પાસે પોત પોતાને ઘર અહીંલમાં રહેતા. મુસલમાનની સેના સોમનાથનો નાશ કરવા જ વે છે, જે વાત સાંભળીને એણે પોતાની ભાણીને કહ્યું: “ક્ષત્રીનું બીજ જ રહ્યું હોય તો આજે મુસલમાનો આપણાં દેવાલયો ન તોડી શકે.”

ભાણી કહે: “તમે ખરા ક્ષત્રી હો તો શામાટે ઘેર બેસી રહ્યા છો ?”

* (૧) હાઈસ કૃત ‘રાસમાળા’ માં લખ્યું છે કે હમીરજી મહમદ બેગડાની ચડાઈ વખતે થઈ ગયા. ફટલાક ચારણો પણ એજ મત ધરાવે છે.

(૨) કલાપી કૃત ‘હમીર-કાવ્ય’ માં કલાપી એવા નિષ્કૃષ્ટ ૫૨ આવ્યા છે કે હમીરજી મહમદ ગીઝનીની ચડાઈ વખતે ૧૦૨૪માં હતો.

(૩) ‘ગોહિલ વીર હમીરજી’ ના લેખક એમ માને છે, અને ‘કા-ડીઆવલ સર્વ ચંદ્રક’ માં પણ એમ લખ્યું છે કે હમીરજી ૧૩૯૮ની બંદર સમયકાવાદના જુદા મુજબ આજની ચડાઈ વખતે કામ આવ્યા.

બાલીનું મેણું સાંભળી યુવાન હમીરજી આવી નીકળ્યા. રસ્તામાં એક સમઢીઆળા ગામ આવ્યું, ત્યાં લાલખાઈ નામની એક ચારણી ઠોશી બહુજ મીઠે અવાજે પોતાના મુઠ્ઠા પામેલા દીકરાના મરશીયા ગાતી હતી. હમીરજી બેઠ્યા: “ માતા, આવા મારા મરશીયા ગાશે? મને બહુ ગમશે ”

ચારણી બોલી. “ બાપુ, તું નાનો બાળક છે. તારા મરશીયા શીઠ ગાઈ? તારી અમર કાયા રહે. મરશીયા તો મરેલાના હોય.

“ મા; હું મરવા જ જઈશું. જીવતો પાછો નથી આવવાનો; શક ની કમળ-પૂજ કરવાની મારી પ્રતિજ્ઞા છે. માટે સંભળાવો.”

“ જ બાપ, સોમનાથમાં તું લડતો હઈશ, ત્યારે તારી પાસે આવીને હું મરશીયા સંભળાવીશ ”

હમીરજી ગયા. વડમાં શિહોરની પશ્ચિમે સરૈડ નામના હું-ગરમાં વેગડા નામના એક લીલ સરદારની એને મુલાકાત થઈ. વેગડાની જુવાન કન્યા પર હમીરજી મુગ્ધ રયા. એની સાથે પરણ્યા. પછી તરત વેગડાના ત્રણસો કામઠાવાળા બીલોને સાથે લઈ પાટણ પહોંચ્યા. લડાઈ જમી. હમીરજી કિલ્લાની અંદર ગયા. બહાર વેગડો બહાર યુદ્ધ ચલાવી રહ્યો હતો. હમીરજીએ વેગડાને બારીની અંદર આવી જવાનું કહ્યું.

વેગડો બીર કેવો જરાખ વાળો છે !—“ હમીરજી ! મારું નામજ વેગડો (લાંબા શીંગ વાળો બળદ) છે ! મારાથી બારીમાં પેસાય નહીં.

એ રીતે બહાર લડીનેજ વેગડો મરાયો.

“ વેગડ વડ જુંઝાર, ગઢ બારીએ ગયો નહીં,

“ શીંગ સમારણહાર, અંબર લંગે અડાવીઆં.

અર્થ—એ સમર્થ યોદ્ધો વેગડો હરીને ગઢમાં ન પેસી ગયો. એણે તો પોતાનાં શીંગ છેક આકાશે અડકાવ્યાં. અર્થાત એ જુદા બીલો પણ જુદામાં અપૂર્વ ટેક કાઢ્યો.

સોમનાથની મૂર્તિ સામે બેસી, પોતાને હાથે પોતાનું માથું ઉતારી, સોમનાથજીને ધરીને હમીરજીનું ધડ હાથમાં તલવાર લઈ ધુલમાં ગથું.

એ વખતે ચારણ ડોસી લાલબાઇએ રણક્ષેત્રમાં આવીને હમીરજીના મરશીઆ હુકા કહ્યા:

વેલો આવ્યે વીર સખાતે સોમૈયા તણી

હીલોળવા હમીર ભાલાં અણીએ લીમાઉત

અર્થ—હે હમીરજી ! તારા ભાલાંની અણીએ શત્રુએને મારવા તું આ સોમનાથજીની મઢદે વહેલો આવી પહોંચજે.

પાટણ આવ્યાં પૂર ખળકુળતાં ખાંડાં તણાં,

શેલે માંહી શૂર મેંસાસણ શો લીમાઉત.

અર્થ—સોમનાથ પાટણમાં તલવારોનાં પ્રચંડ પૂર આવી પહોંચ્યા. પરંતુ લીમજી ગોહિલનો પુત્ર હમીરજી તો એ પૂરની અંદર ખળવાન પાડાની માફક તરી રહ્યો છે.

વેળ તાહળી વીર, આવીને ઉવાટી નહાં

હાકમ તણી હમીર, ભેખડ ફૂતી લીમાઉત.

અર્થ—તારી શાજાફૂપી વેળ આવી, પણ એણે ઉવાળ ન કાઢ્યો, એટલે કે કાંઠેથી છલકીને બહાર ન નીકળી શકી. કારણ કે સામે મોટા સૂબાની ફેજ રૂપ ભેખડ હતી.

પડે શંકર પૂજ્યો માથું ઉતારી હાથ

ધડ લીયું ભારાથ, ભાલે ચડીને લીમાઉત

વન કુંવાળાં વીર જીવીને જવાં થયાં

આંખો અળવ હમીર ભાંગ્યો મોરી લીમાઉત

અર્થ—હમીરજી રૂપી આંખો હજી તો મ્હોરતો હતો ત્યાં જ ભાંગી પડ્યો. એટલે હવે અમારે તો જીવીએ ત્યાં સુધી કાંટાનાં વન જ જવાનું રહ્યું.

૭

એવા સાચા સત્રીઓનાં માયાં. ઉપર જો કહી એક ઘાસનું તરણું મૂક્યું હોય, તો તુરત જ જવાળા

સમગ્રી ઉઠે, એવી તો આગ ઝોના અંખમાં ભરી હોય છે, 'હારણું' એવી તો ઝોના હૃદયમાં ક્યાંય શંક્રયે ન હોય. અમે તેવી ચુસ્તેલીઓ આવે તોયે રજપૂત કહી કોઇનો ઝોથ ન લ્યે. ચડને આતર તો રજપૂત આઢે તે કરે.

૮

ખરા ક્ષત્રીનો તો આદિથી જ ધર્મ છે કે ખાંભે તલવાર લટકાવવા, અને જ્ઞાન હેવું. આ બધી કાંઈ નિર્મોલ્ય રજપૂતની વાતો નથી.

રા' નવધણું

લગભગ સવત્સર અગીઆર સોની આકૃતિ છે. જુનાવઢની આઠી ઉપર તે વખતે રા' નવધણુના પિતા રા' દયાસ રાજ્ય કરતા હતા.

નવ નવ વરસો થયાં પગરાણીના પેટમાં ગર્ભ ખંધાઈ રહ્યો છે, પણ પ્રસવ થતો નથી. દિવસ અને રાત્રી એ રાણી વેદનની ચીસો પાડે છે. એનું શરીર છેક હાડપિંજર બની ગયું છે. વૈદો કે હકીમેના હુમરો ઇલાજ એળે ગયા છે. કારણ સમજતું નથી રાણીના પ્રાણ છૂટી નહીં, ગર્ભ પણ છૂટતો નથી. દેશ બધા ઉપર વફાસી છવાણી છે.

રાણીના નામજુની પામે ત્રણ મગી કે “હવે મને કાશી પહોંચાડી આપો ત્યાં જઈને કાચા પી નાખીશ.”

રાજાના ત્રણ પદાર્થો હતા એ કાડકના માળાખા જે કે રાત્રીના રાજ-માલો રના પ્રયે

જે નામે ત્રણ માનના મંદિર પસ પડાવ નાખે. નવ નવ વરસો ગાળીને જ દિવસ એક પગાર પસ આપ નાખી આતી, તેને બહલે ને જગ્યાએ તો રીઠી ઘસઘસાટ ઉઘ આવી હતી; અને ઉઘમાં દેરીએ સ્વપ્ન દેખાડ્યું. સ્વપ્નામાં આતીને દેવી કહી હતી કે “હે રાણી, તારી પ્રા-કૃત્યોએ એક જગત પસે કામ કરાવીને રો ગર્ભ ખટકવ્યો છે. મીઠા એક નાત્રું પાળું પાળીઆરાની નીચે પોયમા દાખ્યું છે એ પૂજાને જ્યાં સુધી પૃથ્વી પરનાં હવા કે કાશ નહોં લાગે ત્યાં સુધી તારો ગર્ભ નહોં છૂટે. મારે અવતરી કાલે સવારે ગામમાં માસો મોકલીને એટા ખમર કેલાવળે કે “હીકરાનો જન્મ થયો” એ વાત સાંભળીને તારી શોક્યો ભાન ભૂલીને પૂતળું પૃથ્વીમાંથી કળેગશે. એજ પળે તારે પેટે એક મહા ક્ષત્રી પુત્ર જન્મશે.”

સવારે રાણી ઉઠ્યાં. પેટમાં બહુ જ શાંતિ લાગી. સ્વપ્નમાં
યાદ કરેને એણે જુનાગઢ જન્મના સમાચાર કહાવ્યા. પુત્ર-
જન્મની ખુશાલીથી આખું ગામ ગાજી ઉઠ્યું. રાણીની શો-
ક્યોને શંકા પડી.

ગભરાટમાં રાણીએ એ ખાડો ખોદ્યો. પૂતળાને પૃથ્વીને
પ્રકાશ લાગ્યો. એટલે તેજ પળે જંગલમાં ઠેકેલી પટરાણીને
કુમાર અવતર્યો. રાણીને પાછા જુનાગઢ લાવ્યા. નવ નવ
ચોમાસા સુધી ગર્ભમાં રહેલા એ કુમારનું નામ પાડ્યું નવધન.
ધન એટલે ચોમાસુ. એવી સમસ્યા નામની અંદર સચવાઈ.

દેલ્હીના તામ્ર પર તે વખતે અનંગપાળ તુમાર* રાજ્ય
કરતો હતો. એની વૃદ્ધ માતા જુનાગઢના ગિરનારની જત્રા
કરવા આવેલાં. હામેદારજીનાં નહાવા જતાં, જનાગઢનાં
હરમાની ને કુશાએ ગજમાતાની પાસેથી નહાવાનો કર
માગ્યો. રાજમાતાએ કંઈ ન આપ્યો. નહાયા વિના એને
પાછા વળવું પડ્યું. પોતાની ખાતતા એ અપાનનો
બહલો વાગવા અનંગપાળે એક સેના જુનાગઢ જીતવા માટે
મોકલી. વાણીઆના મધને વેશે સેનાએ ઉપરકોટમાં પોતાનો
ગુપ્ત કા. ગોળા પહોચાડી દીધો. રાજ્યએ ભેગાવાઇને એ સંઘ
વેશ ધારી દે જને ઉપરકોટમાં ઉતારો આપ્યો. સંઘના સરકારે
આખા શહેરને જમવા નોતર્યું.

રાજાને અને એના તમામ રંગલાને પણ ઓલાવ્યા. પછી
હાથી કાપી નાખ્યા. જુનાગઢ સરખું. રાણીએ રાજમહેલમાં
જ સળગી મરી. કક્કટ હસ મહિનાના બાળક નવધનને ઉપાડીને
જ એક દાસી નાગી છૂટી.

ગિરના એ આલિદ્ધર યોડીદાર ગામના આહિર દેવાત ઓ-
હડને ઘેર અધારી રાત્રે એ દાસી નવધનને ઉપાડીને પહોંચી

* કાશ્મીર સંસ્કૃત 'રાસમાળા'માં વર્ણીત એક કથા નવધનનો પિતા રા'
'યાસ ઉદે' મહીપાળ ઇ. સ. ૧૧૦૩ થી ૧૧૧૦ સુધી હતો. તેના વખતમાં
અલ્પદિલ્લખાદ પાટણથી જત્રાએ આવેલી સોલંકી રાજ્યના રાણીઓનું સોમ-
નાથમાં અપમાન થવાથી દુલ્હાસેન સોલંકીએ લશ્કર મોકલી જુનાગઢ
જીતી લીધેલું.

મઠ. જહને દેવાતના ખોળામાં બાળકને મૂકી ઠાસી બોલી કેઃ
 “ આ જુનાગઢનો ધણી છે. આયર, આજ તારી રાજબાઈતની
 કસોટી છે. ”

દેવાત બોલશે આખી ગીતના આયરનો મુખી હતો. મોટો
 માલધારી હતો. એક પળમાં તો એણે બધી ગણતરી કરી ના-
 ખી. એને ખબર હતી કે “ જો દુશ્મનોને મારા ઉપર બહેમ
 આવશે તો મારા જીવ દેશે. ” પણ આ બાળક તો પોતાનો
 ધણી ! પોતા ! નસોમા એ ધણીનું લોહી દોડે. અ. જ એ
 ધણીને ઉગારવામાં જીવને બહાલો કમ ગણાય ?

બાળકને તેડી દેવાત ઘરમાં ગયો. પોતાની સ્ત્રી સૂતી હતી.
 આયરાણના બન્ને સ્તન ઉપર પડ્યાં પડ્યાં એ બાળકે ધાવતાં
 હતાં. એ દીકરી અને બીજી દીકરી. દીકરાનું નામ ડોંગો, અને
 દીકરીનું નામ જહલ.

દેશનં અવાજ કરી ‘ હે આયર ! આ આપણું ધણી ’
 આયરાણને વાત રામજી. તુરત જ એક રા. પરથી
 દીકરી જહલનું ઝાટીને આંધું ફેંટી દીધી, અને એ સ્તન પર
 નવધાનને લાગડો.

દેવાત પૂછ્યું. ‘ હેમ, ધાવે છે ? ’ આયરાણ એ કહ્યું
 “ હા. ’

‘ ખમ, હવે કિકર નહી. ’

તે દવસથી જહલનું ધાવણ અંધ થયું ડોંગો અને નવ-
 ધણ એ મતાની છાતી પર એક સાથે એકજ ન ખી ધારા
 પીતા ઉઝાવા લાગ્યા બાળકને લોચનમાં જ રાખ્યાં પડતાં.
 બહાર એક પછુ માનપને આ વાત માલુમ નહોતી.

નવધણ પાંચ વરસનો થયો ત્યારે જુનાગઢના નવા સુબે-
 કારને જાણ થઈ કે મરેલા શત્રુનો વારસદાર દેવાત બોલના
 ઘરમાં છે. (એ ખાતમા દેનાર દેવાતને લાઈ હતો. એ ખુટ્યો
 હતા; તેથી અત્યારે પણ એના વંશના “ મસોયા ” આયરની
 દીકરીને ‘ સોઃ ઠીઆ ’ આયર નથી પરણતા.) દેવાતને ચેર
 સુબેકાર આવીને ઉભો રહ્યો. કુમારની માગણી કરી. પણ દેવાતે

દેવાતને તમે ઓળખતા નથી. નક્કી એણે નવધણીને સંતાડ્યો છે. ”

“ ત્યારે આ હુત્યા કેાની થઈ ? ”

“ એના પોતાના છોકરાની. ”

“ જુડી વા ! દેવાત ને હસનો ઉભો હતો. ”

“ દેવાતને એવા માત દીકરા હોત તો એ સ્વાતને સ્વહસ્તે પણ એ રે સી નાખે. પોતાના પાણીને ખાતર દેવાત લાગણી વિનાનો પાષાણુ પણ બની શકે ”

“ ત્યારે હવે શી તો આ રી કરશ ? ”

“ એનાના દેવાત તો પાણીઆનીને અને એના પગ નીચે આ કપાને લા માથાની તમે ચપાવો જાત ખરેખર આ એનો ચેટનો જણ્યો મર્યા નરો, તો ને માની આખોમાં પાણી આસે પુ ના આંખો ઉપર પગ રાકતાં એ જનેલા ચીસ પાડશે ”

“ આનીને પાત્ર વગર આ એને કોવેલામાં આખો કે ”
“ જો આ તોના પાત્રાડ ને માથે લે ” માળો પર પગ મા ”

દેવાત જા તો ને ” આ રહે તો ખતી કુસેવા એના માથા પર તા સા રાકે જાત તો ત્યા

જુ ને તારા ની કિડ મા દેવાતને આજ સુધી ખબર નોતી. “ હો પો હમને વહને આયરાણીએ ઉજાની આ ખો આ ! સમેકાતને આ રી પ્રછ કે ગત, મેહસો રૂમત તમે દેવાતના પ્રતિષ્ઠા તો નવા ગાજ્યના રકાદાર પ્રજા જન તરીકે સાત ગળી ઉચે ચડી !

x

x

x

x

પાંચ વરસનાં નવધણુ જાતજતામાં તો પંદર વરસની વયે પહોંચ્યો. એ રાજકુમારનું કાટ કાટ થતું બળ હવે તો લોંબ સમાંથી બહાર નીકળવા આહતું હતું. પણ દેવાત એને કેમ નીકળવા દે !

એક વખત તો કુમાર જાગૃત્તી કરીને ગાડા પર ચડી બેઠો. ખેતરમાં ગયો. દેવાત થેર નહોતો-ખેતર હતો. કુમારને જોઈને એને બહુ કાળ પડી. પણ પછી તો ઇલાજ ન રહ્યો.

સામે / સાંતી ઉભું હતું. નવઘણ ત્યાં પહોંચ્યો. સાંતી હાંકવા લાગ્યો. થોડે આથે ચાલતાં જ સાંતીના હંતાળની અંદર જમીનમાં કાંધક ભરાયું ! બળદ કેમેય કસતાં પણ ચાલ્યા નહીં. કુમાર માટી ઉખેળીને એ ત્યાં તો હંતાળની અંદર એક પીતળનું કડું ભરાય ગયેલું ! ઉંચકતાં ઉંચકાય નહીં, અને જમીનમાં બહુ ઉંડું એ કડું કોઈ ચીજની સાથે ચોટ્યું હોય એમ લાગ્યું.

અજાન કુમારે દેવાતને બોલાવીને એ બતાવ્યું દેવાત સમજી ગયો. તે વખતે તો ત્રાંત્રી હાકી બધાં તિર ગયા. પણ રાત્રીએ ત્યાં આવતે દેવાતે ખાદ્યાનું. અંદરથી સોનામરોરોલ્યા સાત ચર નીકળ્યા ! દેવાતે બહુ ડું કે “ભરા ! હવે આ ગળતો સગય અવી પહે ચ્યો.”

દેવાતે બાંલના વિવહ આડ્યા. ગાર ગામના આજ રાત્રે કંકે ત્રી મોકલી કે જેટલા મરદો હતા તેના આવી પહોંચ્યો, સાથે અકંકેક હથીઆર લેતા આવ્યો”

પ્રચંડ પહાડ સમાં શરીરોવાળા, ગીરના સિંહોની સથે યુદ્ધ બેલનારા સેકડો આહીરાની દેવાતને આંગણે જમાવટ થ- સહુની પાસે કાટેલાં તુટેલાં જૂનાં પુણાં કે સજેલા નવાં અકંકેક હથીઆર રહી ગયા છે ! એ લોકોની ભોળા સમી ભુજઓ આહે તેવી કાટેલી કે ખુંડી તક્તવારને ઘાએ પણ સેંકડોન કાપી નાખે ! અંવી એ ભુજઓ નવઘણ આવ્યો ઇતિહાસ કહેવામાં આવ્યો. આહીરાની સેના જુનાગઢ પર ચડી. વચ્ચે એક ઘોડા ઉપર એ બાબક રાજા શસ્ત્રો સજી ભવાર થયેલો.

દેશ બધામાં ખબર પ્રસાર્યા કે નવઘણ જીવતો નીકળ્યો છે ને આજ જુનાગઢ પર જાય છે. ગામે આમથી આપો-આપ થોડાઓ છૂટ્યા. નવઘણે જુનાગઢ સર કચું. વૃદ્ધ દેવાતે

કુમારને હાથ પકડી ગાદી પર બેસાડ્યો. આયરાણી માતાએ કપાળે તીલક કર્યું.

જહલના પણુ વિદાહ થયા. નવધણે જુનાગઢના રાજ-
સાંઠાર એ બહેનના વિદાહ માટે ખુલ્લા મુકયા અને વળાવતી
વખતે બહેનને પૂછ્યું: “બહેન, કાપરામાં શું આપું?”

બહેને જવાબ કીધો કે: “આજ તો કાપડું નથી જોતું,
ભાઈ! વખત આવશે ત્યારે માગી લઉશ.”

*

*

*

૧

રા' નવધણુ ગાદીએ બેઠા પછી તો ઘણાં વરસો વહી ગયાં.
વૃદ્ધ દેવતા અને આજે પતિન મરણ પામ્યાં. બહેન જહલ
પોતાના પતિ સાથે ગુપ્ત રહેતી. પરંતુ સત્ય જતા રા' એ
બહેનના સલાળે વાત બૂલી ગયો. દેશમાં દારૂણ દુરળ દારૂ
નીકળ્યો જહલ અને એનો સ્વામી છેક કમાલ ગમી ગયાં.

પલ્લવર વિચાર આવ્યો કે ભાઈ નવધર્મ પાસે જશું ?
પણ ના આશ દુઃખી વખતમાં દીન વહન નથી. જવામાં
કેટલું ગાંઠામણુ થાર ! પેટને ખાતર નવધર્મનાં આશીઆવા કેમ
થવાય !

ધણી ધણીઆગે ઢાને લઈ ચાલી નીકળ્યાં. સિંધમાં
પહોંચ્યાં. ત્યાં જુંપડું બાંધીને વગડામાં પોતાનાં ઢાર સાંચવી
રહેવા લાગ્યાં.

એક વખત જહલ અંગ ઉઘાડું કરીને નહાવા બેઠેલી.
બાપના સુખી ઘરમાં ઉછરેલી એ યુવતીનું સૌંદર્ય આંજનાએ
તેવું હતું. એ તો આહરાણીનું, —અહો ! ગરના પડાટોનું
છલકતું રૂપ ! કનકની કોઈ વિશાળ સુંવાળી પાટ ઉપર ફણી-
ધર રાજો નાગ પડ્યો હોય. એવો એ ઉઘાડી ચળકતી પીઠ
પર તાંબે રહેતો પડેલો હોય. એ જમણક રૂપ એક અસૂરની
આખે ચડ્યું. એ અસૂર સિંધનો રક્ષેચ્છ રાખ હમીર
સૂમશે. સૂમશે ત્યાંથી થોડે ચડી નીકળેલો. સૂમશે બોલ્યો કે:
‘મારે એને પરણવું.’”

સૈન્ય આપું જહલની કુંપડીને વીંટળાઈ વળ્યું. આહરણ સતીને સૂમરાની કુમતિના અખર પડ્યા. એ અનાથ યોવન શું કરે ! સામે થાય તો ઇજ્જત હુણતાં શી વાર લાગે ?

એને સાંભર્યો એનો ભાઈ નવઘણ. યાદ આપ્યું કે કાપડુ માગવાની ઘડી આવી પહોચી. ચતુર નારીએ તુરત જ સૂમરાને કહાવ્યું કે : “ સુખેથી હું તમારી સાથે પરણીશ. અમારે આહરણને એમાં કંઈયે વાંધા નથી, મારા તો સદ્ભાગ્ય કે રાજનું મળું આપ્યું પણ છ મહિનાનું મારે વતન ” કૃપા કરી છ મહિના જાગવો .

સૂમરો : મીડા જવાબથી ભોળાવાયો એણે હા પાડી. જહલના નિગરા : ચોપાસ ચોકી પહેના ગેડવાઈ ગયા.

જહલ પોતાના ધર્મીને કહ્યું : “ સંસતી ન માખંદા થા. લે આ કાગ નવરૂપ ને રાથો હાથ પહેાચા. ” એ વારે આવ : ન કો નગર, ન પીતો છઠ્ઠા માર્ગ ન છત્તે / જવમે હું પ્રાણુ કટી તાળીલ જા.”

પર ન મજાવ્યો કે જે જુગા પાગો. આ એ સીતાની રે. મને ક. પા મા કાગ જવ દે. હ વ જ પાણુ વટ વા દ પોંડુ પુ કત ક રાજ પમો. ને રજા પર રા લી. વસ રાની તારી વાલી એ ર તમેજાનાં વેચતા જો. એ હુકામા લીના પાગનુ. ના વ મળે, ત્યાં ન રીલી તા. જાને રાજી તારા. અની પાસે “ મને દે, ” મને દે ” એ રી લાગી ક વ વગ્યા. જધાને મન થાય રા વજીને જનાર એ અ પો. રી સજાળથી ઘોગને રાખીએ રીએ.”

સંસતીઓ તો સીધો નવઘણના પોતાના અપડા નામના ઘોડાને તખેલેજ પહોચ્યા. અને માલુમ હતું કે રાજ સાત દિવસે અપડા પાસે આ શે. સાતમે દિવસ રાજજી ઘોડાં બેસા આપ્યા. એ કંગાવ કોઈનો રોક્યો રોક્યો નહીં રાજની પાસે પહોંચ્યો, મહિનાઓ થયાં જજરિત બની અએલો એક કાગળ

રાજના હાથમાં ધર્યો. તરૂણ રાજા મહેનત કરીને ઉઠેલવા લાગ્યો. એ કાગળમાં દુહા લખેલા:—

માંડવ અમારે માલતાં, અંધવા દીધલ યોલ;
(આજ) કર કાપડની કેર, જહલને જીનાના ધણી.

(“હે ભાઈ, તે દિવસે મારા માંડવા ન થે તે’ મને વચન દીધેલું કે: “અહેન તું માગીશ ત્યારે કાપડું અ પીશ.’ હે જીનાગઢના ધણી, આજ જહલને કાપડું કરવા આવ પહોંચ.)

દુહો વાંચીને રાજને જહલ સાંભરી. ભાઈને અહેન સાંભરી. અહેનને આજસુધી મેં કાં વિચારી હતી એ સાંભર્યું. આગળ વાંચવા લાગ્યો.

નવઘણ તમણે ને, થાનોરવ ઠરીઆં નહીં;
(કાંઉ) બાળા બાળપ દ્યે, અણુધાવ્યાં ઉજર્યાં અમે.

(હે નવઘણ ! તારા ઉપરની પ્રીતિને કારણે તો માતાના થાનેલા (સ્તન) ઉપર હું ટકી નહીં. તને ઉઝેરવા ખાતર મ.એ મને અ ધી ફેંકી. હું તો ધાવ્યા વિના ઉગરી. એમાં માફ બાળા-પણ શી રીતે સુધરે ?)

રાજન આંખોમાં આંસુ દેખાયાં. આગળ વાંચ્યું.
“ ઉગે આડો આપીએ, વાહલ માંચલો વીર;
સમજયે માંચ શરીર, નવઘણ નવસોરઠધણી.”

(તને બગાવવા માટે કે મારા સગા ભાઈ દેગાને અમારે આડો દેવો પડેલો. એ ઉપકાર આજે તું મનમાંજ સમજી લેજે.)

“ તું નોતે જે તુંઈ, તે તું હુતે હુય;
“ વીર વખાસી જોય, નવઘણ નવસોરઠધણી.

(હે વીર ! તું નહોતો ત્યારે જે નહોતું બન્યું, તે આજ તું જીવતો બેઠે છે, છતાં બન્યું. હે સોરઠના ધણી, જરા વિચારી જોજે કે સારી કીર્તિને આ કેહું કહુંક લાગ્યું કહેવાય.

નવધણી છાતી લેલાવા લાગી મનમાં થયું કે બહેનને
એવી શી વીક પડી હશે ! આજ આ બધા ઉપકારો બહેન કાં
ચાહ કરાવે ! આગળ ચલાવ્યું.

કૂવે કાઢવ આવીઆ નદીએ ખુટયાં નીર;
સોરઠ સડતાળો પડયો, વર્તવા આવ્યાં વીર.

અર્થ—સોરઠ દેશમાં સડતાલીસો હુમળ પડયો કૂવામાં
કાઢવ જ રહ્યો. નદીનાં નીર ખુટયાં. તેથી, હે લામ ! આખરે
આંહી ગુજરાનને મટે આવવું પડ્યું.

સોરઠ સડતાળો પડયો, ધારણુ જો રહી ધીર;
સંધમાં શેકી સૂમરે, હાલવા નો દે હમીર.

કાબલીયા નજરું કરે, મુંગલ ને મીયાં;
અસરાણુ ઉર પીયાં, નવધણુ નીકળાયે નહીં.

(હે નવધણુ, કાબુલીઓ, મુંગલો અને મીયા મારા પર કુડી
નજર કરી રહ્યા છે. અસૂરોની છાતી નીચે હું કાબુલી પડી
છું. નીકળાતું નથી.)

વાંચીને રાજના શેમાંચ ખડાં થયાં. સંસતીઆને ઓળખીને
લેટી પડયા. બધી ફકીકત પૂછી નવ લાખ ઘોડેસ્વારે ને સાથે
લઈ તડાળ એ તરણુ રાજ સિંધ પર નાડયો. છ મહિનાની
મુઠત તો હવે વીતવા આવી હતી. નવધણુને જીવ અંપનો
નહોતો. બહેનને કાપડું કંવા વખતસર નહીં પહોંચાવ્યું તો ?
એ જ એની અંખના હતી. સેના અપાટાબેર અચડ વગથી
ચાલી નીકળી હતી.

છંદ સારસી.*

૧

નત્ય વળાં નવળાં દીયણુ નરહી, વળાં પુરણુ વરૂવડી.
નવ લાખ ઘોડે ચડયે નવધણુ સૂમરા ધર સલ્લહે;
સર સાત ખળસળ, શેષ સળહળ, ચાર ચક્રધર અગરજો.
અણરૂપ આયો શંધ ઉપર અળાં રજ અંખર અડી:
નત્ય વળાં નવળાં દીયણુ નરહી વળાં પૂરણુ વરૂવડી.

* ' હરિગીત ' ને મળતો જ આ છંદ છે.

અર્થ—જે વખતે રા' નવઘણુ નવલાખ ઘોડેસ્વારે લઇને સુમરાની ધરતી (ધર) ઉપર ચડાઈ કરવા નીકળ્યો, તે વખતે સાત સમુદ્રો ખગલળી ઉઠ્યા, શેષનાગ સળવળાવા લાગ્યા, અને આરે ખંડ ચળવળ્યા. સિંધ દેશ પર જ્યારે આ રૂપે રા' ચડ્યો, ત્યારે ધરતી પરથી આકાશે અંધી ચડી. હે માતા વરૂવડી ! ભૂખ્યાને સહા લોજન દેનારા હે નરા ચારણની પુત્રી, તારું કલ્યાણ થાયો !

વળાં=રાણુ=મોજન. નવળાં=રાણુ વિનાન', ભૂખ્યા. નરહીન્નરા ચારણની પુત્રી. સર=સમુદ્ર, અળાં=પૃથ્વી.

૨

ખાચૂત રમવા વેશ બાળે નેશ હુતે નીકળી;
માહેશ ડાહો, શેષ મામો, એહ બઉં પખ ઊઝળી.
દેશોત નવઘણુ જમત જણુ દન ચાડ્ય છોટી ચરૂવડી;
નત્ય વળાં નવળાં દીયણુ નરહી વળાં પૂરણુ વરૂવડી.

“ખાચૂત=સખીઓની સાથે. નેશ=સહુ ગામડું. હુતે=માંધી. દેશોત=રાજ્ય. ચાડ્ય=ચડાવી.

શંકર જેનો ઢાહો અને શેષનાગ જેનો મામો મનાય છે, એવી બન્ને ઉંઘા પક્ષની એ ચારણુ-કન્યા વરૂડી, ખોડ ગામનં પાદર પોત્તની સખીઓને લઇને રમવા નીકળેલી દૂરથી નવ ઘણુની ફેજને એણે આવડી દેખી. પોતાની સાત બહેનોની સાથે એ ચારણુ-પુત્રી નાની નાની ઘોલકી કરીને, નાની કુરડીમાં અનાજ રાંધીને જમણુ ભાતાની રમતો રમતી હતી. પોતાને મન થયું કે રા' ને પણ શીરામણુ કરાવ્યા પછી જ જવા ફઉં.”

પોતાનો પાત્રવ પાથરીને રસ્તામાં રા'ના ઘોડાની સામે ચાણણી બાલિકા ઉભી રહી. રા'એ ઘોડો થંભાવીને ચારણીને નમસ્કાર કર્યા. કન્યા બોલી: ‘માપ નવઘણુ, નીચે ઉતર. શીરામણુ લીધા પહેલાં ન જવા ફઉં.

“પણુ માતાજી, મારી સાથે નવ લાખ માણસો છે.”

“શંકર એ બધાને શીરામણુ પૂરશે.”

એ દેવી-પુત્રીની બાળ-ઘેટાઓમાં રાગને શુભ પ્રભાવ લાસ્યો. એ ઘેડા પરથી નીચે ઉતર્યો. વડ્ડી માતાએ પોતાની ઘોલકીની અંદર નાનકડા ચુલામાં દેવતા પેટાવીને નાની કુરડી ચડાવી રાંધવા માંડ્યું.

૩

હળા વાટ બહેતે કીચો ફનીઆણુ, થાટ કુણુ સર થંભવે;
મખ નાટ બોલ્યો જાટ મતસે હાટ જળ હટ કણુ હુવે.
ફેરવે આણુ ફન ભાટ ફડચી ધાટ અવળે તે ધડી;
નત્ય વળાં નવળાં દીયણુ નરહી વળાં પૂરણુ વડ્ડવડી.

હળા=લશ્કર. ફનીઆણુ=દુવેણુ=ખરાન વચન. થાટ=પેના. કુણુ સર=કોના સાર. મખ=મુખ. નાટ=ખરાળ. જાટ=ગડી, જ. મત=મુદ્ધિ આણુ ફન=એ દિવસે.

જે વખતે રસ્તામાં સેના થંભી ગઈ તે વખતે ફડચી નામનો એક ભાટ લશ્કરમાંથી પોતાનું મ્હોં જરા મરડીને, ત્રાંસી નજરે શુભાનથી વડ્ડવડીની સામે જોતો. ૪૩ બુદ્ધિનાં ખરાબ વચનો કાઢવા લાગ્યો કે: “ એવી તે શી જરૂર પડી છે કે આણું લશ્કર એક નાની છોકરીને ખાતર થંભી ગયું? આંહી તે શું કોઈ વેપારીની દુકાન છે કે અનાજ લેવા આપણે ઉભા રહ્યા? ” એવાં તોછડાં વચન ઉચ્ચારતાં જ ફડચી ભાટનું મરડાયેલું મ્હોં એમ ને એમ રહી ગયું. સીધું થયું જ નહીં. શા મટે એમ થઈ ગયું તેની ખબર ફડચીને ન પડી.

શવદેવ બેનડ આપ સમવડ ચોજ રાખણુ વડ ચડી;
તાંસળાં કીધાં પાન ત્રોડી, ઘણું સમસર તણુ ધડી
તોય ઠળા વરવડ પ્રપે કટકળ કીયા તૃપતા કૂલડી;
નત્ય વળાં નવળાં દીયણુ નરહી વળાં પૂરણુ વડ્ડવડી.

ચોજ=આખર. ઘણું=મોંઘું, દુઝાળનું. સમસર=વરસ. તોય=તારી. પ્રપે=ધરાવી દીધા.

જોટલા બધા મહેમાનોને પીરસવાનાં વાસણો ક્યાંથી કાઢવાં? એ (વચારેઠરીને વડ્ડવડીની સરખી વધતો બહેનચણી શવદેવ પોતાની

આખરૂં સાંચવવા વડ ઉપર ચડી. ચડીને ડાળી હજાવી ડાળીમાંથી તૂટી પાંદડાં બધાં તાંસળાં બનીને જમીન પર પડ્યાં. તમામને તાંસળાં આપીને વરૂડી દેવીએ કુલડીમાંથી રાંધેલું અનાજ તમામને પીરસ્યું. એ અક્ષય-પાત્રમાંથી અન્ન ખુટ્યું નહીં. એવા આકરા દુષ્કાળના વરસમાં નવ લાખ ચોદ્ધાઓને જમાડનારી દેવી ! તને નમન છે.

૫

કાપડી છે ટામ જાત્ર ધારા; એહ વહેતા આદિયા;
દોહણે હેંકણ તેજ દેવી પંચ વહેતા પાહિયા.
સત ધન્યો વરૂવડ ડિરણ રૂઝ પ્રસન્ન નવખેંડ પવડી;
નરો વગાં નવળા દંડણ નરડી વળાં પૂરત વડવડી.

આદિયા=આખ્યા. દોહણે હેંકણ=એક જ દોહણમાં. પાહિયા=જમાડવા.

અત્રી જ રીત છે લાખ બ્રજાણુ જાવઓને પણ રસ્તામાં શેકીને એક જ દોહણીના રૂ. ૧ મળે તે વરૂડી દેવીએ લે. તન ક્યા-વેલું. ધન્ય છે તારા દે. નવજ, મળતા તારી કાંતો નવખેંડની અંદર સૂર્યની પ્રભાની મારફતે મળી દે.”

પરંતુ પેલા કુટરો ભાટની ગરબન તો વડી જ રહી. એને લાગ્યું કે ચારણ-કન્યા તરબોરના કાચક, અશ્વરી કરવા લાચક અજાન બાલિકા નથી પણ મનવી રૂપે કોઈ જગદમ્બા છે, એણે સ્તુતિ ગાવ તું શરૂ કર્યું.

છાંપય છંદ

૧

આંચ ચલણુ દિપન્ન, નામ જીણુ ધર્યો નરૂપી;
જીણુ પાવસ પોખીઓ ચોહવ હેકે પર કૂંપી.
અનળ મીચણુ ઉગ્યો ઓથ પ્રવતાચળ આઈ;
અંચળો કીધ અવન્ન ધન્યો આસત ધાવાઈ.
ચારણી દેવ્ય ચરતહ નમો, કંકળ સંધ પરચો દીઅણુ;
પવણ ખટુ એમ પ્રણણુવે, સદા માત તોરે શરણુ.

આ કાવ્યને સાંધેલું કાવ્ય કહેવામાં આવે છે.

આય=અ, યા=અ } ઈપડા
ચલણુ=યાખડી=ખડા } ચાખડા

વરડીના પિતાનું નામ ચાં મહે નરો હતું.

નરપી=રડી. વર નો અર્થ ખરાબ રૂપવાળી, અર્થાત નરપી થાય.
પાસ=વરસાદ, મેઘ=ધન

‘ધા’ ઉપરથી “નરધા” સૂચવાય છે. એટલે પાવસ=નવધન.

પોખીઓ=પોખો. પોલવ=રાગ. હેક પર કૂપી-એક કુલડી ઉપર.

ખનજ=અગ્નિ. મીયંદ=પૃથ્વી. પ્રયનાયગા=પરિત. ગિરનાર. અંચળો=ઓ-
દણું. અવન=પૃથ્વી. ધાવાઈ=ધાવ ને રહી. ઠંકા=કુકુળ=કપડું. એ ઉપરથી
ઠંકળ સંધ=કાપડીઓની જમાત

મવણુ=મવન=વા } વ.છો
ખડ=અ=છો }

કુડચી ભાટનું નામ ‘વારો’ હતું. કુડચી એની અટક.

અર્થ—હો માતા! તું નરા ચાંખડાને ઘે / અવતરી, ‘વરડી’
નામ ધર્યું. એક કુલડી ઉપર રાગ ન-ધણના આખા સૈન્યને
જમાર્યું, તું પૃથ્વીની અંદરની અગ્નિમાં વિહરી, પછી પૃથ્વી-
માંથી બહાર નીકળી ગિરનારની ઓથમાં આવી વસી. બાળ-
પણમાં સૂતાં સૂતાં તેં ધરતીનું એટલું કરીને અઢેલું, અને
સતને ધવીને તું રહેતી. માતાનું પાલણુ તને નરોતું મળ્યું.
ધન્ય છે તને. તારાં એ અગ્નિને નમન છે. તેં છ લાખ કાપ-
ડીઓના સંધને પણ જમાડી પરચો દીધો. વાછો કુડચી પ્રણામ
કરીને રહે છે કે માતા, મને સદા તારું શરણ દેજે.

વરડીની જન્મ-કથ.—એના પિતા જુનાગઢમાં કાંઈ કામ
પ્રસંગે અચેત્ત. પાછળથી માતાને પ્રસવ થયો; પણ કન્યાનું શરીર
અતિશય કઠિન! મ્હોમાં લોહાતા એ નાનું કુડુંખીએને ફાળ પડી
કે એ કોઈ ડાકલેનો અવતાર હશે; એટલે એ કન્યાને તુર્ત જ જન્મ-
નમાં ખાડો કરીને દાટી દીધી. જુનાગઢમાં પિતાના સ્વપ્નામાં બધને
કન્યાએ ‘હું, ‘મેં તારે મેર જન્મ લીધો છે, પણ મને ધરતીમાં
દાટી દીધી છે. તું આવીને બહાર કાઢ.” ચારણ ધેર આવ્યો.
દોટકી જગ્યા ખોદી બોધ. અંદર બાલિકા રૂપે એ માતા રમતી

દેખાઈ. બહાર કાઢીને એનું નામ પાડ્યું વરડી; કારણ કે એનું શરીર કદરૂપ હતું.

(વરડી=ન રડી=કદરૂપી.)

પવણુ નીર તેં કહ્યું, ધંશ મથ્યે જડ બંધી;
પ્રહ્લ, તાય પ્રહ્લણી, નામ જીણુ વરૂડ દંવી.
રીઅણુ ગીઅણુ પઠૂરે, ચંદ સૂ-જ કર ધર્યે;
અવિચળ ધ્રુવ ગિરિ મેરૂ શેષ સર સાત સમર્યે.
ચોરાશ સિદ્ધ ચોરાશણી અગમગતી તું અણુવડી.
ચાંખડા-શધુ, ફરૂની ચને, વં, વંડો વરૂડી.

કહ્યું=કીધા જડ=ગડા. તાર-તુ જ રીઅણુ=પૃથ્વી. ગીઅણુ=આકાશ.
અગે=સ્થાપ્યા ચાંખડા-શધુ=ચાંખડાની દીકરા.

અર્થ—હે માતા! પવન અને પાણી તેં જ પેદા કર્યો.
(નામ શક્તિના અવતાર ગણીને આ સ્તુતિ રહે છે.) શંકરને
માથે જડા રણુ તેં જ બંધી. તું જ પ્રાહ્લણી દેા. તેં પૃથ્વી
અને આકાશ બનવ્યા અને ચંદ્ર સૂર્ય બનાવ્યાને આકાશમાં સ્થા-
પ્યા. શેષનાગ અને સાત સમુદ્ર પણુ તેં જ ઉપજ કર્યા. હે
ચોરાશી સિદ્ધાની શક્તિ ધરાવનારી! તારી ગતિ આ રીતે
અમ્ય છે. હે ચાંખડાની પુત્રી, મારી ગરહનને વાંક
હવે ટાળી દે. ”

ખટ સુંદર ચમળી ખડી, સાવળ વાઈ સપ્રે;
મરખટ બોરંગ મે, તેં વાકળીઓ વરૂવડી.

ખટ=૭ }
સુદ=રડી } =છરડી=ચરડી=કુરડી ચમળી=ચુમળી=ચાડી. ‘ચાડી’

શબ્દ ચારણી ભાષામાં “ચાપી” એ અર્થમાં વપરાય છે દાખલા
તરીકે વરૂવડીના પહેલા કાવ્યમાં “ચાડ છોટી ચરૂવડી.”

ખડી=બી રહી. સાવળ=સાદ. સપ્રે=પ્રીતથી.

મર=તણુ }
ખટ=છ } =નવ }
બોરંગ=ભાખ } =નવભાખ ધોડેસ્વારોનાજો નવધણુ
મે=ધન }

વાકળીઓ=મોલાઓ.

અર્થ—હે વરૂવડી, ચુલા પર ચરૂડી ચડાવીને તેં પ્રીતેથી શીરામણ કરવા માટે નવધણુને બોલાવ્યા.

ઘે'ડાધરેા વરૂવડી, નવધણુ ગરનારા;
શીરામણ સે'લું કીચું, જે તે જનવારા.

(નવધણુના નવલાખ ચોદ્ધાઓને પાણી પૂરું પાડવા માટે વરૂડીએ 'ઘેડાધરેા' નામની નદી બનાવી. અને બધાને શીરામણ પહોંચાડયું. વરૂવડીના એ અવતારની જય હજ્જે.)

સવારે ધૂન સેવ, બાલ બપોરે લાપશી;
દુધે ને જાતે દેવ્ય, દે વીઆળેા વરૂવડી.

વં અળે = ૧૭

આઈ ઉતરતા, કાંસેલી પાંખા કીઆ;
વાનાં વરણુ તણાં, તેં વાધાર્યાં વરૂવડી

પાખેા=કંટેાળેા. વાનાં=ચરણુ, પાખું આખર.

અર્થ—હે આઈ (મતા)! ચારણુ જાતિ રૂપી વાસણુ ઉપર કીર્તિરૂપ જે કટેવળેા હતો તે ઘણુ દિવસ સુધી સત રૂપી કસોટીના તાપથી ઉતરી ગયો હતો. તે કટેવાળેા તેં ફરીવાર બાટો કર્યો, આપણા વર્ણુની આખર તેં વધારી,

કાજળકાં ધડ ધડ કટક, પાહાડકી પોખે
ચાલી ચોંપ કર્યે, રૂપાળી દેવા રજક.

કાજળ=ધન } = નવધણુનાં. કટક=સૈન્ય.
કાં=નાં

પાહાડકી—પાડા=વિભાગ. ચારણુ જાતિના સાડા ત્રણ પાડા છે. તેમાં પ્રથમ પાડો નરા ચારણુનેા કહેવાય છે. વરૂડી પિતા નરા હતા. આઠી 'પાહાડકી' શબ્દ વરૂડીને સંબોધીને વપરાયો છે.

પાહાડકી=નરા ચારણુની પુત્રી. પોખે=તેં પોખ્યા. ધડ ધડ કટક=સૈન્યના પ્રત્યેક શરીરને. અર્થાત, આખા સૈન્યને.

અર્થ—હે નરા ચારણુની પુત્રી, તેં નવધણુના આખા સૈન્યને પોખ્યું. ઉતાવળ કરીને તું તારેા પરચો બતાવવા ચાલી.

એવી એની ક્તુતિ થોને અંતે ફરચી ભાટની ગરજન ફરી સીધી થઇ. ફરીવાર સેના કુચ કરવા સર્જી થઇ. નવધણે આરણ્ય કન્યાના ચરણમાં માથું નમાવી રજા માગી.

વરૂડી પુછે છે. “કટક લઇને કયા જવું છે બાપ ?”

“આઈ ! સિંધમાં મારી બહેન બહુતનું શિયળ રક્ષવા.”

“પણ શી રીતે જઈશ ? આડો ફરિયો ઘુઘવાટા કરે છે.”

“આપની કૃપા હશે તો ફરિયો પણ માર્ગ દેશે”

“બહુ સારું, બાપ, સુખેથી જા. હરીશ મા. તારા ભાલાની આણી પર બેસીને માતા આબો ફરીઓ શોધી લેશે. થડકયા વિના પાણી તું ઘેડે નાખજે. તારા થોડાના રમમાં છપછાળીઆં બોલશે, પછવડેની ફેરના પગમાં ખેપટ (ધૂળ) બિડાની હશે.”

નવધણ આવી નીકળ્યો. દિનરે આવીને જુએ તો સમુદ્રમાં જાનવની સેના સમાં પ્રચંડ મોખાં ત્રાડો પાળીને ઊછળી રહ્યાં છે. રા’એ તો એ અગાધ સાગરનાં અશ્વ તાંક્યો. ભાલાની આણી ઉપર ‘કાળીદેવ’ નામનું પક્ષી બેઠેલું દેખાયું. પાણી મ રસ્તો દીધો. રાક્ષસી મોખાં કેમ આરાંજિત સેનાની પેઠે મન્ને બજુ પર બસીને બડા રહ્યાં. હુણકણાગી દેવો અપડો અલ્યો. પાછળ આખી સેના આલી દેવી પે કહેલું તે સાચુ પડ્યું. એ સાગરનાં પાણી શોષાઇ ગયાં. આજે એ સ્થાનને ‘કચ્છનું રણ’ કહી બોળખવામાં આવે છે.

સામે પા. સિંધમાં ઉતરીને રા’એ ખડગ ચત્રાવ્યું સુમરાને આપેલી અવધ પૂરી થવાની તૈયારી હતી. બહુલ ઇલ્લી વાટ એતી હતી. ત્યાં તો ભાઈનાં ભાલાં અમકયાં.

નવધણુ ઘેડા ફેરવે, (એને) ભાલે વરૂડા આઈ;

માર બાણું લખ સંધવો, (મને) વિસરે વાહલભાઈ.

નવધણના ભાલા ઉપર વરૂડી દેવી બેસી ગયાં હતાં. બહુલ કહે છે, “હે નવધણ, જા સંધી સૈન્યને સંહારી નાખજે. એટલે મને મારા ભાઈ વાહલ (અમર ઉગો) મરી ગયા છે તેનો ઓરતો નહીં રહે.”

બહેનને ઉઠારીને બાઈ પાછો પોતાને દેશ વળ્યો.

સિંધમાં સોનાની ઠંટો પડેલી હતી. નવઘણે હુકમ કર્યો કે તમામ ચોદાએ અકડેક ઇંટ ઉપડી દેવી. એડ બામમાં જઈને વરૂડી માતાની દેરી ચણાવ્યું. તમામે અકડેક ઇંટ ઉપાડી લીધી. પણ રાજના રાજા અયય પરમારે અકડાગ કરી ઉદ્ધાર કાઢ્યો કે ‘હું રાજનો સ.જો ! આ હાથ ઇંટો ઉપાડવા માટે નથી, ખડગ ચલાવવા માટે છે. નહીં ઉપાડું.’

વરૂડીના ધામે સેના અવી પહોંચી. પાકરમાં બધી ઇંટો એઠી કરીને દેરી બાંધાવી. રા એ આવોને જોયું તો આખી દેરીનાં એક ઇંટ જોડેલી જગા ખાલી પડેલી. અણે પૂછ્યું. “આ એક ઇંટ કેમ ખૂટે છે ?”

માલસેએ જવાબ વાળ્યો કે “માતાનો દીવો કરવા માટે એ તો ગોખલો રાખ્યો છે.”

“એ ઠીક. પરંતુ એ એક ઇંટ ક્યાં ગઈ ?”

માલસે મંજાયા. ઉત્તર ન આપી શક્યો. આખરે માલુમ પડ્યું કે મિથ્યાભિમાની અયય પરમારે પોતાના ભ.ગની ઇંટ ઉપાડવામાં હીણપદ માન્યું છે.

એ નવી ચણાવેલી દેરીના ઉત્તરમાંજ નવઘણની તલગારને એ અયયનું મસ્તક કપાઈને નીચે પડ્યું. સેના જુનાગઢ તરફ આવી નીકળી.

વરૂડી માતા એ દેરી પસે આવ્યાં. જોયું તો અયયનું મથું ને ધડ રગગતાં પડેલાં. પોતાની દેરી પર ક્ષત્રીયનું લોહી છંટાયેલું એ દેવીથી ન સહેવાયું અયયે પોતાનું અપમાન કરેલું એ ધાંતહાસ માતાને કાને આવ્યો. તો એ એ નિરભિમાની ચારણીનું મન ન ફલાયું. જોણે એ ધડ પર મસ્તક મૂકી હાથ ફેરવ્યો. અયય સજીવન થયો.

હાથમાં બાલો ઉઠાવી ઘોડો દોડાવતા, લોહીનો તરસ્યો અયય નવઘણની પાછળ પડ્યો. જરાબર જુનાગઢના ઝાંપામાં જોણે નવઘણને પડખે ચડીને લાલોનો બા કર્યો.

પરંતુ નાથણના એ મહા ચતુર અથ અપડાએ, ભાલાનો પકાણો જોયો કે તારાળ કુત્રીને એ દૂર ખસ્યો. ભાલો પરખાઈ પૃથ્વીમાં ગયો. અથપને પકડી લીરો.

એ પ્રસંગે મીશણ કુચાળા નામના ચાણે દુહો કહ્યો કે:

જઠ ચુક્યો અપડા જી, ભાલા અથપકા;

માતા લીએ વારણાં, નવઘણુ ઘર ગાયા.

(અથપના ભાલનો ઘા અપડા ઘેડ એ ચુકાવી લીધો, તેથી નવઘણુ રાગ છવના ઘેરે અવ્યા, ને માતાએ આવાર । લીધાં.)

* * * *

અણુ ગરથ ચાણુએ સગ્રે એકણુ, પોરસે ઢળ પોખીઆ;

કે વાર છમણુ ધ્રુવે કટકળ, સદ્ર પડ કર સોખીઆ.

અણૂપ ઉઠી નાખ્ય અખા, સજળ જળ ણુ સગ ચડી;

નત વળાં નવળાં દિયણ, નરહી વળા પૂણુ વરૂવડી.

અર્થ—આ રીતે જહૂ હેશ કરીને તે મોટા સન્યને જમાડયું, અને સમુદ્રને શે પી લીધો.

કામઈ તુંહી તુંહી કનન, અથ દેવી આવડી;

સમદેવ તુંહી તુંહી જ્યેગન, ખરી વા ખમડી.

વડદેવ વડીઆ પાટ વરૂવડ, લીય નવનખ લોખડી;

નાય વળા નવળાં દિયણ, નરહી વળાં પુણુ વરૂવડી.

(કામઈ, કરનન, સવદેવ, એરહ અને ખોડીઆર*—એ તમામ દેવીઓ રૂપે તું લીલા રંગી રહી છો હે વરૂડી દેવી ! ‘નવગણ લોખડીઆળી’ નામની વિખ્યાત એ તમામ ચારણી દેવીઓ તારાં જ જૂઠાં જૂઠાં સ્વરૂપો છે.

---

*ખોડીઆર દેવી એક પગે ખોડાં હોવાથી તેને ‘ખમડી’ એણું નામ અપાયું છે.

આઠ પહોર

પહેલો પહોરો રેનરો, કિવડા આકમઝોળ;
 પીયુ કંટાળો કેવડો, ધણુ કંડુની લોળ.
 દુજો પહોરો, રેનરો, વધીઆ નેહ સનેહ;
 ધણુ ત્યાં ધરતી હો રહી, પીયુ અપાટો મેડુ.
 ત્રીજો પહોરો રેનરો, કિવડા સાખ લરે;
 ધણુ જીતી પાચુ હારીઓ, નાખ્યો હાર કરે.
 ચોથો પહોરો રેનરો, બોલ્યા કૂકડ કામ;
 ધણુ સંભાળે કચવો, પીયુ સંભાળે પાગ.
 પાંચમો પહોરો કિવડો, ધણુ ઉભી ધરતી ર,
 રમજીમ રમજીમ હો રહી ચૂડા કંડુ હાર.
 છઠ્ઠો પહોરો કિવડો, રૂંદ આ નમ્રાવર;
 તન ચેઆ મન હાસી, નાણાં ધીની ધર.
 સાતમો પહોરો કિવડો, પીયુજી સાત એ જામ;
 પીયુજી લવ અંજણ, ધણુ ઘેળે પીયુ ખય.
 આઠમ પહોરો કિવડો, ચડો તિહાં વા;
 ધણુ મરે ને પીયુજીમે (તમે) ફેર (માના ખાંડ)

એ શત્રો પહેલે પહોરે ૧૪ ગૃતમાદીવા ઋણકુળે ૧ પહોરો કેવડો
 સરખો સવાસભર્યાને સુંદર લાગતો હશે, અને પત્ની પાંચમાથી નવમીક ઢેકી
 મનોહર મુગિ રેમ હોય, એવ દેખાતી હતી. (ધા = ૧૦૦ નાળી). બીજો પહેર
 થયા ત્યાં તો એ અભણ્યાં યુગલની વચ્ચે પાર વાર પીનિ વધી પડી. તરસી
 ધરતી ઉપર અવાડીકો મેઘ વરસી રહે, તેમ રીતે પ્રીતિની તરંગી એ પત્ની
 ઉપર પતિની પ્રેમ-ધારાઓ વરસવા લાગી. ત્રીજો પહોરો દીવ આતી સાક્ષી
 રાખીને પ્રીતિ ॥ ખેલ ખેલાયા. પત્ની પાસે પતિ હારી ગયો. હારીવા પતિને
 કમળમાં શીર તે રાખ્યો ? હૃદયનો હાર કરીને. ચોથો પહોરો તો પ્રભત પડ્યું.
 કૂકડા કાગડા નાચ્યા. સ્ત્રી પુરુષે વસ્ત્રો ધર્યાં. પાંચમો પહોરો પત્ની ધરને દર-
 વાજે ઉભી રહી. એના હાથમાં ચૂડીઓ રણજીતી હતી. છઠ્ઠો પહેરો સોજન
 કર્યા. તન્નર ચોખા, મનરૂપ લાવસી અને તેમા આખોનાં અમીરપી ધીની
 ધાગઓ પડી. સાતમો પહેરો પતિ વાડીએ જઇને ફેરીઓ લાવ્યા. પત્ની એ
 ફેરીઓ ઘોળતી જ્ય ને પતિ ચૂસતો જ્ય. આઠમો પહેરો ફેરી વાર કિવડાની
 અંદર વાટ પેટાવી. પતિ ખડખડ હસે છે. પત્ની ધીર ધીર મલકે છે.

એસી હજાર વાંચનારાઓ

માં

તમારી જાહેરખબર વંચાવવી હોય તો

“સૌરાષ્ટ્ર” માં

તમારી જા. ખ. મોકલો.

ભાવ ઇત્યાદિ માટે લખો.—

વ્યવસ્થાપક, સૌરાષ્ટ્ર

રાણપુર—બી એસ. રેલ્વે (કાઠિયાવાડ)

આપણો દુર્ગંધ મારતો સંસાર
આપણાં સડેલાં રાજસ્થાનો
આપણું કુત્સિત જાહેરજીવન

એ બધા સંબંધી

સાક સાક વાતો,
નર્યાં નગ્ન સત્યો,

જાણવા હોય તો

વાંચો

પુરુષાર્થ

(માસિક)

તાંત્રી—કુલચંદ દેસ્તુરચંદ શાહ.

ડેમી આઠ પેજ પાનાં ૩૨

વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

લેખો—વ્યવસ્થાપક પુરુષાર્થ.

રાણપુર, -ખી. એસ. રેલ્વે, (કાઠિયાવાડ.)

કેલેરા.

હાજરો માણસો
અચી ગયાં છે.

ઉલટી.

સરદી.

જવેરીયન
જીવનમિશ્વર

૧૬૧

પેટના દુખાર માટે અકસીર.

(હાથ ચક્ર ત્રીગુણ ખીરાજી-એ રાહ)

અજબ થશે નહીં ગજબ દવા છે, ગુણમાં તેતો બાકી,
 ૧૫ખ્યાત વિદેશે નામ કાઢતાં, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી
 ઘણું વખાણે દરદ મટયાથી, દવા તણી જોઇ હુશીયારી;
 ફનેહમદ ગુણ કાઢા તેમાં, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 ફેગદ ફાંસા મારો નહીં સઉ, રાખો શંકા ધરખારી;
 અઠધી રાત્રે કામ પડે ત્યારે, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 ઉલટી, કાઠા, રોગ કેલેરા, અચા તેનાથી જે હારી;
 વિશ્વાસ રાખી દવા ખરીદો, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 પેટ પીડ, ગોળાનાં દરદો, સરદી હોયે નરનાકી;
 કંટપટ મસળી પીયો તમે તો, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 મરડી, મેલેરીયા, તાવ, તરીયામાં, ચાલે નહીં કોઇ હુશીયારી;
 તેવાં દરદો ખચીત જાણે, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 હાલ દુઃખારો; પીડ વીંછીની, રીઠ પડાવે બહુ બારી;
 રડતાં હસતાં થાશે જલદી, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 બાલ રોગ; સુવાવડ રોગે, જાણો નહીં તેથી હારી.
 અનેક રોગને હઠાવનારું, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.
 ખલાસી ચકલો ખાસ જવેરીયન, મુંબઇ નગરી ગુલબારી;
 દવા મળે છે દોડો કંટપટ, જીવન મીક્ષચર ગુણકારી.

વાપરીને ખાત્રી કરો,

દરેક દવા
 વેચનાર પાસેથી
 મળશે.

બનાવનાર,
 બી. એચ. જવેરીયનનો કું.
 ખલાસી ચકલા મુંબઇ ૩.

સુવિધેશના રચેલા જ્યોતિષપના

ત્રણ મહાન ગ્રંથો

૧ આરંભ શુદ્ધિ કર્તા આચાર્ય શ્રી હરિભદ્રદેવ સ્. રિ આરંભનો વિષય તેના નામ ઉપરથી જ જાણવામાં આવી શકે છે. દરેક કાર્યનો આરંભ કરવા માટે કેવું મુહૂર્ત લેવું તે આ ગ્રંથ દ્વારા સમ્યક્ સમજી શકાય તેમ છે. મુહૂર્ત અને તેને જગતા યોગ, કારણ, ગણિત, કલ્પ વગેરે સમસ્ત ઉપયોગી વિષયો આ ગ્રંથમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર, યોગ, રાશિ, ગોચર, વિદ્યારંભાદિકાર્ય, પ્રયાણ, વાસ્તુ, જનન, અને પરચરણ અનેક વિષયોની જોડી તે સુદર રચના કરી છે કે માત્ર આ એક જ ગ્રંથ પાસે હોય તો ઉપરના કેમપણ વિષયને જાણવામાં કઠી પણ જીલ થતી નથી. આવા અતિ ઉપયોગી પુસ્તકને ગ્રંથ કર્તાએ સપ્રમાણ અને ફલિશ્રુત બનાવવા માટે જ્યોતિષશાસ્ત્રના લગભગ સાતેર ગ્રંથકારો અને ગ્રંથોના પ્રમાણો આપી પોતાના વિષયને મહત્વવાળો બનાવ્યો છે.

૨ લભ શુદ્ધિ કર્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ આ ગ્રંથમાં તેના નામ પ્રમાણે લાભની શુદ્ધિનો વિચાર કરવામાં આવેલ છે અને દીક્ષા, ઉપરચાપના અને પ્રતિષ્ઠાના લાભનો નિર્ણય કરવા માટે આ ગ્રંથના ખાસ રચના થયેલા હોઈ દરેક વિદ્વાનોને અને દરેક બંધુઓએ આ ગ્રંથ પોતાની પાસે રાખવો જોઈએ.

૩ દિન શુદ્ધિ કર્તા શ્રી રત્નશ્વરસૂરિ. આ પરમોપયોગી ગ્રંથમાં વાર, નિથી, કરણ, નક્ષત્ર, તારાબલ, યોગ, પ્રયાણ, ચત્યકરણાણિક, મૃતક્રિયા, દિક્ષા, પ્રતિમા વગેરેનાં મુહૂર્તો વિગેરે ખાસ જાણવામાં આવેલા છે.

જો ગ્રંથો ગુજરાતી ભાષાંતર કરાવી બાલમોઘ અક્ષરમાં એક જ બાંધમાં આવેલા છે. ત્રણ ગ્રંથનો કિંમત રૂ. ૧૦-૦-૦ નામદાર સરકારે સુંબઠ ઇલાકાની સ્કુલોમાં ધનામ આપવા મંજૂર કરેલ છે.

વિદ્યાર્થી બંધુ,

કિંવા ચારિત્ર સુધારણા સંબંધી શિક્ષણ.

કિંમત ૩-૦-૦.

એકસો નકલના ૧૫-૦-૦.

નામદાર ગાયકવાડ સરકારે મંજૂર કરેલું અને વિદ્વાનોમાં પ્રશંસા પામેલું.

પિતાનો પુત્ર પ્રત્યે ઉપદેશ.

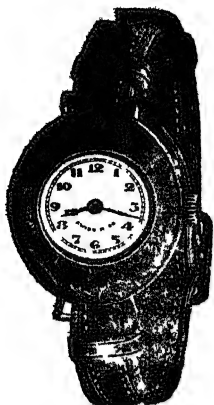
કિંમત ૦-૪-૦.

એકસો નકલના ૨૦-૦-૦.

આવડે લખિસિંહ માણેક

ધનજી સ્ટ્રીટ, સુંબઠ

કેમ સાહેબ, આ વાત તમારા ધ્યાનમાં ઉતરે છે ?

ફક્ત ૭૫૫ આનામાં મનપસંદ
 “રીસ્ટવોય” મેળવવાની યોજના,
 અબજ થશે નહીં, તદ્દન સાચીજ વાત છે.
 અમારી કંપન તરફથી દરરોજનર કુપન
 પાસ કઢાડેલાં છે. તેમાંથી ૬૦૦૦ વેચાઈ
 ગયાં છે. બાકી ૪૦૦૦ રહેલાં છે.

તેમાંથી દરરોજ વેચાતાંજ જાય છે
 વાહેલો તે પહેલો, મોડું કરશે તે
 પસ્તંગો. ૧૦,૦૦૦ પુરાં થયે મળશે
 નવી માટે આજેજ ૧૧૨ મોડેલી કુપન પાસ
 ગળો, જેમાં તરફ ટીકીટ છે આનાની
 કોમો: તમારા દોસ્ત ખીરાદરમાં વેચી નાખો
 દો. રૂ. ૩૧. ૧૧ નુલ થશે તમે જેમને
 દોગો વેચો જેમને હમારી ઉપર રૂ. ૧૧૧

મોકલવા કરેલ. આરી આર મિનિટ પીફ કરનાર દરેક ધરાક હમારી
 ઉપર દો રૂપીઆ પ્રમાણે ૧૧૧ ના આરજી મોકલો એટલે તમારા
 આરે ધરાકને અમે ખીજ પાંચ મિનિટ ૧૧૧ કુપન પાસ મોકલશું;
 અને તમને ૬૦ જાના રી ૧૧૧. ગાયી એક રીસ્ટવોય મોક-
 લશું મનીગ્રાડે ૧૧૧ વખત તમારી ખીજ કરેલી ટીકીટને
 નંબર હાથને બાંધે આરજીમાં ૧૧૧ આકડો લખજો એટલે

આંખોને ઉઠી વળગ તેવાં મનપસંદ

નીકલનાં, સીટવગનાં, લીટનાં, ગોળ, ચોરસ, ૧૫૫૫૫, આઠ
 ખુણનાં, એમયોગ સદાં, એકન્ડવાળાં, રેડીનાં, છીપનાં વગેરે વિગેરે
 સાડ જાતમાવી ગાંધ પાણી એક રીસ્ટવોય મોકલવામાં આવશે પસંદ
 નહીં પડે તે પાણુ રાખ્યાં આ: માખજો મોઈ ૧૧૧ રીસ્ટવોય
 ગીની કરતાં હાલું અને એ રૂપીઆઆર વળતમાં છે.
 પટા પેટી અને આર વર્ષની ગેરડી સાથે આપશું.

તા. ૧૦-૬-૫૫ નગર ભંધુ ૧૬૨૦ તો ૩૧-૧-૫૦ મા મળશે
 ની. પી પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૬-૦ વધારે.

વધુ હકીકત બાજુવા મટે અલગ આનાની ટીકીટ મોકલી કેટલોક મંગાવો.
 અનીઓડર મોકલવાનું અમે “રીસ્ટવોય” મેળવવાનું ટેકાણું:-

દીક્ષાવર એન્ડ કંપની, પામધુની જંકશન નં. ૩, સુબ્રમ.

વૈદિક વિજ્ઞાનનાં હોઈ માટે
જસમાધનનો સાર્સાપરિવાર

સૌથી ઉત્તમ દવા છે.

પ્રમેહ

ચાંદી

પાંદે-

ટીક

કોલ

કમાળ

ખસ

ખજાં

કરાજ

કુન્સી

કોડા

સંધીવા

ગ્રીકાશ

નખળાઈ

અચ્છા

કબજાત

શરીર

સાંધા

કાળા

ડાઘા

પડવા

વિગેરે

જસ્માદન
આયુર્વેદ
સાર્સાપરિવાર
વિષકલેભાગ્યવત્
શુદ્ધકરુણશાસ્ત્રી
સર્વોત્તમ ઔષધ
જસ્માદન એન્ટી
નિડિયાલ

અનેક રોગોમાં અજગ્ય ગુણકારી દવા છે.

વાપરે અને આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ કરે.

કોમલ રા. ૧૧૧ વી. પી થી રા. ૧૧૧૧ ત્રણ શીશી
વી. પી. થી રા. ૫૦ = ૬ શીશી વી. પી. થી ૯ =

દરેક ગામમાં એજન્ટ જોઈએ છીએ.

કેસાણું:—જસમાધન એન્ટી,

નિડિયાલ (ગુજરાત).

વગર ઇચ્છાએ વાળ કાઢવા માટે

બાદશાહી સાયુ

બાદશાહી સાયુ—સફાઈથી વાળ દુર કરવા માટે જગપ્રસિદ્ધ છે.

બાદશાહી સાયુ—વાપરવાથી ચામડી બળતી નથી અને કાળી પડતી નથી.

બાદશાહી સાયુ—હિંદુસ્તાનમાં હજારો દુકાનો પા મળે છે.

બાદશાહી સાયુ—હરવખતે વાપરવાથી કાંઈ નુકશાન થતુ નથી.

બાદશાહી સાયુ—વાપરવા ખાસ બલામણુ કરવામાં આવે છે

બાદશાહી સાયુ—વાપરનારાઓ સંપૂર્ણ સંતોષ પામ્યા છે અને તેને માટે કલકત્તા તથા કરાચીના પ્રશસ્તિમાથી મેનાના ચાંદ મળેલા છે

બાદશાહી સાયુ—સ્વદેશી સાયુ જે અને મગરૂર થવા જેવું , કે સ્વદેશી સાહસમાં હિંદુસ્તાનમાં તેમજ હિંદુસ્તાન બહાર સારી નામના મેળવી છે

બાદશાહી સાયુ—ત્રણ ગોટીના બાકસનો રૂ ૧) પો ૦૧ ડઝન ગોટીના ,, રૂ ૩) પો માફ.

ગ્રાહકોને ચેતવણી—બાદશાહી સાયુની વધુ ખપતી જોઈ કેટલાક દગાખોર હલક વેપારી બાદશાહી સાયુ મળેલો હોય છતાં તેને બદલે પોતાની બનાવટનો યા બીજો બનાવટનો હલકો મલ વધુ નફો મેળવવા માટે ગ્રહકોને ઉધુ સમજાવી આપવાને પ્રયત્ન કરે છે અને સાયુના બાકસમાં સરખાપણુ હોય છે જેથી જાનણુ લોક તેવા દગાખોર વેપારીથી દુરાય છે માટે તેવી બનાવટથી સાવચેત રહેવું

સી. સી. મહાજન એન્ડ કું.

સુબંધ નં. ૨

(ભાગ ૧ થી ૮) વિશ્વમોહિ નિ (ભાગ ૨ પુસ્તક) (ક્રમાંક ૨૫૬)

લેખક: સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાકળેશ્વર મહેતા.

ખાસ લાલ—આઠે ભાગ સાથે મંગાવનારને આઠ ભાગની કિંમત રૂ. સોળ છતાં રૂ. ચૌદમાં મળશે. બપોળે ભાગની છુટક કિંમત રૂ. ચાર થશે.

કુટુંબમાં અને લાયબ્રેરીમાં રાખવા લાયક વાર્તાઓ.

(સંગ્રહ લોકપ્રિય નવલકથા માની નમોસ્તમ પસંદગી ')

કાળરાત્રિનું ખૂની ખજાર

ભા. ૧-૨		સચિત્ર
		૫ મી આવૃત્તિ

 ૬-૦

ઝેરી જમાનો ભાગ ૧ થી ૫

	સચિત્ર વાર્તા
	૧૫ મી આવૃત્તિ

 ૧૧-

ખડાદુર ભાળા મા. ૧-૨ [સંપૂર્ણ વાર્તા] ૩-૦

જુદમી જાતીનું ચાને ધુજતી ઘેરા [મેઘ વાર્તા] ૩-૦

પદ્મલતા અને કંટકમાં ગુલાબ [સચિત્ર] ૩-૦

રણધેલા રજૂ થતો ભાગ ૧-૨ [સચિત્ર] ૬-૦

મધુમાલતી

બા. ૧ થી ૫		માગ મિલકતી ચા
૧૨૬ પાના		સચિત્ર

 ૮-૦

ચુડેલનો ચમત્કાર [મુદ્રી - સંપૂર્ણ ?] ૩-૦

પેશાવરની પદ્મી [અતિહાસિક] ૧-૮

કૈલાસ કુમારી

નવીન રંગિક નવ લા
[છાયા છે નામ નોંધાવો]

 ૪-૦

* સમગ્ર પુસ્તકો મંગાવનારને વાણું સાથે કમીગન મળશે.

કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ,
મહેટી હમાચ, અમદાવાદ.

જૈપુર ઝવેરાતનું ધામ છે.

જોવા લાયક સુંદર શહેર છે.

ઝોરાતને લગતો ભારે હક્કો માલ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં અમો જથ્થાબંધ પુરો પાડીએ છીએ.

જૈપુરનો વીશ વર્ષનો અમને અનુભવ છે. રાજ્ય-રજવાડા તેમજ વેપારી ગાને પુરનો સંતોષ આપેલ છે આડનથી ઝવેરાત મેકલનારને તથા બને વંપુર અવનારને વેચના તથા ખરીદવામાં બનતી મદદ અમે સમગ્ર આપનામ. આવે છે.

એક વખત કામ પાડનાર કાયમી અમારા ગ્રાહક બને છે એ મમારા અનુભવ ને પ્રમશ્નિક વ્યવહારને અભરી છે.

ફેન્સી અવાજદાર અને જડાઉ માલ ઉપગંત છટું ઝવેરાત-લીના, પાના માણેક, શની, પોખ-રાજ, લશણીમા, ગૌમેદક, મોતી, બતન તથા વીધેલા અને ઇમીટેશન તમામરગના-ગમે તે જથ્થામાં કીકાયતથી પૂરા પાડીશું. કીરિામું નોંધી લ્યો.

ઝવેરી દુકાન ત્રાલુવન

જૈપુર સીટી Jaipur-City.

તારનું સરનામું-'Nakaada'

મોતી અને મોતીના હાર.

સાચાં મોતીને રક્કર મારે અને લલલલા ઝવેરીઓ પરીક્ષા કરવામાં લુલ કરે તેવાં મોતી (ખંગડીઓ, કાપ તથા ખીજા દાગીનાને ઉપયોગી), તેમજ મોતીના ચઢતા દિત્તતા હાર તથા કંઠીઓ ધ્યાનસસ્તા લાગે હમારે ત્યાંથી મળશે. નમુનાનાં જુદી જુદી જતનાં, નવ મોતી ૧૧ રૂ. એ મોકલી ખાત્રી કરવા લલ. ૫૫૫ છે. ન. ચેના કોષ્ટ ૫૫૫ ઠંકાણે મળેા યા લખો:—

ગોરધરલાલ કોહાવાલા }
લાહીનીપોળ-અમદાવાદ }

શાન્તિ અધર્સ.
નડિયાદ.

ધોનાજના પ્રસિદ્ધ શુદ્ધ સ્વદેશી ધાખળા વિ.

ધાખળા રૂ. ૧૦ થી રૂ. ૨૫, કોટનું ગરમ કપડું વાર અકના રૂ. ૨, ધાખળી... ઓધારીઆ. ગરમ રૂમાલો વિગેરે શુદ્ધ સ્વદેશી દીનની ખતાવતેના મલ જમતો રે, ય તે નીચેને સિદનામે પત્ર વ્યવહાર કરો.

મોહનલાલ નાગજ ચીનાધ

ધોનાજ—કાઠિયાવાડ.

જે. ખામુની કું.

સુલજ જેઠા રોડ, નં. ૨૬૪-૬૬ સુખધ.

ખંગાળી તથા (જલાયતી સ્વદેશી ધોત આના વેપારી,

અમારે ત્યાં જથાખંધ તથા પરચુરણ ચલુ જમના પ્રમાણે નવી જ ઘોડરના ધોતીઆ મળશે. એકજ વખત ત્રી. પી. થી મંગાવી ખાત્રી કરશે.

કાળાં ન થનારાં રોલડ ગાલડ સોનાનાં ધમળાં.

ખમીસનાં બટને રૂ. ૩, ચંદ્રહાર રૂ. ૪, મગસાળા રૂ. ૩, હીરાકંઠી રૂ. ૪, મોહનમળા રૂ. ૪, ધીઆળને છંકો રૂ. ૩, એનોગ જેડી રૂ. ૧૧, ખંગડીઓ જેડી રૂ. ૨૧, વીરી રૂ. ૧, ચોરસી રૂ. ૪, ગેચી રૂ. ૪, હાથનાં કડાં જેડી રૂ. ૩.

વાળ કાળા કરવા મારે ખીજાળી સાણુ આ સાણુથી વાળ કાળા થઈ હમેશાં રહે છે, ૩ ડખીલું પાકસ રૂ. ૧૧.

ઠે. વજ્રહાર કંપની, ગિરગામ સુખધ.

Complete Satisfaction] આગમાં અમૃતધારા શું છે ? [Trial order solicited.

ચાર તથા આગથી બચાવનાર તમારો જીનો

અને જાણીતા મિત્ર

કાયર પ્રકૃતિજેરીઓ

તથા કેસ બોક્ષ બનાવનાર

૫૦ વર્ષની જીનમાં જીની પેઢી ફક્ત આ એકજ છે.

જેની તાજાગાંધ્યાના મહારાજાઓ, બેકો તથા સરાફી પેઢીઓમાં હજારો જાતોના છે. પાર્ક જેરીની આગમાં અખરો થયેલા તેના સર્વોચ્ચ મોજીદ છે. લાવ તાલ માટે રૂબરૂ મળેલા થા લેખે —

મીસ્ત્રો વલ્લભદાસ જે. એન્ડ સન.

ફકે ન નં. ૩૦૪૮, પાનકારને નાકે,

અમદાવાદ.

સંકેતો દરદોનો અકજ ઇલાજ

અમૃત જીવ.

આ જેકર તાપી આવર્ણશી, સળેખમ, માયાનો ભાર, સાબુકા, ચરાકા, જીન જાંકડી, કાલજાન, પીક, આરો, અલ્બર્જ, અલ્બર્જી, ચાળા દુખવો, દાતમાર્થી પેઢી નીકળતુ, કેલેરા, અતિ-સાર, ઉલ્લી, વાનુ જેત કંખ, સદી વીગેરે ફક્ત પાંચ મિનિટમાં મટે છે, તે જામરો, ખામી, દમ, તાગ, કફ, દાવ, પ્રતિબો દુખાવો, ઝાડા, સંગ્રહણી, હીલ્ડીંગીઆ, દરાજ, ધાધર, ખસ, ખરજતુ સંધીવા, લકવો, સાધાનો દુખારો, હાથ પગનો ફાટ, તોડ, ચુથારો, નિર્બળતા, હસ, મસા, મેના દરદો, અંડટુદિ, નપુશ્કતા, બરોબ પ્રદરરોગ, તાવ, નાફ, વાળો વીગેરે દરદો ઉપર એકજ દિવસમાં સારો ફાયદો થાય છે. મળવાનું ટૂંકાણું.

મેસર્સ. એલ. જે. મણિકાન્ત

સુ. ઘીણોજ, બાયા-મેસાણા ઉં. શુજરાત

નિર્ભય

ખાત્રીવાળી અચૂક ગુણકારક અને અકસીર ઢવા

એમ્પ્રોશીયા

એટલે

સ્ત્રીઓનું અમૃત

એમ્પ્રોશીયા ચાલુ જમનામાં

સ્ત્રીઓની તમામ જાતની વ્યાધિ
દૂર કરવામાં સૌ. શ્રેષ્ઠ છે.
કિમત ખાટની ૧ ના રૂ. ૧).

વધુ માટે લખો. -

વીરીયલ એજન્સી,
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

પાસપોર્ટ

ટીકીટ

દુનિયાના કોઈપણ બંદરે જવા માટે પાસપોર્ટ કઢાવી
આપીએ છીએ, તેમજ માગો તેટલા વખતની અંદર પાસપોર્ટ
આપીએ છીએ તેમજ ઇસ્ટ અને સાઉથ આફ્રીકા, એકન,
મોરીશ્યસ વિગેરે વિગેરે બંદરોએ જનાર પેસેન્જરોને સ્ટીમરની
ટીકીટો અપાવી સુખરૂપે વગર તકલીફ સ્ટીમર ઉપર જાતે
હાજર રહીને ચઢાવીએ છીએ. વધુ વિગત માટે જાને મળો
અગર પત્ર વ્યવહારથી પૂછાવી જુઓ

જવાલાઈ બી. પટેલ

તારનું સીરનામું:-

આગબોટ-બોમ્બે

Agboat-Bombay.

પેસેન્જર એજન્ટ

માણેક બીરડીગ, પટેલે માળે

અમૃતવાડીના નાકે મુંબઈ નં. ૪

સીમાર લાઇટર !!!

જર્મન અનાવટના મજબુત, સુંદર,
દીવાલગીની ખીલકુલ જરૂર વચરના,
જુડી જુડી જાતના ખીડી સળમા-
વવાના સંયા અમારે ત્યાં મળશે.
કિંમત રૂ. ૦૧૧, ૧, ૧૧૧, ૨, ૨૧૧,
૩ અને ૪. ચિત્રવાળું સુચીપત્ર મફત.
લખો:- નીચેનું સરનામું.

છેલ્લે અમેરિકન ડૉ. મુજમ આંખનો તંપર મફત તપાસી
હુંડા ખન પેખલના ચરમા
નુર મોરી કમાતમાં ખેનાડી જેકન કિરાને આપીશું.
ચરમા પાપતની કોઈ પાગુ જાતના મલામ મફત આપીશું
વધારે ખુલાસા માટે લખો:- દોરશી બ્રધર્સ,
રીચીગડ, પાપપોળના નાકે, અમદાવાદ.

જીવનરસાયન દવાઓ

જર્મન ડોક્ટર નુસ્સરનો આ ઘોળી, ગળા, ખાર દવાથી સર્વ
રોગ મટે છે. કયા રોગમાં કઈ દવા કેમ લેવી એ જાણવા પ્રન્સીપાલ
કણીઆ ફ્રેટ રૂ. ૧૧૧ નું જીવન રસાયન શાસ્ત્ર વાંચો. છેક
નાના બાલકથી વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરુષ સર્વને તદ્દન નિર્ભય છે, સગર્ભા
સ્ત્રીને પણ અપાય છે. બાળક હોસે ખાય છે. ધર્મનો બાધ નથી. સસ્તી
છે. નવું સુચીપત્ર મંગાવો.

૧ આંસની બારે શીશીના રૂ. ૭-૮-૦, શીશી રાખવાની પેટીના રૂ. ૨૫

બ્રાહ્મી આંખના તેલ નં. ૧૨૧૪

વસાણાં અને મીઠા તેલથી બને છે. વાળ વધે છે. ઉંઘ સારી લાવે
છે. મગજ તથા આંખને ગુણકારી છે. સ્મરણશક્તિ સતેજ થાય છે.
આંસની શીશીનો રૂ. ૦૫, ૨૫ રોરનું ટીન રૂ. ૩) ૫ રોરનું ટીન રૂ. ૫૫

અંપકલાલ મગનલાલ

મતાપ બિલ્ડિંગ, લાવનગર.

અમહાવાદમાં એકલા જાણીતા સાયન્ટીફિક રીતે આંખો
તપાસી ચશ્મા બનાવનારા.

પેશોતન એમં હસ્તુરની કુંં

આંખો સાયન્ટીફિક રીતે તપાસી ચશ્મા બનાવનારા.

પરવર ડી. એન્ડ કુંંપની-૫૦૨, ત્રણ દરવાજા-અમહાવાદ

શા માટે સરવું રોધી બીન અનુસરીઓ પાસે હલકા ચશ્મા લઈ આંખો
બગાડો છે કે જ્યારે ગમી પેશોતન તમારી આંખો છેલ્લામાં છેલ્લી રીતથી
તપાસી મનપસંદ દરેક કીસમની કમતોમાં કેંચામા ઉચા ફ્રેટ કોસ્ટલીટી
બરીલીઅન પેખલના તેમજ દરેક બનાવ કમ્પાઉન્ડ સીલીન્ડર, એ.સી. તેમજ
રંગીન ચશ્મા, બહુકાલ ચશ્મા બનાવી આપે છે. તડકાથી તેમજ ધુળથી
બચાવવાના પંડા ગોખત અગ્ર્યુવેટ વગેરે ફ્રેટાઈન ફ્રેટાઈન નળી ગ્રાફો
ઇનશાતની નકલી આંખો પર્જા સકાઈ રી બ્રાડી અ પવામા આવે છે

એ માટે ગમી. પેશોતન પચીપચી વધુ વરસને અનુભવ ધરાવવા
તપાસના સારા સરદીગ્રીફેટા ધરાવે છે, તેમજ ટંક વખતમાં ગુજરાતના લોકોએ
તેમની પાસેથી મારો સંતોષ મેળવ્યો છે અજ એમની ખાત્રી કરી
આપે છે. એમની એકજ મુલાકાતથી તમને પૂરતો સંતોષ મળે

આંખો માટે અકસીર દવા.

ઐનોલ—આખમા કુલ પડયુ રોય, ખીલ થયા હોય, પડે બંધાઈ
આખ ઉઘડતી નહીં હોય એ વગેરે માટે આ દવાના બબ્બે ટીપાં વાપરવાથી
કુંક વખતમાં આરામ થાય છે. કિંમત રૂ. ૧.

પર્લ—તામની દવા કુલ તેમજ જીવાનોએ આંખમાંથી ચીકણા વહેતા
પાણી, આંખો લાલ થવી, સુજવી, આંખો આવવી તથા તેમાં ખજવાળ
આવવી વગેરે દરદાને તરત આરામ કરે છે. કિંમત રૂ. ૦-૧૨-૦

ટપાલ ખરચ આગમજથી મોકલી આપવો વીં પીં થી મોકલીજું.

કોલેજો, હાઇસ્કુલો, કલેજો અને હામખાતાને માટે ખાસ

અમુક્ય લાલ અને ઉત્તમ તક

અમારે ત્યાં ક્રિકેટનો તમામ સામાન ટેનીસ રેકેટ, બેડમીન્ટન, ક્રિકેટ-
બોલ, કુટબોલ વગેરે ધણી બતનો અને સારા ઉંચા મેકરનો ધણીજ ફિટાઇત
કિમતથી મળી શકશે. એક વખત મંગાવવાથી ખાત્રી થશે.

પરવર ડી. એન્ડ કુંંપની.

વાળ કાઢવા માટે સુપ્રસિદ્ધ

રાબરાણી સાબુ

વાપરેા

આ સાબુના ઉપયોગથી ચાતડી બળતી નથી; દુર્ગંધ છુટતી નથી; તેમજ ડાઘ પડતો નથી. ઘણી સહેલાઈથી વાપરી શકાય છે. વારંવાર વાપરવાથી મોં નુકશાન નથી. વાપરવાને ખાસ લલામણ કરવામાં આવે છે.

ત્રણ ગોરીના બાકસ ૧૦૦ રૂ. ૧. ૮૫ લખાઈ ૪ આના.

ડી. પી. લાલની કું.

બારભાઈ મહોલ્લા, મુંબઈ.

ખુશબોના બબનો

ઓટો મધુરી

આ સેન્ટ તેના નામ પ્રમાણે ઘણું મધુર અને ટકાઉ છે. રૂમાલમાં રૂબા બે ચાર ટીપાં છાંટવાથી તેની સુગંધ આસપાસ ફેલાઈ રહે છે, અને તે ઘણો વખત ટકી રહે છે.

એક વખત આ સેન્ટ વાપર્યા પછી બીજા હલકા સેન્ટો વાપરવાનું તમોને મન જ નહિ થાય.

કિંમત—મોટી બાટલી રૂ. ૨—૦—૦

„ વચલી બાટલી રૂ. ૧—૪—૦

„ નાની બાટલી રૂ. ૦—૧૨—૦

ટપાલ ખર્ચ જુદું.

ડી. પી. લાલની કું.

બારભાઈ મહોલ્લા, મુંબઈ.

માત્ર વાર્ષિક રૂપિયા પાંચમાં

ડેમી ૧૨૦૦ થી ૧૫૦૦ પાનાનું

અતિ રસિક વાંચન

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય શ્રેણી

આપશે.

ગ્રાહક થવા તુરત લખો:

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

રાણપુર; (ખી. એસ. રેલ્વે) કાઠિયાવાડ.

પહેલી સરત

એકેકે આ વાર્તા વાંચીને તમારે કલ્પના કરવા પડે. નહીં કે આ તે કયા રાજ્યની વાત છે. શાહિયાવાડના : રાજાઓની મનોદશા, અધિકારીઓની નાલાયકી, પ્રજાના સેવકે કુપ્રવર્તનો દંત્યાનુ મુકર ચિત્ર દેખાને તમારે આ વાર્તા વાંચે જ પડશે. 'સૌરશ્ર'માં તે હપામ ગઈ છે. હવે તે પુસ્તક : બહાર પડે છે. 'નું' નામ

રાજમુખ્ય.

હેમા ૨ '૭૭ આગરે દાંત્યા પાના' કિંમત ૦-૧૨ ૧
ત્રિજી ૨ નાલો

આપર્યક વાંચન

૧ કુરપાર્શ્વનાં કથાઓ. ગાદિતિ બી.	૦-૮-૦
૨ ટેસીનાનાં ને. (સંગિત)	૦-૮-૦
૩ 'પુ' પૃ. ૧૪	૦
૪ મરુતી નાલસલકિ	૦-૮-૦
૫ કૅલિ. કલક (સંગિત) અગતિ ૧૭	૦-૮-૦

ઘટાડલા ભાવ

નં. ૧૧ : કિંમત ઘટાડવામાં આવી છે, પેટલુજ નહીં	
પગુ પેટલુજ પદ માફ કરવામાં આવી છે. ઘટાડતી કિંમત	
હારે પાતર.	૦-૩-૦
મહાત્માજીના પત્રો.	૦-૨-૦
વાઈસરોયની મંજવણી.	૦-૨-૦
શાહિયાવાડનો રાજદારી ઇતિહાસ.	૦-૫-૦

